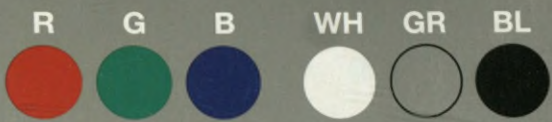

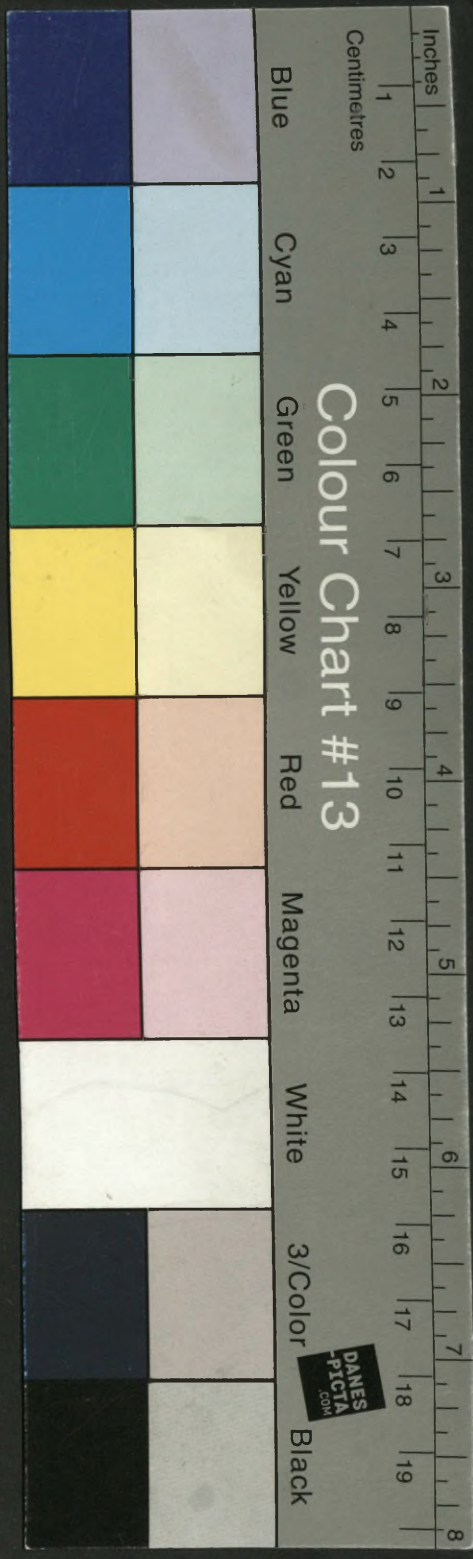
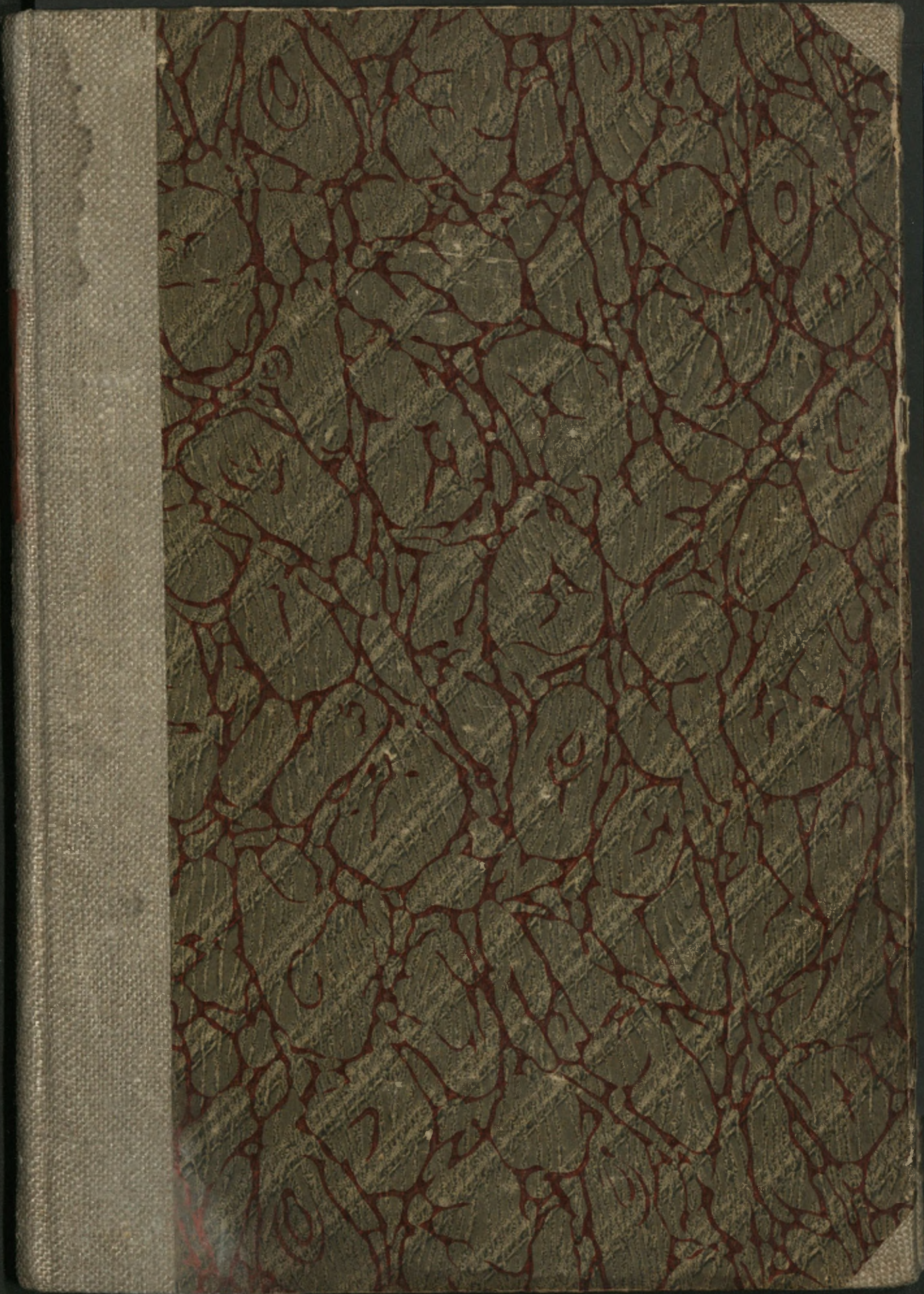
Part Code
ST1316

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

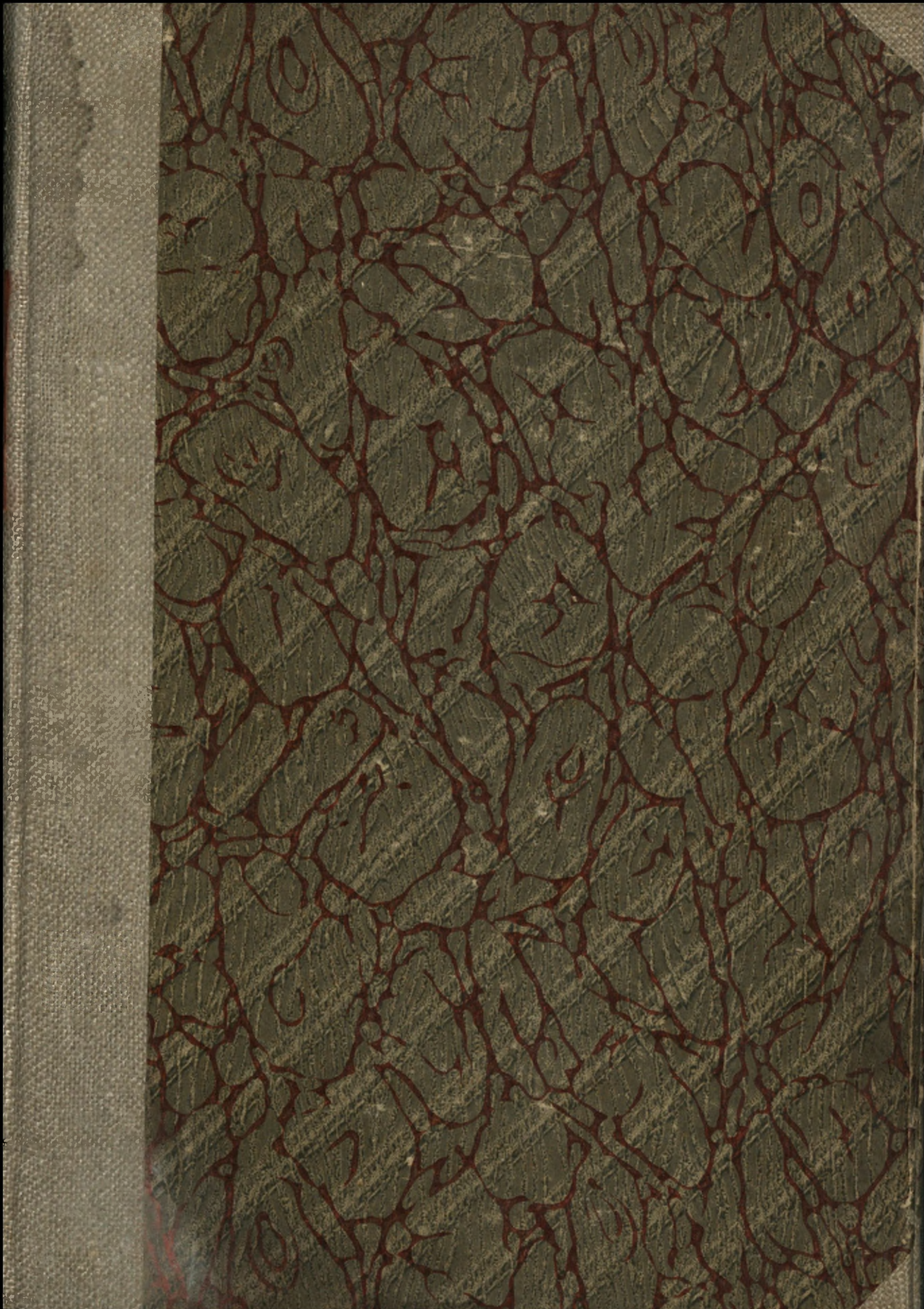
Colour Chart #13

Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black

Centimetres

Inches

PRZYCZYNKI
DO HISTORII ŹRÓDEŁ
PRAWA POLSKIEGO

NAPISAŁ

OSWALD BALZER

W KRAKOWIE,
NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.
1903.

93(438)6: 34

Osobne odbicie z T. XLVI. Rozpraw Wydziału historyczno-filozoficznego
Akademii Umiejętności w Krakowie.

33551

2

Przyczynki

do historii źródeł prawa polskiego.

Napisał

Oswald Balzer.

Niniejsze studia są częściowym owocem pracy przygotowawczej, jaką, z polecenia Akademii Umiejętności, prowadzę od dłuższego czasu nad zgromadzeniem i wydaniem zabytków ustawodawstwa polskiego z czasów Zygmunta I (1506—1548). Zabytki te dochowały się po dzień po części we współczesnych drukach, prawie, a może i bez żadnego wyjątku urzędowych; jako takie stanowią one pierwszorzędny materiał źródłowy przy ustaleniu tekstu ówczesnych ustaw. Należało je zgromadzić i uporządkować, a zarazem rozpatrzeć wzajemny ich stosunek do siebie, jako też do innych ważniejszych źródeł rękopiśmiennych, podających te same teksty; że zaś niektóre z nich wychodziły w liczniejszych wydaniach, przeto trzeba było także zbadać stosunek owych wydań do siebie, ustalić przypuszczalne ich następstwo po sobie. Wyjaśnienie tych pytań stanowi właściwie część prolegomenów do samego wydania ustaw Zygmuntofskich; ze względu jednak na obszerny zakres wywodów i zestawień, nie nadawało się do zamieszczenia w przedmowie do publikacyi; zaczętem też trzeba je było ująć w ramy osobnej rozprawy. Niezależnie zresztą od tego najbliższego celu, o który nam chodziło, rzecz poniżej rozpatrzona przedstawia sama w sobie niemałą doniosłość dla badań nad historią dawnego prawa polskiego, podając rozwiązanie ważnych pytań, których dotąd ani nie postawiono, ani tem mniej nie wyjaśniono. Może też zajmie ona także bibliografów, którym przynosi wiele szczegółów nieznanych, a szczegóły dawniej przytaczane w znacznej części prostuje i uzupełnia.

Niezależnie od tego nasunęło się do rozwiązania pytanie inne. Wiadomo, że główny zasób znanego dotąd materiału ustawowego z czasów Zygmunta I, jak zresztą wogóle z innych okresów istnienia Rzeczypospolitej, mieści się w *Voluminach legum*; czasy Zygmunta I obejmuje druga część pierwszego tomu tej publikacji, ogłoszonego przez Konarskiego w roku 1732, a przedrukowanego roku 1859 w wydaniu Ohryzki. Obok niepełnego wydania statutów Zygmuntofskich z roku 1524, jako też ogłaszanych już od dłuższego czasu, dotąd nieskończonych *Acta Tomiciana*, które pośród innych aktów podały także sporą ilość zabytków ustawodawczych z pierwszej połowy XVI-go stulecia, w części dotąd nieznanych, *Volumina legum* stanowią, jak dotąd, najpokaźniejszy zbiór ustaw polskich z owych czasów, którego znaczenie potęguje się jeszcze przez to, że w ostatnich dziesiątkach lat istnienia Rzeczypospolitej uchodziły prawie za zbiór urzędowy, a przez niektóre rządy porozbiorowe wyraźnie za zbiór taki uznane zostały. Do tej powagi zewnętrznej przybyło jeszcze znaczenie wewnętrzne, przez milczącą zgodę uczonych, opierających się najczęściej w badaniach swoich wyłącznie tylko na *Voluminach*, zarówno co do zakresu materiału ustawowego, jako też co do tekstu ustaw, w zbiorze tym podanego. Najczęściej tedy, ilekroć chodzi o rozpatrzenie pewnego pytania, jak się ono przedstawia w świetle ustawodawstwa Zygmuntofskiego, porzeczaje się na zestawieniu danych, zawartych w *Voluminach*, a teksty w nich podane przytacza się jako autentyczne. Postępowanie takie, szczególnie o ile chodzi o zasób materiału, jest raczej wynikiem konieczności, aniżeli szczerego przeświadczenia. Skoro bowiem brakowało dotąd pełnego wydania ustaw Zygmuntofskich, nie pozostawało nic innego, jak ograniczyć się do tego zbioru, który z materiału tego podawał względnie najwięcej; już jednak chociażby pobieżne przegłębienie wydanych dotąd Tomicyanów, jako też niektórych innych luźnych publikacji, mogło przekonać dowodnie, jak bardzo urywkowym i niepełnym jest zbiór *Voluminów*. Stosunkowo większem zaufaniem cieszyły się dotąd same teksty ustaw, ogłoszone w *Voluminach*, których autentyczności zazwyczaj nie podawano w wątpliwość. Dla czego jednak uchodzić mają za autentyczne, nad tem nie zastanowiono się dotąd; a przecież już chociażby to doświadczenie, jakie po wydawnictwach Bandtkiego, Helcla i kilku późniejszych uczonych zrobiliśmy co do poprawności tekstu ustaw średniowiecznych, w *Voluminach* zawartych, powinno było zrodzić i pod tym względem poważne wątpliwości. Jaskrawe światło na rozjaśnienie obu tych pytań rzucić może rozwiązanie nieporuszonej dotąd w nauce ważnej kwestyi: w jaki sposób i z jakich źródeł powstał zbiór ustaw Zygmuntofskich w *Voluminach*?

Wtedy może wyjaśni się zagadka, dla czego zbiór ten nietylko nie jest wyczerpującym, ale, co gorsza, dalekim bardzo od wyczerpania materiału chociażby najważniejszego; jak niemniej, dla czego podaje tylko pewne, nie zaś inne, czasem równie ważne, a nieraz ważniejsze jeszcze zabytki ustawowe. Również wtedy dopiero będzie można odpowiedzieć na pytanie, co sądzić o autentyczności tekstów w *Voluminach* zawartych; źródła, z których wydawnictwo to czerpało, ich pochodzenie, jakoś i charakter, wyjaśnią same, jaką jest powaga owych tekstów i jakie można do nich przywiązywać znaczenie.

Pytaniu temu poświęćmy osobny rozdział niniejszych studyów; że zaś łączy się ono ściśle z dalszem: w jaki sposób złożono w *Valuminach* zbiór średniowiecznych ustaw polskich, obejmujących wstępną część tomu pierwszego, przeto będziemy się musieli zastanowić wogóle nad źródłami całego pierwszego tomu tego wydawnictwa.

Pośrednie ogniwo pomiędzy obu temi studyami stanowić będzie rozbiór wydania statutów Zygmunta I, ogłoszonego w Zamościu r. 1602. Rozpatrzmy tam pytanie, w jaki sposób i w jakim zakresie wydanie to korzystało ze współczesnych druków Zygmuntowych, ażeby następnie wyjaśnić kwestyę, jakim jest jego stosunek do późniejszego przedruku tychże ustaw w *Voluminach Legum*.

I.

Druki statutów sejmowych i rozporządzeń królewskich z czasów Zygmunta I.

Zakres materiału, który zamierzamy rozpatrzyć w niniejszym rozdziale, określony jest jego tytułem. Wylączamy tedy przedewszystkiem zabytki ustawodawstwa ówczesnego, które ani do grupy statutów sejmowych ani do rozporządzeń królewskich zaliczyć się nie dadzą. Należą tu drukowane za Zygmunta I statuty synodów prowincjonalnych i dyecezyalnych, n. p. Łaskiego *Statuta nova incl. prov. Gnesnensis* z r. 1527 i 1528, jako też wydanie kodeksu niemieckiego prawa miejskiego, ogłoszone przez Jaskiera r. 1535, wreszcie druk traktatu między Polską a Prusami z r. 1525, ogłoszony w Wiedniu r. 1530 (Wierzb. III. nr. 2143). Wylączamy dalej druk projektów kodyfikacyjnych z owych czasów, a mianowicie znane dzieło korektorów *Statuta Regni Poloniae recens recognita et emendata*, wydrukowane r. 1532 (t. z. *Korrektura Taszyckiego*). Wylączamy wreszcie wszystkie, dość liczne pisma prawnicze, w czasie tym ogłoszone, mające znaczenie prywatnych tylko traktatów naukowych.

Ograniczywszy w ten sposób zakres rozpatrywanego materiału, czynimy zresztą co do niego jeszcze dalsze dwa zastrzeżenia. Przedewszystkiem zajmiemy się tylko tymi drukami statutów i rozporządzeń królewskich, które ogłoszone zostały w czasach panowania Zygmunta I; wyłączamy tedy późniejsze przedruki tych zabytków¹⁾. Powtóre, pomijamy nawet takie ustawy i rozporządzenia Zygmunta I, które ogłoszono w czasie między r. 1506—1548, jeżeli stanowią one tylko część składową innych publikacji. Tak n. p. w r. 1524 wydrukowano edykt królewski przeciw Luteranom z 22 sierpnia 1523 w dwu współcześnie ogłoszonych broszurach²⁾; ten sam zabytek przedrukowały także oba wydania statutów synodalnych gnieźnieńskich z r. 1527 i 1528³⁾, dodając ponadto inne jeszcze rozporządzenie królewskie, edykt przeciwko trwającemu w kłatwie kościelnej z d. 22 października 1511 r.⁴⁾. Tego rodzaju publikacje, jako niesamoistne, wyłączamy; przedmiotem rozpatrzenia będą tylko takie druki, które podają sam statut lub rozporządzenie z wymienionego poprzednio okresu czasu, które zatem stanowią odrębną, samoistną jednostkę bibliograficzną.

Materiał cały uporządkowaliśmy chronologicznie według wyraźnie podanych lub domniemanych dat druku, nie zaś według dat samych statutów i rozporządzeń; ponieważ jednak w przeważnej części na drukach nie podano daty wydania, a z drugiej strony przyjąć należy, iż dany zabytek wydrukowano w najbliższym czasie po jego uchwaleniu, przeto najczęściej data statutu lub rozporządzenia służyć musiała zarazem za wskazówkę co do daty druku, tak, że oba porządki chronologiczne niemal w zupełności się pokrywają.

W opisie poszczególnych druków staraliśmy się zachować jaknajwiększą ścisłość i dokładność. Zaznaczamy tedy przedewszystkiem, czy dany druk ma kartę tytułową, czy też jej nie posiada (*b. k. t.*). Tytuł, o ile jest, przedrukujemy z zupełną wiernością. Tak przedewszystkiem samym rodzajem użytego pisma uwydatniamy, czy tytuł drukowany jest italiką czy gotyką. Italikę oddajemy drukiem tłustym, pismo gotyckie zwykłą antyką. Litery duże i małe, pisownię wyrazów i użyte w nich skrócenia jako też interpunkcję, zachowujemy dokładnie według oryginału, nie wyróżniając tylko długiego i krótkiego s, używanych w tytułach gotyckich, ze względu na dokonaną tu transkrypcję. Rozdział tytułu na poszczególne wiersze oznaczamy kreskami

¹⁾ O przedruku statutów Zygmuntowych z r. 1602, zob. zresztą rozdział II.

²⁾ *Encomia Lutheri*, 1524, k. A₂—A₃; *Epistola Andreae Cricii et Edictum Regis Poloniae in Martinum Lutherum*, 1524, k. niel. 4—4.

³⁾ Łaski, *Statuta nova* incl. prov. Gnesn. 1527, k. KK₃—KK₄; 1528 k. HH₂—HH₃.

⁴⁾ *Ibid.* 1527 k. NN₄'—OO; 1528 k. KK₄'—LL.

cionowemi; jeżeli przy zmianie wiersza wyraz nieskończony rozdzielony został znakiem rozdzielenia, podajemy ten znak; gdzie go niema (co się także czasem zdarzało), opuszczamy go. O ile cały tytuł lub poszczególne jego wiersze wydrukowane zostały barwą czerwoną, wydajemy ten szczegół przez rozstawienie czcionek.

Z możliwą dokładnością opisujemy także dalsze właściwości druku. Przedewszystkiem: ryciny i winiety z nadpisami lub podpisami, jakie przy nich umieszczono. Dalej, jakim pismem drukowany jest sam tekst, jako też rubryki, italiką czy gotyką (*ital. got.*), jakiego rodzaju są inicjały. Wogóle, staramy się uwydatnić wszystkie szczególne właściwości, które dany druk cechują.

Format druku określamy wyrazami *fol.* lub *quar.* bez podania wymiarów w cyfrach, rozumiejąc tu zwykle folio i quarto ówczesne. Co do druków, które ogłaszano na luźnych arkuszach (*ark. luź.*) rozmaitej bardzo wielkości, podajemy wymiary w centymetrach (*wym.*) oznaczające szerokość i wysokość arkusza, to jest kolumny drukowej wraz z marginesem. Podajemy też ilość kart liczbowanych lub nieliczbowanych (*k. liczb., k. niel.*), przyczem karta tytułowa, o ile istnieje, liczy się zawsze jako pierwsza karta nieliczbowana. Prócz tego umieszczamy także końcową dolną sygnaturę kart, niezależnie od tego, czy się ona znajduje na ostatniej, czy też na jakiejś dalszej od końca karcie druku.

Miejsce i rok wydania, oraz nakładcę (drukarza), wymieniamy za drukiem, o ile są w nim podani; jeżeli danych pod tym względem brakuje, zaznaczamy ten szczegół utartym znakiem: *B. m. d. i r.*

Szczególnej uwagi wymagały te druki, które już za Zygmunta I ogłaszano w kilku wydaniach. Należało je wszystkie dokładnie zbadać i porównać, ażeby uzyskać podstawę do rozdzielania ich na poszczególne odmiany. Najczęściej pożądaných wskazówek dostarczają pod tym względem już same karty tytułowe, a mianowicie odmienny krój użytych czcionek, odmienna niektórych wyrazów pisownia, różnice co do użycia dużych liter, jako też rozkład tytułu na poszczególne wiersze. Z tego powodu, w poniższem zestawieniu, przedrukowujemy najdokładniej tytuły każdej odmiany, dodając ponadto wyjaśnienia co do innych zewnętrznych znamion, któremi się one wzajemnie między sobą różnią, między innymi także, co tu nieraz ma znaczenie, wymiary w centymetrach szerokości i wysokości samej kolumny drukowej bez marginesów (*kol. dr.*). Czasem pomiędzy tytułami kilku odmian niema żadnej zgoła różnicy; wtedy zbadanie wymienionych tu innych właściwości stanowi jedyne zewnętrzne znamię, na podstawie którego odróżnić można od siebie kilka odmiennych wydań tego samego zabytku.

Mówię: znamię zewnętrzne; są bowiem prócz tego jeszcze znamiona wewnętrzne, któremi zawsze różnią się między sobą poszczególne wydania. Mamy tu na myśli odmianki samego tekstu, a więc czy to pewne odmienne wyrazy, czy opuszczenia lub dodatki, czasem wreszcie błędy drukarskie, wyróżniające jedno wydanie od drugiego. Pracę zestawienia tych odmianek przeprowadziliśmy już w całości; nie możemy tu jednak podawać wszystkich szczegółów, jakie ona przyniosła. Należą one z istoty rzeczy do samego wydawnictwa ustaw Zygmunto-wskich i tam też dopiero będą mogły być zaznaczone. Na tem miejscu możemy już jednak wyniki pracy tej spożytkować dla rozjaśnienia nader ważnej, przez bibliografów naszych dotąd niepodjętej kwestyi: jakim jest chronologiczne następstwo poszczególnych wydań i jaka ich wzajemna zależność od siebie; a zatem, które z kilku wydań jest wcześniejszem, a które późniejszym, i z jakich tekstów wcześniejszych korzystały wydania późniejsze. Upe-wniając, iż pytania te rozwiązaliśmy na podstawie najskrupulatniejszego porównania odmianek, nie cofając się nawet, gdzie było potrzeba, przed zestawieniami cyfrowemi, prosimy na razie o przyjęcie samych rezultatów; dowody przyniesie przygotowywane wydawnictwo.

Obok tych, rozpatrujemy jeszcze, w odniesieniu do wszystkich wymienionych poniżej druków, pytanie dalsze: jakim jest stosunek zawartego w nich tekstu ustawowego do innych tekstów, zwłaszcza do źródła urzędowego, t. j. Metryki Koronnej, w której przechowała się przeważna część zabytków, ogłoszonych później w kształcie osobnych druków. I tutaj oczywiście główny materiał dowodowy, t. j. odmianki tekstów nie mogą być podawane, i znajdują się dopiero w przygotowya-nem wydawnictwie ustaw Zygmunto-wskich; na tem miejscu zapisujemy tylko ogólne wnioski, do których porównanie odmianek upoważnia, a w związku z tem wyjaśniamy także zasadnicze pytanie, czy i o ile tekst podany w druku uchodzić może za autentyczny, azali nie należy go skontrolować i poprawić według innego tekstu, albo też nawet zastąpić innym. Dla przyszłego wydawnictwa ustaw z 1506—1548 roku wywody te mają podstawowe znaczenie.

Przy każdym druku, jako też przy każdym wydaniu takiego druku, który miał kilka edycji, przytaczamy archiwum lub bibliotekę, w której znajduje się odpowiedni egzemplarz, za pomocą stosownych skrótów, których rozwiązanie podaje umieszczone poniżej zestawienie. Zazwyczaj ograniczamy się do samego tylko wymienienia zbioru, w którym przechowuje się egzemplarz, bez wymienienia sygnatury bibliotecznej (numer inwentarza, szafa, półka i t. d.). Tylko tam, gdzie druk włączony jest do rękopisu, albo sam w inwentarzu skwalifikowany jako

rękopis lub dyplom, dodajemy także, dla ułatwienia poszukiwań, jego sygnaturę. Z drukami w przeważnej części zaznajomiliśmy się przez autopsyę, rozpatrując je czy to na miejscu podczas podróży naukowych, czy też otrzymawszy je do Lwowa, wypożyczone łaskawie przez zarządy rozmaitych bibliotek. Co do niektórych egzemplarzy, których nie mogliśmy oglądać sami, otrzymaliśmy wyczerpujące informacje od życzliwych naszej pracy osób, najczęściej z facsimiliami tytułów, tak, że porównyując udzielone nam wskazówki ze znanymi z autopsyi egzemplarzami, mogliśmy jaknajdokładniej określić ich przynależność. W ten sposób zbadaliśmy przedewszystkiem niemal wszystkie zbiory, z których korzystali dotychczasowi bibliografowie. Z szeregu ich odpada tylko biblioteka hr. Szembeka w Porębie, obecnie, mimo podjętych z naszej strony zabiegów, dla badań naukowych niedostępna. Również nie mogliśmy poznać kilku druków z biblioteki hr. Tarnowskiego w Dziukowie, z powodu chwilowego ich zarzucenia, jako też jednego druku z biblioteki ord. hr. Krasińskich w Warszawie, z tego samego powodu. Druki te, których ani sami oglądać, ani też bliższych o nich informacji otrzymać nie mogliśmy, przytaczamy w dalszym ciągu, opatrując je gwiazdką; co do określenia ich charakteru i właściwości polegamy na wskazówkach, zestawionych w Wierzbowskiego *Bibliografii polskiej XVI wieku*.

Na wszelki wypadek, niemożność skorzystania z wymienionych druków nie spowodowała żadnej niedokładności ani luk w poniższych zestawieniach; te same bowiem egzemplarze znalazły się w innych dostępnych nam archiwach lub bibliotekach i mogły być z tego powodu najdokładniej zbadane.

Na odwrót udało się nam spożytkować niektóre zbiory, których dotąd dla bibliografii druków statutowych nie wyzyskano, a mianowicie archiwa miejskie w Elblągu, Gdańsku i Przemyśle, tudzież biblioteki hr. Chreptowicza w Szczorsach oraz hr. Morsztynów i dr. St. Tomkowieza w Krakowie; nie mówiąc już o tem, że nawet w tych bibliotekach, z których już poprzednio korzystano, udało się nam odkryć niektóre druki, w dotychczasowych poszukiwaniach bibliograficznych pominięte.

Alfabetyczny spis uwzględnionych w poniższym zestawieniu zbiorów przedstawia się jak następuje (podane zarazem skrócenia, użyte jako sygnatury):

AME, Archiwum miejskie w Elblągu.

AMG, Archiwum miejskie w Gdańsku (obecnie wcielone do Archiwum państwowego w Gdańsku).

AMP, Archiwum miejskie w Przemyśle.

BAK, Biblioteka Akademii Umiejętności w Krakowie.

BBL, Biblioteka im. hr. Baworowskich we Lwowie.
 BBS, Biblioteka hr. Branickich w Suchej.
 BCK, Biblioteka ks. Czartoryskich w Krakowie.
 BCP, Biblioteka cesarska w Petersburgu.
 BCR, Biblioteka hr. Czarneckiego w Rusku.
 BCS, Biblioteka hr. Czapskiego w Stankowej (obecnie w Krakowie).
 BCS¹, Biblioteka hr. Chreptowicza w Szczorsach (gub. mińska).
 BDL, Biblioteka ord. hr. Dzieduszyckich (Poturzycka) we Lwowie.
 BJK, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie.
 BKW, Biblioteka ord. hr. Krasińskich w Warszawie.
 BMK, Biblioteka hr. Morsztynów w Krakowie.
 BOL, Biblioteka Zakł. nar. im. Ossolińskich we Lwowie.
 BPL, Biblioteka Pawlikowskich we Lwowie.
 BRP, Biblioteka hr. Raczyńskich w Poznaniu.
 BSP, Biblioteka hr. Szembeka w Porębie.
 BTD, Biblioteka hr. Tarnowskich w Dzikowie.
 BTK, Biblioteka dr. Tomkowicza w Krakowie.
 BUL, Biblioteka uniwersytecka we Lwowie.
 BUW, Biblioteka uniwersytecka w Warszawie.
 BZK, Biblioteka hr. Wł. Zamoyskiego w Kórniku.
 BZW, Biblioteka hr. Zamoyskich w Warszawie.

Wszystkim Zarządom i Właścicielom wymienionych powyżej archiwów i bibliotek składamy podziękowanie najszczerze za udzielone nam pozwolenie korzystania z tych zbiorów lub wypożyczenie druków do Lwowa. Żywą i szczególną wdzięczność winniśmy osobom, które niniejszą pracę wsparły cennymi informacjami o niedostępnych nam drukach i nieraz nie szczędziły trudu dokładnego ich opisywania, sporządzania facsimiliów i t. p., a mianowicie JJWWPP. hr. Z. Czarneckiemu w Rusku, dr. P. Dąbkowskiemu we Lwowie, dr. K. Estreicherowi w Krakowie, dr. J. Kallenbachowi w Warszawie, dyr. J. Koperze w Krakowie, prof. T. Korzonowi w Warszawie, dr. St. Ptaszyckiemu w Petersburgu, prof. dr. T. Wierzbowskiemu w Warszawie i dr. M. Żmigrodzkiemu w Suchej.

Po tych uwagach wstępnych przechodzimy do właściwego przedmiotu. Oto poczet druków z lat 1506—1548, podających statuty sejmowe i rozporządzenia królewskie z owego czasu:

1. Statuty sejmowe z daty Kraków, 2 marca 1507.

B. k. t., b. m. d. i r., fol. k. Niel. 4, got.

BCK. dypl. nr. 694 i 695. BOL. BUL. Oba egzempl. z BCK. na pergaminie, oba z własnoręcznym podpisem kanclerza Jana Łaskiego, oba opatrzone wielką pieczęcią królewską, wyciśniętą w czerwonym

wosku, przywieszoną w egzemplarzu nr. 694 na sznurku zielono-czerwonym, w egzemplarzu nr. 695 na sznurku czerwonym. Egzemplarze z BOL i BUL drukowane na papierze, wprawione w Łaskiego *Commune incliti Regni Poloniae privilegium*, następują tu w obu razach po ostatniej nieliczb. karcie Rejestru, a przed kartą liczb. 1. Na tem samym miejscu Statutu Łaskiego znajduje się niniejszy druk wprawiony w egzemplarzach wielu innych bibliotek; co do dwu egzemplarzy biblioteki niegdyś Załuskich poświadcza ten szczegół Janocki¹⁾, a Lelewel²⁾, który przeglądał 16 egzemplarzy Statutu Łaskiego, stwierdza, że w wielu z nich, na temże miejscu, znaleźć można także statuty sejmowe z r. 1507.

Zewnętrzne znamiona obu egzemplarzy, przechowanych w BCK, stwierdzają, że był to druk urzędowy i że, po zaopatrzeniu go wszelkimi formaliami dokumentu urzędowego, kancelarya królewska rozsyłała go po kraju celem publikacji tekstu ustawowego. Prócz tego spożytkowała drukarnia ten sam druk (wytłoczywszy go na papierze) także i dla celów prywatnych, skąd tłómaczy się dzisiejsza jego obecność w egzemplarzach bibliotecznych BOL i BUL, jako też innych bibliotek. Pewną wątpliwość rodzi tylko pytanie, w jaki sposób druk ten znaleźć się mógł w Statucie Łaskiego (*Commune... privilegium*). Druk Statutu tego ukończono bowiem dnia 27 stycznia 1506 roku, jak poświadcza zapisek na ostatniej karcie umieszczony, nie mógł on tedy zawierać w sobie tekstu statutów sejmowych z 2 marca 1507 r. Oczywiście jest rzeczą, że statuty owe dostały się dopiero później, dodatkowo, do Statutu Łaskiego. Szczegół ten możnaby próbować tłómaczyć w ten sposób, że osoby, posiadające już egzemplarze Łaskiego, nabyły później jeszcze wydanie statutów z r. 1507 i oba te druki dały oprawić razem. W tym wypadku jednak oczekiwalibyśmy, że statuty z r. 1507 wprawione będą w księdze albo przed Statutem Łaskiego, albo też po nim; tymczasem w obu egzemplarzach BOL i BUL, jako też innych, znajdujemy je wprawione w środku Statutu Łaskiego, między działem, obejmującym karty nieliczbowane, a działem kart liczbowanych. Taki sposób postępowania przy oprawie kilku osobnych druków nie był wówczas praktykowany i sprzeciwiałby się zresztą zwykłemu porządkowi rzeczy; gdybyśmy zaś nawet przyjęli, że mógł się zdarzyć wyjątkowo, to znowu pozostałoby niewytłómaczonem pytanie, dla czego właściciele wszystkich egzemplarzy wpadli na ten sam pomysł wprawienia statutów z roku 1507 w tem samym miejscu środkowem Statutu Łaskiego.

¹⁾ Janocki, Nachricht v. raren poln. Büchern I, 36.

²⁾ Lelewel, Bibliogr. ksiąg dwoje I, 132.

Żeby te wszystkie wątpliwości usunąć, należy rzecz wytłómaczyć inaczej. Przyjmujemy tedy, że wytłoczony w 1506 nakład Statutu Łaskiego — nie przesądzając już spornej między bibliografami kwestyi, w jednym, czy dwu osobnych wydaniach¹⁾ — nie został w ciągu r. 1506 i w początkach r. 1507 rozsprzedany w całości; kiedy zaś później wydrukowano jeszcze statuty z r. 1507, wydawca (Haller) polecił nowy ten druk, wiążący się ściśle z poprzednim, włączyć do pozostałych egzemplarzy Statutu Łaskiego, przeznaczając dlań miejsce między działem kart niefoliowanych i foliowanych. Zdaje się zresztą, że takim był z góry powzięty zamiar Hallera, kiedy przystępował do wytłoczenia statutów z r. 1507; zarówno ich format jako też kształt i układ druku zastosowane są dość ściśle do wzoru, zawartego w Statucie Łaskiego. Późniejsi nabywcy, zakupując Statut Łaskiego z r. 1506, otrzymywali zbroszurowaną z nim razem ustawę z r. 1507; do rzędu tych uzupełnionych, później nabytych egzemplarzy, należą widocznie te, które posiadają BOL i BUL, jako też inne biblioteki, z których korzystali Janocki i Lelewel²⁾. Przejrzenie egzemplarzy Łaskiego we wszystkich naszych bibliotekach ustali procentowy stosunek egzemplarzy pełniejszych (ze statutami z roku 1507) do pierwotnych (bez tychże statutów). Na wszelki wypadek upada twierdzenie prof. Bostla, który ogłaszając niedawno tekst statutów z r. 1507 według pierwodruku³⁾, uważał go za unikat, zachowany w jedynym tylko egzemplarzu BUL; owszem, jak wszystko za tem przemawia, egzemplarze Łaskiego z dodanymi statutami z r. 1507 zdają się należeć do okazów najpospolitszych⁴⁾.

2. Edykt królewski, zakazujący handlu Polski z Zakonem krzyżackim, z daty Kraków, 24 czerwca 1518.

¹⁾ Dwa wydania przyjmują: Bentkowski, O najdawniejszych książkach w Polsce drukowanych 49; Bandtkie w Bentkowskiego Hist. literatury polskiej II, 131 Wiszniewski, Hist. liter. polsk. V, 112 n. Przeciw tym zapatrywaniom występują oświadczając się za istnieniem jednego tylko wydania: X. (Sobolewski) Dziennik Wileński 1821 II, 482 n.; Lelewel, Bibliogr. ksiąg dwoje I, 132.

²⁾ Że jednak były także egzemplarze Statutu Łaskiego bez statutów z r. 1507, (zatem egzemplarze nabyte w ciągu roku 1506 i w początkach 1507), wynika ze wzmianki Lelewela, Bibliogr. ksiąg dwoje I, 132, który wspomina, że do wielu (więc nie wszystkich!) wydań Łaskiego dodane są statuty z r. 1507. Już też Lelewel należycie scharakteryzował całą sprawę (zgodnie z wywodem naszym w tekście): „Doszywanie tych druków należy do introligatora, a nie do dowodów nowszej edycji“.

³⁾ Kwart. Hist. 1892, 334 n.

⁴⁾ Czem uwiedziony Janocki, Nachr. v. raren poln. Büchern I, 36, wbrew wyraźnemu zapiskowi, podanej na końcu Statutu Łaskiego, iż druk jego ukończony został 27 stycznia 1506 (zatem jeszcze za życia Aleksandra), twierdzi, że druk ten rozpoczęto wprawdzie za Aleksandra, ale ukończono dopiero za Zygmunta I.

B. k. t., b. m. d. i. r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany, ital. wym. 27·5 × 33 cm. (wym. niecałkiem dokładny, gdyż marginesy częściowo obcięte).

AMG, dypl. V. A. 689, opatrzone pieczęcią mniejszą król. wyciśniętą na kawałku papieru, przyklepionym do druku za pomocą laku czerwonego.

3. Edykt królewski, ustanawiający cenę towarów, z daty Kraków, 18 stycznia 1524 r.

B. k. t., b. m. d. i. r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 31 × 41 cm.

BZW, Teki Gór. V nr. 557.

4. Edykt królewski, zawieszający na pięć lat wolność miast od uiszczania starych ceł, z daty Kraków, 18 stycznia 1524.

B. k. t., b. m. d. i. r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 31 × 41 cm.

BZW, Teki Gór. V nr. 555.

5. Edykt królewski, zakazujący handlu z Śląskiem, z daty Kraków, 18 stycznia 1524.

B. k. t., b. m. d. i. r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 30 × 40 cm.

AMG, CXXXVII nr. 18179 (katal. nr. 17); BZW, Teki Gór. V, nr. 551.

6. Wici królewskie, zwołujące pospolite ruszenie przeciw Turkom i Tatarom, z daty Kraków, 6 kwietnia 1524.

B. k. t., b. m. d. i. r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 26·5 × 29 cm.

BZW, Teki Gór. V, nr. 479.

7. Zbiór statutów sejmowych z lat 1507—1523, wydrukowany w Krakowie u Wietora w kwietniu 1524 r.

[1] **STATVTA** Serenissimi Domini: Sigismundi Primi: Polonie Re-gis ꝛ Magni ducis Lith-uanie ꝛ: in Conuētibus genera-libus edita ꝛ promul-gata. Cum Gratia ꝛ Priuilegio|

Impressum Cracouie apud Hieronymum Vieto|rē. Anno domini Millesimo Quingentesimo | Vigesimo quarto: Mense Aprili. | (k. 55).

Fol., kol. dr. 15·5 × 24 cm., k. niel. 4 i liczb. 55, Aiiij i Kiiij. Karty liczbowane cyframi rzymskimi, czterdziestki oddane przez XXXX, obok cyfr umieszczone słowo: Fo zwykłym większem pis. got. Pod tytułem trzy małe krzyżyki, ułożone w trójkąt, wydrukowane czerwono, jak kilka wierszów samego tytułu. Na odwrotnej karcie tytułu orzeł Zygmuntowski (herb koronny z literą S dokoła postaci orła przewiniętą), kolorowany w polu czerwono. Na kar. nieliczb. 2—4 rejestr rzeczowy z nadpisem got., zresztą drukowany ital. w dwie kolumny. Poszczególne pozycye rejestru poczynają się a linea. Na kar. niel. 4, po ukończeniu rejestru, popiersie Zygmunta I z twarzą zwróconą w prawo, z berłem w ręku prawem i jabłkiem w ręku lewym, z herbami koronnym i litewskim w obu bokach drzeworytu u góry. Nad wizerunkiem nadpis ital.: Regia SISMVNDI facies Ioue digna uel ipso | Iuppiter est patriae nec minus iste suae. | Na kar. niel. 4' popiersie król. Bony z twarzą zwróconą w lewo, z herbami w obu bokach drzeworytu u góry. Herb po lewej stronie przedstawia węża kilkakrotnie zwiniętego w tarczy; herb po prawej stronie podzielony jest na cztery pola, z których lewe u góry i prawe u dołu zawierają po jednym krzyżu, a pozostałe dwa po cztery pręgi pionowo ustawione. Nadpis nad wizerunkiem Bony ital.: Reginae sed et ista BONAE coelestis imago | Non fuit hoc Iuno dignior ulla Ioue. | Na kartach liczb. podany tekst ustaw got. Tytuły poszczególnych statutów w części kapitalikami ital. w części got. większego kroju. Tytuł *Formulae processus* (k. 31') obejmuje jeden wiersz ital., kapitalikami, potem sześć wierszy większą, a resztę wierszy zwykłą got. Rubryki artykułów got. większego kroju. Inicjały ustępów ital. średniego kroju. Resztki wierszów niewypełnione. Resztki stronic, po ukończeniu poszczególnych statutów, również niewypełnione.

Zbiór ten obejmuje (prócz rejestru): 1. Edykt publikacyjny Zygmunta I, bez tytułu (k. 1). 2. Statuty sejmu krakowskiego z r. 1507 (k. 1'—7'). 3. Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1510 (k. 8—15'). 4. Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1511 (k. 15'—20'). 5. Statuty sejmu bydgoskiego z r. 1520 (k. 21—24'). 6. Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1519 (k. 24'—28). 7. Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1523 (k. 28'—31). 8. *Formula processus* z r. 1523 (k. 31'—55).

Niniejsza odmiana należy zatem do grupy tych wydań, w których chronologiczny układ statutów nie jest całkiem ściśle przeprowadzony, albowiem statuty z r. 1520 idą przed statutami z r. 1519; przez to wyróżnia się ona, wraz z czterema następnymi odmianami, od dru-

giej grupy wydań, w których przywrócono właściwy porządek chronologiczny, umieszczając statuty z r. 1519 przed statutami z r. 1520. Niewątpliwą jest rzeczą, że grupa pierwsza jest wcześniejszą od drugiej; łatwo bowiem da się wytłómaczyć, że usterka układu chronologicznego, popełniona w wydaniach wcześniejszych, usunięta została w przebicjach późniejszych; natomiast zgoła niezrozumiałem byłoby przypuszczenie odwrotne, że w wydaniach wcześniejszych układ chronologiczny był całkiem prawidłowy, i dopiero przy późniejszych przebicjach zmieniono go na nieprawidłowy, niewiadomo dla jakiego celu¹⁾. W grupie zaś pierwszej odmiana niniejsza wskazuje właściwościami swego tekstu, że nie ona czerpała z innych wydań, ale raczej inne z niej, bezpośrednio lub pośrednio. Zatem odmianę niniejszą uważać możemy za najstarsze, pierwsze wydanie statutow z r. 1524. Wskazuje na to po części nawet sama jej strona zewnętrzna, a mianowicie użyty częściowo w tytule druk czerwony; właściwość, którą dzieli ona jeszcze tylko z odmianą 2, najbliższą po niej. Widośnie wydania te jako najpierwsze, ogłaszano bardziej ozdobnie. Wszystkie inne wydania, jako przedruki dawniejszych, przeznaczone już tylko dla zadośćuczynienia dalszemu popytowi publiczności, posiadają tytuły, drukowane już tylko zwykłą czarną farbą drukarską.

BCK. BCP. BCR. BCS. BTD. BZK.

- [2]   **STATVTA** | Serenissimi Domini Sigis|mundi Primi: Po-
lonie Re|gis ⁊ Magni ducis Lith|uanie ⁊c: in Conuē|tibus
genera|libus edita | ⁊ promul|gata. | Cum Gratia ⁊ Priuilegio.
Impressum Cracouie apud Hieronymum Vieto|rē Anno do-
mini Millesimo Quingentesimo | Vigesimo quarto: Mense Aprili.
(k. 55).

Fol., kol. dr. 15 × 23·5 cm., k. niel. 4 i liczb. 55, Aiiij i Kiiij. Karty liczbowane jak w odm. 1. Pod tytułem trzy małe krzyżyki, ułożone w trójkąt. Na odwrocie kar. tyt. orzeł Zygmunowski kolorowany jak w odm. 1. Na kar. niel. 2—4 rejestr jak w odm. 1. Na k. niel. 4, po ukończeniu rejestru, popiersie król. Bony, jak w odm. 1, z nadpisem ital.: **REGINE SED et ISTA BONÆ | COELESTIS IMAGO | NON FVIT HOC IVNO | DIGMIOR (sic) VLLA IOVE.** | Na k. niel. 4' popiersie Zygmunta I w czapce na głowie, w szubie, z twarzą zwróconą w lewo, z herbami koronnym i litewskim w obu bokach drzeworytu u góry. Nad wizerunkiem nadpis ital.: **REGIA SISMUMDI (sic) FACIES IOVE |**

¹⁾ Na co trafnie zwrócił już uwagę Romanowski, *Otia Cornicensia* 346 przypisek 5a.

DIGNA VEL IPSO | IVPPITER EST PATRIÆ NEC MINVS | ISTE SVÆ. | Na kartach liczb. podany tekst ustaw, pis. got. Tytuły statutów, Formulae processus i rubryki jak w odm. 1. Inicjały ustępów ital., przeważnie średniego, ale częściowo i większego kroju. Resztki wierszów jako też stronic po ukończeniu poszczególnych statutów niewypełnione.

Zbiór obejmuje też same statuty w tym samym porządku i na tych samych kartach jak odm. 1.

Tekst wykazuje najbliższe pokrewieństwo z odm. 1 i niewątpliwie pochodzi z niej bezpośrednio, zeszcpeony jest jednak, zwłaszcza w drugiej części, licznymi błędami drukarskimi.

AMP. BCP. BJK.

[3] **STATVTA** | Serenissimi Domini: Sigis-|mundi Primi: Polo-
nie Re-|gis ⁊ Magni Ducis Lith-|uanie ꝛc. in Conuen-|tibus generali-
bus edita ⁊ | promul-|gata. | Cum Gratia ⁊ Priuilegio. |

Impressum Cracouie apud Hieronymum Vieto-|torem (*sic*)
Anno domini Millesimo Quingentesimo | Vigesimo quarto: Mense
Aprili. | (k. 55).

Fol., kol. dr. 14,5 × 24 cm., k. niel. 4 i licz 55, Aiiij i Kiiij. Karty liczbowane cyframi rzymskimi, czterdziestki oddane przez XL, obok cyfr umieszczone słowo Fo. jak w odm. 1. Pod tytułem winietka, przedstawiająca gałązkę z jednym listkiem do góry zwróconym. Na odwr. k. tyt. orzeł Zygmuntowski niekolorowany. Na k. niel. 2—4 rejestr jak w odm. 1, ale poszczególne jego pozycje nie mają alinei. Na k. niel. 4, po ukończeniu rejestru, popiersie Zygmunta I jak w odm. 2 z nadpisem ital.: Regia SIGISMVNDI facies Ioue digna uel ipso | Iupiter est patriae nec minus iste suae. | Na k. niel. 4' popiersie król. Bony, jak w odm. 1 z nadpisem ital.: Reginae sed et ista BONÆ coelestis imago | Non fuit hoc Iuno dignior ulla Ioue. | Na kartach liczb. podany tekst ustaw pis. got. Tytuły statutów, Formulae processus i rubryki jak w odm. 1. Inicjały ustępów ital., przeważnie większego, w części średniego kroju, kilka rytych obrazkowo. Resztki wierszów niewypełnione. Podobnie resztki stronic, po ukończeniu poszczególnych statutów, przeważnie niewypełnione, tylko na k. 20' umieszczona winietka.

Zbiór obejmuje też same statuty w tym samym porządku i na tych samych kartach, jak odm. 1.

Podstawę tekstu niniejszego wydania stanowi tekst odm. 1.

BCP. BUW. Egzemplarzowi z BUW nadaje Wierzb. I, nr. 64, tytuł, odpowiadający odmianie pierwszej. W rzeczywistości jednak egzemplarz ten nie posiada karty tytułowej, zaopatrzony jest tylko notatką Bandtkiego, że na tytule widział wiersze 2, 3, 6, 7, 8 i 9, drukowane

farbą czerwoną, co rzeczywiście odpowiadałoby odmianie 1. Widocznie jednak spostrzeżenie Bandtkiego odnosi się do innego egzemplarza, skoro na niniejszym brak tytułu, nie przesądza zatem, do jakiej grupy niniejszy egzemplarz zaliczyć należy. Inne znamiona zewnętrzne, jakie wykazuje, nie pozwalają wątpić, że mamy tu do czynienia z odmianą trzecią.

[4] **STATVTA** | Serenissimi Domini: Sigismundi Primi: Polonie Re-gis 7 Magni Ducis Lithuanie 7c. in Conuentibus generalibus edita 7 | promulgata | Cum Gratia 7 Priuilegio: |

Impressum Cracouie apud Hieronymum Vietorem. Anno domini Millesimo Quingentesimo Vigesimo quarto: | Mense Aprili. | (k. 55).

Fol., kol. dr. 14·5 × 23·5 cm., k. niel. 4 i liczb. 55, Aij i Kij. Karty liczbowane cyframi rzymskimi, czterdziestki oddane przez XL, obok cyfr umieszczone słowo Fo. (kwadratowym) krojem pisma got. W jednym wierszu z ostatniem słowem tytułu (gata) umieszczone trzy punkty, ułożone w trójkąt. Na odwrocie k. tyt. orzeł Zygmunowski jak w odm. 3. Na k. niel. 2—4 rejestr jak w odm. 3. Na k. niel. 4, po ukończeniu rejestru, popiersie Zygmunta I jak w odm. 2 z nadpisem ital.: Regia SIGISMVNDI facies Ioue digna uel ipso | Iupiter est patriae nec minus iste suae. | Na kar. niel. 4' popiersie król. Bony, jak w odmianie 1, z nadpisem got.: Regine sed et ista Bone celestis imago | Non fuit hoc Juno dignior vlla Ioue. | Na kartach liczb. podany tekst ustaw pis. got. Tytuły statutów, Formulae processus i rubryki jak w odmianie 1. Inicjały ustępów ital., przeważnie większego, w części średniego kroju, w części ryte obrazkowo, raz ozdobne z zakrętami. Resztki wierszów niewypełnione, po części także resztki stroń po ukończeniu poszczególnych statutów; ale na k. 20' umieszczona winiетка, a na k. 28 też sama winiетка w położeniu odwróconem.

Zbiór obejmuje też same statuty w tym samym porządku i na tych samych kartach jak w odm. 1.

Tekst wykazuje najbliższe pokrewieństwo z odm. 3 i od niej zapewne bezpośrednio pochodzi.

BCS¹. BMK. w rękop.: Statuta Regni Poloniae.

[5] **STATVTA** | Serenissimi Domini: Sigismundi Primi: Polonie Re-gis 7 Magni Ducis Lithuanie 7c. in Conuentibus | generalibus edita | 7 promulgata | Cum Gratia 7 Priuilegio |

Impressum Cracouie per Hieronymum Vietorem | Regie Cancellarie Calcographū. Anno domini Millesimo Quingentesimo Vigesimo quarto. Mense Aprili. | (k. 55).

Fol., kol. dr. 14·5 × 22·5 cm., k. niel. 4 i liczb. 55, Aiiij i Kiiij. Karty liczbowane cyframi rzymskimi, czterdziestki oddane przez XL, k. XLIII mylnie oznaczona jako XLVIII. Obok cyfr umieszczone słowo Fo. przeważnie kwadratowym, częściowo zwykłym większym krojem pis. got. W jednym wierszu z ostatniem słowem tytułu (gata) umieszczone trzy punkty, ułożone w trójkąt. Na odwr. k. tyt. orzeł Zygmuntoński jak w odm. 3. Na k. niel. 2—4 rejestr jak w odm. 3. Na k. niel. 4, po ukończeniu rejestru, popiersie Zygmunta I jak w odm. 2 z nadpisem ital.: Regia SIGISMVNDI (*sic*) facies Ioue digna vel ipso | Iupiter est patriae nec minus iste suae. | Na k. niel. 4' popiersie król. Bony jak w odmianie 1 z nadpisem ital.: Reginae sed et ista BONÆ coelestis imago | Non fuit hoc Iuno dignior vlla Ioue. | Na kartach liczb. podany tekst ustaw pis. got. Tytuły statutów, Formulae processus i rubryki jak w odm. 1. Inicyały jak w odm. 4. Resztki wierszów niezapełnione. Resztki stronic, po ukończeniu poszczególnych statutów, zawierają: na k. 20' dwie winietki obok siebie w jednej linii ułożone; na k. 31 winietkę, przedstawiającą dwie gałązki, każdą z listkiem, ułożone poziomo w jednej linii obok siebie. Takież same dwie gałązki przedstawia winietka na k. 44.

Zbiór obejmuje też same statuty w tym samym porządku i na tych samych kartach jak odm. 1.

Tekst niniejszego wydania opiera się na tekście odmiany 3 albo 4; prawdopodobniejszem jest przypuszczenie ostatnie. Szpeci go wiele błędów drukarskich.

BCP. BZK.

[6] **STATVTA** | Serenissimi Domini Sigismundi Primi: Polonie | Regis et magni Ducis Lithuanie etc. in Conuentibus generalibus | edita et promulgata | Cum Gratia et Priuilegio. |

Impressum Cracouie apud Hieronymum Vietorē | Anno domini Millesimo Quingētesimo | Vigesimo quarto. Mense Aprili. | (k. 54).

Fol., kol. dr. 14 × 23 cm., k. niel. 4 i liczb. 54, Aiiij i Iiiij. Karty liczbowane cyframi rzymskimi, czterdziestki oddane przez XL, obok cyfr umieszczone słowo Fo. albo Fol. zwykłym mniejszem pis. got., albo też Fo. ital. Pod tytułem winietka, przedstawiająca gałązkę z listkiem zwróconym ku górze. Na odwr. k. tyt. orzeł Zygmuntoński jak w odm. 3. Na k. niel. 2—4 rejestr jak w odm. 3. Na k. niel. 4, po ukończeniu rejestru, popiersie Zygmunta I jak w odm. 2, z nadpisem ital.: Regia SIGISMVNDI facies Ioue digna vel ipso | Iupiter est patrię nec minus iste suę. | Na k. niel. 4' popiersie król. Bony z nadpisem ital.: Reginę

sed et ista BONÆ coelestis imago | Non fuit hoc Iuno dignior ulla
Ioue. | Na kartach liczb. podany tekst ustaw pis. got. Tytuły poszczegól-
nych statutów jak w odm. 1. Tytuł *Formulae processus* obejmuje
jeden wiersz ital. kapitalikami, potem ośm wierszy większą, a resztę
wierszy mniejszą gotyką. Rubryki artykułów jak w odm. 1. Inicyały
ustępów prawie bez wyjątku z zakrętami, wyjątkowo zwykłą italicą
większego kroju. Resztki wierszów niezapełnione. Reszta k. 20' zapeł-
niona winietką, przedstawiającą sześć gałązek, każdą z listkiem, ułożo-
nych poziomo w trójkąt; tak samo reszta k. 31 i 54.

Zbiór ten obejmuje (prócz rejestru) 1. Edykt publikacyjny Zy-
gmunta I, bez tytułu (k. 1). 2. Statuty sejmu krakowskiego z r. 1507
(k. 1'—7'). 3. Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1510 (k. 8—15'). 4.
Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1511 (k. 15'—20'). 5. Statuty sejmu
piotrkowskiego z r. 1519 (k. 21—24'). 6. Statuty sejmu bydgoskiego
z r. 1520 (k. 25—28). 7. Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1523 (k.
28'—31). 8. *Formula processus* z r. 1523 (k. 31'—54).

Niniejsza odmiana, jak wynika z podanego zestawienia, należy
do drugiej grupy wydań statutów Zygmuntofskich z r. 1524 i wy-
kazuje też z innymi należącymi do tejże grupy wydaniami bliskie po-
krewieństwo co do tekstu. Z drugiej strony, ze wszystkich odmian
grupy drugiej jest pod względem tekstu zbliżoną najwięcej do wydań
grupy pierwszej, przedewszystkiem do odm. 1, z której snąc bezpo-
średnio czerpała. Stanowi ona zatem ogniwo pośredniczące między obu
grupami, i z tego powodu, w szeregu wydań grupy drugiej, umieszczamy
ją na czele.

BOL.

[7]

Jedyny egzemplarz, przedstawiający tę odmianę, nie posiada karty
tyt. Fol., kol. dr. 14.5 × 23 cm. k. niel. 4, z pośród których wydarta
k. 4 z wizerunkami króla i królowej, i k. liczb. 54, z pośród których
wydarte k. 33 i 34, tudzież trzy końcowe, t. j. 52—54. Karty liczo-
wane cyframi rzymskimi, czterdziestki oddane przez XL, obok cyfr
umieszczone słowo Fo., albo (kilka razy) F^o ital. Rejestr jak w odm. 3.
Na kartach liczb. podany tekst ustaw pis. got. Tytuły statutów, For-
mulae processus i rubryki jak w odm. 6. Inicyały ustępów z początku
ital. większego i średniego kroju, mieszane, później ozdobne z zakrętami.
Resztki wierszów wypełnione częściowo kropkami, ułożonemi w trój-
kąty. Reszta k. 20' i 31 zapełniona jak w odm. 6.

Zbiór obejmuje też same statuty w tym samym porządku i na tych samych kartach jak odm. 6.

Tekst wskazuje na najbliższe pokrewieństwo z odm. 6, z której zatem czerpała niniejsza.

BJK.

[8] **STATVTA** | Serenissimi domini Sigis-~~m~~undi primi Polonie Re-~~g~~is ⁊ Magni ducis Lith-~~u~~anie. ꝛc. in Conuenti-~~b~~us generalibus | edita ⁊ pro-~~m~~ulgata. | Cum Gratia ⁊ | Priuilegio. |

Impressum Cracouie apud Hieronymum Vietorē | Anno Domini Millesimo Quingentesimo | Vigesimo quarto. Mense Aprili. | (k. 54).

Fol., kol. dr. 14 × 23·5 cm., k. niel. 4 i liczb. 54, Aiiij i Iiiij; sygnatury Biiij brakuje. Karty liczbowane cyframi rzymskimi, czterdziestki oddane przez XL, obok cyfr umieszczone słowo Fo. zwykłym pis. got., z wyjątkiem k. XLVI, która dodatku tego nie posiada. Pod tytułem winietka, przedstawiająca gałązkę z listkiem zwróconym ku dołowi. Na odwr. k. tyt. orzeł Zygmunowski jak odm. 3. Na k. 2—4 niel. Rejestr jak w odm. 3. Na k. niel. 4, po ukończeniu rejestru, popiersie Zygmunta I jak w odm. 2 z nadpisem ital.: Regia SISMVNDI facies Ioue digna vel ipso | Iuppiter est patrię nec minus ista (*sic*) suae. | Na k. niel. 4' popiersie król. Bony jak odm. 1 z nadpisem ital.: Reginae sed et ista BONÆ coelestis imago, | Non fuit hoc Iuno dignior illa (*sic*) Ioue. | Na kartach liczb. podany tekst ustaw pis. got. Tytuły statutów, Formulae processus i rubryki jak odm. 6; w rubryce De progressu ad bellum na k. 9' litera *m* przewrócona. Inicyały ustępów jak odm. 7. Na k. 13 dopisek marginesowy: Homicidium i t. d. większemi czcionkami ital. Resztki wierszów zapełnione jak odm. 7, choć częściowo w innych miejscach i w odmiennym układzie; gdzieniegdzie punkty, wypełniające wiersze, ułożono po pięć w kwadraty. Reszta k. 20' zapełniona winietką, przedstawiającą gałązkę z listkiem zwróconym ku dołowi; tak samo reszta k. 54. Reszta k. 31 zapełniona winietką, przedstawiającą sześć gałązek z listkiem, ułożonych poziomo w trójkąt, jak w odm. 6, tylko że odległość linii, na których znajdują się gałązki, jest tu większą.

Zbiór obejmuje też same statuty w tym samym porządku i na tych samych kartach, jak odm. 6.

Tekst wykazuje najbliższe pokrewieństwo z odm. 7.

BCS. BKW. BPL.

[9] **STATVTA** | Serenissimi domini Sigis-~~m~~undi primi Polonie Re-~~g~~is ⁊ Magni ducis Lith-~~u~~anie. ꝛc. in Conuenti-~~b~~us generalibus | edita ⁊ pro-~~m~~ulgata. | Cum Gratia ⁊ | Priuilegio. |

Impressum Cracouie apud Hieronymum Vietorē | Anno Domini
Millesimo Quingentesimo | Vigesimo quarto. Mense Aprili | (k. 54).

Niniejsza odmiana zgadza się nie tylko w karcie tytułowej, ale i co do innych zewnętrznych znamion całego druku prawie w zupełności z odm. 8, tak, że trzeba dopiero przypatrzeć się dokładnie wszystkim szczegółom, ażeby odróżnić jedną od drugiej. Dlatego opis odmiany 8 powyżej podany, odnosimy w całości do wydania niniejszego, zaznaczając tylko następujące dostrzeżone różnice. Kol. dr. wynosi 13,5 × 23 cm., jest zatem odmienną niż w odm. 8, w czym leży najważniejszy powód, dla czego wydanie niniejsze uważamy za osobne, nie zaś za grupę egzemplarzy należących do odm. 8. wśród druku przez korektę nieco zmienionych. Sygnatury B_{ijj} nie brakuje. W rubryce na k. 9' De progressu ad bellum litera *m* nie jest przewrócona. Dopisek marginesowy na k. 13 Homicidium i t. d., wydrukowany mniejszym krojem ital., aniżeli w odm. 8. K. 46 obok cyfry ma słowo: Fo. Reszta k. 31 zapelniona winietką, przedstawiającą pięć gałązek z listkiem, ułożonych poziomo w trójkąt.

Zbiór obejmuje też same statuty w tym samym porządku i na tych samych kartach jak odm. 6.

Tekst uderzająco zbliżony do tekstu odm. 8 wskazuje na bezpośrednie od niej pochodzenie, przedstawia jednak pewne różnice, dla których odmianę niniejszą uważać trzeba za osobne wydanie.

BAK. BBS. BCP. BDL. BJK. BKW. *BSP. (Wierzb. II, nr. 1015)
BTK. BUL. BZW.

[10]

W egzemplarzu Statutów Zygmuntofskich, przechowującym się w BUL. należącym do odm. 9, rejestr jest niezupełny, brakuje w nim mianowicie k. niel. 2—3. Dla uzupełnienia braku wprawiono tu rejestr z innego egzemplarza, a mianowicie k. niel. 2—4. Poszczególne pozycje rejestru poczynają się a linea, przedstawiają zatem właściwość odm. 1 albo 2. Ale co do rozmieszczenia wizerunków króla i królowej, podanych na obu stronach k. niel. 4, jako też co do nadpisów, nad wizerunkami umieszczonych, rejestr ów nie zgadza się ani z odm. 1 ani 2. Na k. niel. 4 umieszczono portret Bony, a na k. niel. 4' portret Zygmunta I; porządek nie odpowiada tu zatem odmianie 1, tylko odmianie 2. Natomiast sam wizerunek Zygmunta jest taki sam jak w odm. 1 (twarz w prawo, berło i jabłko w ręku), nie jak w odm. 2. Podobnież i nadpisy nad wizerunkami są odmienne, aniżeli w odm. 1 i 2. Nad wizerunkiem Bony brzmi nadpis ital.: Reginae sed et ista BONAE coe-

lestis imago | Non fuit hoc Iuno dignior ulla Ioue. | Nad wizerunkiem Zygmunta brzmi nadpis ital.: Regia SISMVNDI facies Ioue digna uel ipso | Iuppiter est patriae nec minus ista (*sic*) suae. | Z tego wynika, że jest to rejestr do wydania Statutów, nienależącego do żadnej z omówionych poprzednio dziewięciu odmian, że zatem istniało jeszcze inne, dziesiąte ich wydanie. Bliższych szczegółów o niem niepodobna oczywiście podać; z sposobu układania pozycyi rejestru, który zastosowano tylko w odm. 1 i 2, jako też z wizerunku Zygmunta, znajdującego się jeszcze tylko w odm. 1, wnosić można prawie na pewno, że jest to jedno z najwcześniejszych wydań, pochodzące zatem albo z odm. 1 albo z odm. 2, jeżeli nie przyjmiemy, że było nawet wydaniem pierwotnem, z którego pochodzi odm. 1.

BUL.

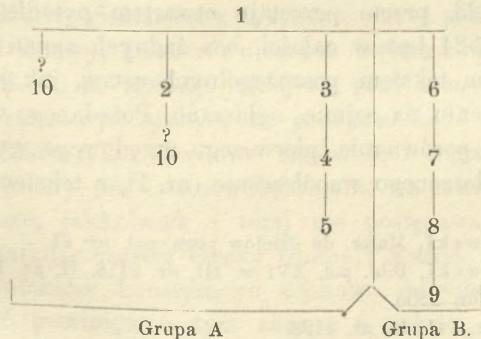
Datę druku niniejszych statutów podają wszystkie bez wyjątku odmiany, w których się zachowała ostatnia karta: kwiecień 1524; można przyjąć na pewno, że ta sama data umieszczoną była także w odm. 7 i 10, mimo, że szczegółu tego, dla braku kart w odnośnych, jedy-nych egzemplarzach, wyraźnie stwierdzić nie możemy. Stąd wynika oczywiście, że jest to właściwie data wydania pierwszego, którą później, zwyczajem podówczas nieraz praktykowanym, przedrukowywano bez zmiany w odmianach dalszych, pomimo iż same druki przypadają w rzeczywistości na lata późniejsze. Niepodobna bowiem przypuścić, żeby w ciągu roku 1524 wydrukować można było dziesięć po kolei nakładów tego samego zbioru, tem mniej zaś, iżby się to było mogło stać w ciągu miesiąca kwietnia tegoż roku. Możemy przyjąć ostatecznie, że gdy z powodu wielkiego, nieprzypuszczanego popytu, nakład pierwszy, a choćby i kilka nakładów pierwszych wyczerpało się, ogłoszono w ciągu tegoż samego roku 1524 wydań kilka, oczywiście już nie wszystkie w miesiącu kwietniu; wszelako inne wydania przypadają z pewnością dopiero na lata późniejsze, w miarę dalszego za tym zbiorem popytu. Do bliższego określenia chronologii owych wydań późniejszych brakuje nam dostatecznej podstawy; być może, iż skrupulatne dociekania zawodowych bibliografów, a mianowicie szczegółowe porównanie podanych powyżej zewnętrznych właściwości typograficznych każdej odmiany z osobna z innymi współczesnymi drukami Wietorowymi, jak one po sobie w kolei lat następowały, zdoła na tę sprawę rzucić więcej światła i datę każdego wydania przynajmniej w przybliżeniu chronologicznie ustali. Na wszelki wypadek twierdzić można, że wszystkie bez wyjątku wydania wyszły jeszcze za życia Zygmunta I; wskazują na to po części typograficzne ich właściwości, a bardziej jeszcze ta

okolice, że wymieniony na nich wydawca, Wietor, umarł już co najpóźniej r. 1547¹⁾. Z drugiej strony możliwą jest rzeczą, jak to zaraz niżej uprawdopodobnimy, że niektóre z wydań przypadają na późniejsze lata panowania Zygmunta i datą wyjścia oddalone są znacznie od pierwotnego wydania (1524).

Porządek, przyjęty przez nas w wyliczeniu poszczególnych odmian statutów Zygmuntońskich, niekoniecznie zgadza się pod każdym względem z porządkiem chronologicznego ich następstwa po sobie; nie można zatem twierdzić we wszystkich wypadkach, jakoby każda odmiana, opatrzona numerem dalszym, wyszła później, aniżeli wszystkie odmiany, opatrzone numerami bliższymi. W zestawieniu tem chodziło bowiem przede wszystkim o filiacy tekstów, która jest po części inną sprawą, aniżeli chronologia wydań²⁾. Z filiacji wynika niewątpliwie, że tekst, który od drugiego bezpośrednio pochodzi, jest od niego późniejszym, n. p. odm. 7 późniejszą od 6 i t. d. Ale z zestawienia tego nie potrafimy już określić stosunku następstwa między odm. 4 a 7 naprzykład, albo między odm. 5 a 8 i t. p.; każda z nich opierała się bowiem bezpośrednio na innych tekstach, a wydania same dokonane być mogły w różnych czasach, tak, że odm. 7 niekoniecznie będzie późniejszą od 4, odm. 8 późniejszą od 5 i t. p. Jest nawet powód, dla którego należałoby się oświadczyć za przypuszczeniem, że odm. 5 jest najpóźniejszą ze wszystkich wydań statutów Zygmuntońskich. Nakładca nosi tu tytuł: Regiae cancellariae calcographus. Pierwszą wzmiankę o Wietorze jako calcographus noster (Regis) Cracoviensis spotykamy w doku-

¹⁾ Bandtkie, Hist. drukarń krak. 249. Ostatni znany druk Wietora pochodzi z roku 1546. Por. Wierzbowski, Bibliogr. pol. XVI w. III nr. 2243. Wymieniony u tegoż autora druk Wietorowy z r. 1561 (ibid. II, nr. 1391), wyvodu powyższego nie wzrusza, już bowiem od r. 1547 drukarnię po Hieronimie Wietorze prowadzi jego wdowa, i wydaje liczne księgi w najbliższym potem czasie pod swoją własną firmą.

²⁾ Zestawiam tu, w jednym wspólnym schemacie, rozrzucone poprzednio uwagi, dotyczące filiacji tekstów:

mencie Zygmunta I z 10 lutego 1527¹⁾, ale na drukach swych nie używa on jeszcze tego tytułu przez dłuższy czas, mianowicie aż do r. 1539. Najczęściej podano w nich: impressum apud H. Vietorem, albo H. V. excudebat, albo ex aedibus, ex officina H. V., bez żadnych dodatków. Bardziej znamienna rzecz ta, że jeśli nawet Wietor w czasie tym przydaje sobie jaki tytuł, to właśnie nie jest to tytuł typografa kancelaryi królewskiej. Tak w r. 1526 mieni się chalcographus Cracoviensis, a jeszcze w r. 1538 impressor sławnego miasta Krakowa²⁾. Dopiero w r. 1539 pojawia się na jego druku po raz pierwszy tytuł: Regiae cancellariae calcographus³⁾, powtórzony później na drukach z r. 1541 i 1542⁴⁾, poczem znowu zanika, ustępując miejsca zwykłym beztytułowym przytoczeniom nazwiska. Może więc dopiero około roku 1539, albo dokładniej między r. 1539 a 1542 wydanie to pojawiło się na widok publiczny, a że tytułu rzeczzonego nie spotykamy na żadnej innej odmianie Statutów Zygmuntońskich, stąd przypuszczenie, że było ono ostatniem. Ponieważ zaś odm. 5 należy do pierwszej grupy wydań, podających częściowo błędny układ chronologiczny statutów, przeto wynika stąd dalszy wniosek, że, jakkolwiek w czasie tym istniały już wydania z układem poprawnym (grupa 2), to jednak przy późniejszych przedrukach wrócono niebacznie, przynajmniej raz, do błędnego (w układzie) wzoru, dostarczonego przez okazy grupy pierwszej.

Wydanie statutów z r. 1524 jest zbiorem urzędowym, jak wynika z umieszczonego na czele edyktu publikacyjnego króla; zaczem i tekst ustaw tutaj podanych uważać musimy za autentyczny. Będzie nim mianowicie tekst odmiany 1-szej jako pierwszego, właściwego wydania urzędowego; jemu też przedewszystkiem trzeba będzie oddać pierwszeństwo przed innemi, późniejszymi wydaniem tego zbioru. Spostrzeżenie to co do autentyczności tekstu wymaga wszelako jednego zastrzeżenia: jestto tekst urzędowy, ustalony dopiero w r. 1524. Ponieważ jednak w zbiorze mieszczą się statuty sejmowe od pierwszego roku panowania Zygmunta, a mianowicie statuty z lat 1507, 1510, 1511, 1519, 1520 i 1523, przeto pozostaje otwartem pytanie, czy ów tekst urzędowy z r. 1524 jest w całości, bez żadnych zmian i różnic, zgodny z urzędowym tekstem poszczególnych ustaw, jak je współcześnie, zaraz po uchwaleniu na sejmie, ogłaszano. Pożądanego wyjaśnienia dostarcza nam tu porównanie pierwszego urzędowego wydania statutów z roku 1507, ogłoszonego współcześnie (nr. 1), z tekstem tegoż samego

¹⁾ Wierzbowski, Mater. do dziejów pism. pol. nr. 61.

²⁾ Wierzbowski, Bibl. pol. XVI w. III, nr. 2118. II, nr. 1158.

³⁾ Ibid. III, nr. 2206.

⁴⁾ Ibid. I, nr. 111. II, nr. 1193.

zabytku, umieszczonym w zbiorze z roku 1524. Różnic jest tu bardzo wiele, i to nie podrzędnego tylko znaczenia. W wyd. z r. 1524 brakuje przede wszystkim początkowej i końcowej części pierwotnej ustawy. Opuszczona końcowa obejmuje tylko formalia (miejsce, data wystawienia, świadkowie i końcowe formułki); ale to, co opuszczono ze wstępu, dotyczy nietylko formalistów, lecz istoty rzeczy, i to punktu pierwszorzędnej doniosłości: pominięto mianowicie cały ustęp, zawierający generalne zatwierdzenie praw królestwa przez Zygmunta I. Na tem jednakże nie koniec; nawet to, co oba wydania z r. 1507 i 1524 zawierają wspólnego, różni się dość znacznie między sobą. Nie kładziemy nacisku na różnice nieistotne, n. p. błędy drukarskie, zastąpienie jednego wyrazu innym pokrewnym, oddającym tę samą myśl, odmiennie uszykowanie słów; ani też na inne różnice, więcej formalnego znaczenia, n. p. rubryki, dodane w wydaniu z r. 1524 nad poszczególnymi ustępami, których w tekście z r. 1507 wcale nie znajdujemy. Podniosimy wszelako rzecz ważniejszą: zastąpienie pewnych wyrazów innymi, odmiennego znaczenia, opuszczenie całych części ustępów rzeczowo ważnych, albo, co bardziej jeszcze znamienne, wtrącenie ustępów nowych, z nowymi lub odmiennymi określeniami stosunków prawnych; co wszystko treść postanowień pierwotnych istotnie zmieniało lub uzupełniało. Podobnie ma się rzecz także z statutami z r. 1510, 1511, 1519 i 1520. Znamy ich tekst urzędowy z ksiąg Metryki koronnej; porównanie ich z tekstem, ogłoszonym w zbiorze z r. 1524, wykazuje różnice najdalej idące, znowu nie tylko co do formalistów i wyrazów obojętnych, ale w wielu wypadkach co do samej treści. Najwালniejsza różnica polega na tem, że w wydaniu z roku 1524 opuszczano całe artykuły, czasem całe szeregi artykułów z pierwotnego tekstu urzędowego tych ustaw. Tak statuty z r. 1510 w pierwotnym tekście bogatsze są o 6 artykułów od tekstu z r. 1524; tekst pierwotny statutów z r. 1511 bogatszy o 3 artykuły; tekst pierwotny statutu z r. 1519 bogatszy o 17 artykułów, tekst pierwotny statutu z r. 1520 bogatszy o 1 artykuł. We wszystkich tych zestawieniach nie liczyliśmy nawet początkowych i końcowych formuł ustawy, które również bez wyjątku opuszczono w wydaniu z r. 1524. Co do metody, jakiej się przy tem opuszczaniu trzymało, można zaznaczyć ogólnie, że pomijano bądź to takie postanowienia, które miały tylko chwilowe znaczenie i w czasie nowego wydania (1524) straciły już zastosowalność, albo też takie, które uważano za podrzędniejsze; jakkolwiek i tutaj nie postępowano całkiem konsekwentnie, pomijając czasem rzeczy istotne i ważne. Nie wspominamy już o tem, że niektóre konstytucje sejmowe, przypadające na okres lat 1507—1524 pominięto w tym zbiorze w całości, n. p. tyle ważne

dla szlachty statuty toruńskie z roku 1520, albo statuty piotrkowskie z r. 1522. Zbiór z r. 1524 nie jest zatem nie tylko pełnem wydaniem ustaw sejmowych z pierwszej połowy rządów Zygmunta I, ale nawet co do tych zabytków, jakie zawarł, jest on tylko skróconą prze-róbką właściwych, pierwotnych tekstów autentycznych; i, o ile w r. 1524 ustalił nowy ich tekst, powszechnie później przyjęty, o tyle do przesądzenia kwestyi tekstu pierwotnego w niczem służyć nie może. Ścisłe rzecz biorąc, wszystkie te ustawy miały tedy w kolei czasu dwa teksty urzędowe, jeden pierwotny, przed r. 1524, a drugi od tegoż roku. Mo-żnaby zresztą nawet podnieść wątpliwość formalną, o ile wydanie z r. 1524, zatwierdzone tylko edyktem królewskim, mogło zmienić tekst ustaw sejmowych; i czy raczej nie należy tekstu pierwotnego uważać za jedyny tekst autentyczny nawet i po roku 1524 — co prawda w teorii tylko, zarówno bowiem współcześni jak i późniejsi przyjęli tekst z r. 1524 jako urzędowy. Na wszelki wypadek nowe wydawnic-two ustaw Zygmunto-wskich ma wskazany obowiązek oparcia się przede-wszystkiem na tekstach pierwotnych, a zbiór z roku 1524 będzie tu dlań tylko źródłem drugorzędem. Tylko ustawy sejmu piotrkowskiego z r. 1523, jako też uchwaloną równocześnie Formulam processus będzie tu należało wydać na podstawie druku z r. 1524; przypadkowo bowiem nie dochował się w Metr. kor. urzędowy tekst tych ustaw. Być może — i bardzo prawdopodobna — że pierwotny tekst tych właśnie statutów został tu całkiem wiernie oddany; są to bowiem ostatnie w zbiorze tym zawarte statuty, datą uchwalenia bardzo blizkie daty pojawienia się samego druku, który zapewne rozpoczął się w najbliższym czasie po skończeniu sejmu z roku 1523; ponieważ chodziło tu o ustawy co dopiero uchwalone, przeto nie było potrzeby przeprowadzania w nich zmian, ani też opuszczania poszczególnych postanowień.

8. Instruktarz celny królewski z daty Kraków, 24 maja 1524.

INSTRVCTIO | Generalis super exigendis | Theloneis Regali-
bus antiquis. |

Fol., k. niel. 4, Aij, b. m. d. i r., tekst ital., rubryki i początkowe
słowa ustępów got.

BZW. Egzemplarz wysłany z kancelaryi król., z śladem zgięcia
w pół, oraz śladem wykruszonej pieczęci mniejszej królewskiej, wybi-
tej na ostatniej karcie.

9. Uniwersał poborowy z daty Piotrków, na sejmie
walnym, 27 stycznia 1526.

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luż., po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 32 × 43 cm.

BZW, Teki Gór. VII, nr. 707.

10. Uniwersał o poborze czopowego, z daty Piotrków, na sejmie walnym, 27 stycznia 1526.

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luż. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 33 × 46 cm.

BZW, Teki Gór. VII, nr. 723.

11. Ordynacya królewska miasta Gdańska, z daty Gdańsk, 17 lipca 1526. (Tekst łaciński).

Statuta z laudabilēs . . . . . spirituale quam saeculare
regi . . . . . issimumque | Prin . . . . . num Sigis|mun . . . .
. . . ucē Lith|uani . . . . . ꝛc Domi|num . . . . . eñ, Deo in
laud . . . . . euētum, | erect . . . . . bidē. Cō|sulib . . . . .
lectae ꝛ | tradi . . . . . alieni| . . . . . | ste . . . . . blice

Quar., k. niel. 11, C_{ij} b. m. d. i r., ital.

Zawiera: 1. Ordynacyę Gdańska z r. 1526 (k. niel. 2—8); 2. Dekret królewski z tegoż roku, przywracający do władzy usuniętych przez tumult burmistrzów i rajców miejskich (k. niel. 8'—11); oba zabytki w tekście łac.

BCR. Znaczna część karty tyt. (prostokąt w środku) wycięta, prawdopodobnie dla ryciny, jaka się znajdowała na jej odwrocie; być może, iż rycina przedstawiała herb polski (bez owiniętej dokoła postaci orła litery S), jak to widzimy na wydaniu niemieckiem tegoż samego zabytku (por. nr 12). Również znaczna część karty ostatniej wycięta w środku, znowu prawdopodobnie dla ryciny, która się znajdowała na jej odwrocie, a co do której przypuścić możemy, że przedstawiała także sam herb polski; ten sam herb znajdujemy bowiem także przy końcu wydania niemieckiego (por. nr. 12). Wierzb. III, nr. 2120 z powodu zniszczenia karty tyt. w niniejszym, jedynym egzemplarzu, podaje tylko skrócony tytuł: Sigismundi prini ordinatio de civitate Gedanensi anno 1526 data. Skąd się wziął tytułik niemiecki, przedtem przez Wierzb. pod tymże nrem (2120) podany, oraz określenie foliów 4, wyjaśnić nie umiem.

12. Ordynacya królewska miasta Gdańska, z daty Gdańsk, 17 lipca 1526. (Tekst niemiecki).

[1] Statuta vnd lo|beliche Christliche Ordenūge szo wol | das geistliche als wertliche Regiment betreffent, | durch den Aller-

durchleuchtigsten Hochgebornen | Fürsten vnnd Groszmechtigsten Herrn, Herrñ | Sigmundt von Gotes gnaden König zů Polen, | Groszfürsten yn Littawen yn Reussen vnnd aller | Lande Preusszen ꝛc. Herrn vnnd Erbeling yn seyner Küni. Stadt Dantzig, Gote zů lobe vnd derselbigen Stadt ruhe vnd wolfart auffgericht vnd | eyngesatz, Auch auffem Rathausze daselbigestenn | yn kegenwertigkeit eynes Erbarn Raths, Scheppen vnd der lobelichen burgerschafft gelesen, vnnd | vbergeben, wornoch sich die burgere auch die | geistlichen, vñ frembden haben zů halden |

Gedruckt zů Crockaw durch Hieronymū Vietorē. | (k. niel. 16).

Quar., k. niel. 16, Dii j b. r. Na odwr. k. tyt. herb polski (orzeł w tarczy, bez przewijającej się dokoła postaci litery S) z koroną nad tarczą. Na k. niel. 13 jakoby nowy tytuł: Eyn statlicher vnnd | feyerlicher Actus der holdigund... (i t. d., pełny tytuł u Wierzb. III, 2115); pod tymże tytułem wizerunek Zygmunta, siedzącego na tronie, z koroną na głowie, z mieczem w ręku, w obu dolnych rogach wizerunku herb polski z lewej i litewski z prawej strony. Na k. niel. 16' także sam herb polski, jak na odwr. k. tyt. Tekst pis. got.

Zawiera: 1. Ordynacyę Gdańska z r. 1526 (k. niel. 1—12'); 2. Dekret królewski z tegoż roku, przywracający do władzy usuniętych przez tumult burmistrzów i rajców miejskich, ten ostatni zabytek opatrzonej osobną kartką tytułową powyżej podaną: Eyn statlicher vnnd | feyerlicher Actus der holdigund etc. (k. niel. 13—16'). Oba zabytki w języku niemieckim.

Uważam niniejsze wydanie za pierwsze, dla tego, że zawiera te same dwa zabytki, które znajdują się także w jedynym (zatem współcześnie ogłoszonym) wydaniu łacińskim.

BCK. *BKW. BTD. BZW.

[2] Statuta vnd lobeliche Christliche Ordenūge szo wol | das geistliche als wertliche Regiment betreffend, | durch den Alldurchleuchtigsten Hochgebornen | Fürsten vnnd Groszmechtigsten Herrn Herrñ | Sigmundt von Gotes gnaden König zů Polen, | Groszfürsten yn Littawen yn Reussenn vnd aller | Lande Preusszen ꝛc Herrn vnd Erbeling yn seyner Küni: Stadt Dantzig, Gote zů lobe vnd derselbigen Stadt ruhe vnd wolfart auffgericht vñ | eyngesaczt, Auch auffem Rathausze daselbigestenn | yn kegenwertigkeit eynes Erbarn Raths, Scheppen vnd der lobelichen bürgerschafft gelesen, vnnd | vbergeben, wornach sich die bürgere, auch die | geistlichen, vñ frembden habenn zů haldenn. |

Gedruckt zů Crockaw durch Hieronymū Vietorē. | (k. niel. 12).

Quar., k. niel. 12, Dij, b. r. Na odwr. k. tyt. herb polski jak odm. 1. Tekst pis. got.

Zawiera ordynacyę Gdańska z r. 1526 w tekście niem., (k. niel. 2—12').

Ponieważ niema tu już przedrukowanego dekretu, przywracającego do władzy usuniętych burmistrza i rajców gdańskich, przeto uważamy niniejszą odmianę za przedruk późniejszy.

BCR.

13. Dekrety sejmowe z daty Kraków, na sejmie walnym, 19 marca 1527.

[1] **DECRETA** | in Conuentu Generali Cra/couieñ: Omnium Regni | ordinū consensu edita |

Fol., kol. dr. 135 × 22 cm., k. niel. 6, Aiiij. Odległość sygnatur od rogu stronicy średnia. B. m. d. i r., tekst ital. Na czele tekstu w tytule królewskim pisownia krajów: Poloniae, Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiaequae. Wiersz 5 str. 1 kończy się słowami: hostes regni nostri sta | Wiersz ostatni str. 1 kończy się słowami: districtu Ca |

Niniejsza odmiana jest niewątpliwie pierwodrukiem. Przemawia za tem przedewszystkiem okoliczność, że w tytule niema podanej daty rocznej statutów sejmowych, podczas gdy inne odmiany datę tę umieszczają; oczywistą jest rzeczą, że im późniejszym był przedruk, tem większa zachodziła potrzeba chronologicznego określenia zabytku. Po wtóre, jedyny egzemplarz odmiany tej, jaki się zachował, oprawny jest razem z uniwersałem poborowym, wydanym na tymże sejmie krakowskim z r. 1527 (por. nr. 14). Uniwersał ten miał tylko jedno wydanie, a wydrukowanym być musiał w najbliższym czasie po jego uchwaleniu, skąd wniosek o współczesności obu druków. Wreszcie i sam tekst niniejszej odmiany wskazuje, iż służył za podstawę innym, a przynajmniej najbliższym z kolei odmianom. Wprawdzie zawiera on pewną ilość błędów drukarskich, które w dalszych odmianach się nie powtarzają. Nie można stąd jednak wysnuwać wniosku, jakoby nie mógł stanowić podstawy późniejszych przedruków; owe błędy drukarskie są bowiem w przeważnej części literowe, i wogóle tak widoczne, że w drukach późniejszych, opierających się na tym tekście podstawowym, z łatwością mogły być usunięte.

BCK.

[2]

Karty tyt. i ostatniej karty brakuje. Fol., kol. druk. 13·7 × 21·7 cm., k. niel. 6, Aiiij, odległość sygnatur od rogu stronicy średnia. B. m. d. i r., tekst ital. Na czele tekstu, w tytule królewskim pisownia krajów jak w odm. 1. Wiersz 5 str. 1 kończy się słowami: *hostes Regni nostri sta* | Wiersz ostatni str. 1 kończy się słowami: *districtu Ca* |

Tekst, nawet w błędach drukarskich, bardzo blisko spokrewniony z tekstem odm. 1, zatem od niej bezpośrednio pochodny.

BCP w rękop. Lat F. otd. IV, nr. 145 f.

[3] **DECRETA** | in Cōuentu Generali Cra/couieñ. Omnium Regni ordi|nū consensu edita. Anno | Domini Millesimo quin|gentesimo vigesimo | septimo. |

Fol., kol. dr. 13·5 × 22 cm., k. niel. 6, Aiiij, odległość sygnatur od rogu stronicy mała. B. m. d. i r., tekst ital. Odstępy między poszczególnymi artykułami statutu większe. Na czele tekstu, w tytule królewskim, pisownia krajów: *Poloniae, Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae* (bez -que). Wiersz 5 str. 1 kończy się słowami: *hostes regni nostri* | Wiersz ostatni str. 1 kończy się słowami: *districtu Ca* |

Tekst wykazuje najbliższe pokrewieństwo z tekstem odm. 1, pochodzi zatem od niej bezpośrednio.

BCP. BMK. w rękop. Statuta Regni Pol. BOL.

[4] **DECRETA** | in Conuētu generali Cra/couieñ. Omniū Regni ordi|nū consensu edita. Anno | Domini Millesimo quī|gentesimo vigesimo | septimo. |

Fol., kol. dr. 13·5 × 22 cm., k. niel. 6, Aiiij, odległość sygnatur od rogu stronicy wielka. B. m. d. i r., tekst ital. Odstępy między poszczególnymi artykułami statutu większe. Na czele tekstu, w tytule królewskim, pisownia krajów jak w odm. 3. Wiersz 5 str. 1 kończy się jak w odm. 3. Wiersz ostatni str. 1 kończy się jak w odm. 1.

Tekst najbliżej spokrewniony, nawet co do błędów drukarskich, z odm. 3, zatem od niej pochodny.

BAK. BZK.

[5] **DECRETA** | in Conuētu generali Cra/couieñ. Omniū Regni ordi|nū consensu edita. Anno | Domini Millesimo quī|gentesimo vigesimo | septimo. |

Fol., kol. dr. 13·8 × 22·7 cm., k. niel. 6, Aiiij, odległość sygnatur od rogu stronicy częściowo mała, częściowo wielka. B. m. d. i r., tekst ital. Odstępy między poszczególnymi artykułami statutu większe. Na czele tekstu, w tytule królewskim, pisownia krajów: *Poloniae, Lithua-*

niae, Russię, Prussiae, Masouię. Wiersz 5 str. 1 kończy się jak w odm. 3. Wiersz ostatni str. 1 kończy się jak w odm. 4.

Tekst najbardziej zbliżony do odm. 3.

BBS. BCR. BCS. BJK, jeden egzemplarz osobno, drugi w rękop. nr. 196; BKW. BPL. BZK.

[6] **DECRETA** | in Conuētū generali Cra/couien. Omniū Regni ordi/nū consensu edita. Anno | Domini Millesimo quī/gentesimo vigesimo | septimo. |

Fol., kol. dr. 13,5 × 22 cm., k. niel. 6, Aij, odległość sygnatur od rogu strony średnia. B. m. d. i r., tekst ital. Odstępy między poszczególnymi artykułami statutu mniejsze. Na czele tekstu, w tytule królewskim, pisownia krajów: Poloniae, Lituaniae, Russię, Prussiae, Masouię. Wiersz 5 str. 1 kończy się jak w odm. 3. Wiersz ostatni str. 1 kończy się słowem: districtu |

Tekst najbliższy tekstowi odm. 5.

BCK. BCS¹. *BSP. *BTD. BTK. BUL. BZW. Determinacja dwu egzemplarzy, opatrzonej gwiazdką, których nie miałem możliwości oglądać, nie jest całkiem pewną, Wierzbowski bowiem (II nr. 1034) przytacza tylko tytuł, który w trzech ostatnich odmianach jest identyczny; odnośne egzemplarze mogą zatem należeć także do odm. 4 albo 5.

14. Uniwersał poborowy z daty Kraków, na sejmie walnym, 19 marca 1527.

LItere Vniuersales Cō-tributionum: in Conuen-tu Cracouieñ generali decretarum. |

Fol., k. niel. 5, Aij, b. m. d. i r., tekst ital.

BCK. BCP w rękop. Lat. F. otd. IV, nr. 145 f. W egzemplarzu BCK ostatnia karta wydarta.

15. Edykt królewski, przywracający miastom i miasteczkom wolność od starych ceł, z daty Kraków, 27 kwietnia 1527.

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 31 × 43 cm.

BZW, Teki Gór. VII, nr. 818. Egzemplarz wysłany z kancelarii królewskiej, zachował resztki pieczęci mniejszej, na nim wyciśniętej.

16. Edykt królewski, wzbraniający używania monety świdnickiej, z daty Kraków, 27 kwietnia 1527.

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 32 × 44 cm.

BZW, Teki Gór. VII, nr. 819. Egzemplarz wysłany z kancelaryi królewskiej, z śladem wykruszonej pieczęci mniejszej królewskiej.

17. Edykt królewski, wzbraniający handlu z Śląskiem, z daty Kraków, 27 kwietnia 1527.

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 31 × 43 cm.

BZW, Teki Gór. VII, nr. 820.

18. Uniwersał do ziem pruskich i mazowieckich, zawierający ordynację bicia monety pruskiej, z daty Kraków, na sejmie walnym, 7 marca 1530. (Tekst łaciński).

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 40 × 42·5 cm.

AMG, dypl. LXXXIII. B. 149. BCK. rękop. nr. 1601, str. 217. Oba egzemplarze wysłane z kancelaryi królewskiej; pierwszy opatrzony pieczęcią mniejszą królewską, na dokumencie wyciśniętą, drugi wykazuje ślad takiejże pieczęci wykruszonej.

19. Uniwersał do ziem pruskich i mazowieckich, zawierający ordynację bicia monety pruskiej, z daty Kraków, na sejmie walnym, 7 marca 1530. (Tekst niemiecki).

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany got., wym. 42 × 57·5 cm.

AMG, dypl. LXXXIII. B. 149, i drugi egzemplarz: *Monetalia I*. Oba egzemplarze wysłane z kancelaryi królewskiej. Na pierwszym z nich wyciśnięta pieczęć mniejsza królewska w laku; drugi w zgięciu rozdarty przez połowę wysokości, zawiera na odwrocie, obok innych uwag współczesnych, zapisek: *Mandata regia in monetario negotio, oblata 6 Aprilis per regium cubicularium, anno XXX.*

20. Edykt królewski w sprawie uzgodnienia monety pruskiej z polską, z daty Kraków 11 kwietnia 1531.

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 28 × 37 cm.

AME, dypl. A. VIII, 212. BCK, rękop. nr. 1601, str. 249. Oba egzemplarze wysłane z kancelaryi królewskiej, pierwszy opatrzony pieczęcią mniejszą królewską w laku wyciśniętą, drugi z śladem wykruszonej takiejże pieczęci mniejszej.

21. Konstytucje sejmowe z daty Kraków, na sejmie walnym, 20 stycznia 1532.

[1] **CONSTITV**-tiones Conuentus Craco|uien: de Anno domini | millesimo quingē|tesimo trigesim|mo secūdo. |

Fol., kol. dr. 13·8 × 23 cm., k. niel. 8, Bii, sygnatury bliżej rogu; kustoszów niema. B. m. d. i r., tekst ital. Inicyał M. w słowie Manifestum na początku tekstu duży, wychodzi poza kol. dr. i sięga do drugiego wiersza. W tytule królewskim pisownia krajów: Poloniae, Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae. Odstępy między poszczególnymi artykułami większe.

Siedm przedruków niniejszych konstytucji rozpada się, ze względu na właściwości tekstu, na dwie grupy, z których pierwsza obejmuje cztery, druga trzy odmiany, wzajemnie najbardziej do siebie zbliżone. Jedna z nich, jak wynika z porównania tekstów, musi być wcześniejszą; do grupy wcześniejszej należy mianowicie także odmiana niniejsza. Ponieważ zaś tekst jej jest podstawowym dla innych wydań do grupy pierwszej należących, przeto należy ją uważać za pierwsze wogóle wydanie niniejszych konstytucji. Wprawdzie na kilku stronicach wydanie to zawiera liczne błędy drukarskie, których nie powtarzają przedruki późniejsze; są to jednak czysto literowe usterki, wynikłe z niedbałej w niektórych miejscach korekty, których poprawki nasuwały się same z siebie, zatem łatwo w późniejszych przedrukach mogły być przeprowadzone. Okoliczność ta nie osłabia zatem w niczem przypuszczenia o pierwotności niniejszego tekstu.

BZK.

[2] **CONSTITV**-tiones Conuentus Craco|uien: de Anno domini | millesimo quingē|tesimo trigesim|mo secūdo. |

Fol., kol. dr. 13·6 × 23 cm., k. niel. 8, Bii, sygnatury bliżej rogu. B. m. d. i r. Tekst ital. W tytule królewskim pisownia krajów jak w odm. 1, ale imię króla ma podwójne i: Sligismundus. Odstępy między poszczególnymi artykułami średnie.

Tekst najwięcej zbliżony do odm. 1, nawet w omyłkach drukarskich, zatem od niej pochodny.

BCS.

[3] **CONSTITV**-tiones Conuentus Cra|couien: de Anno domi|ni Millesimo quin|gesimo trige|simo secundo. |

Fol., kol. dr. 13·8 × 23·3 cm., k. niel. 8, Bii, sygnatury bliżej rogu, kustoszów niema. B. m. d. i r., tekst ital. Inicyał M w Manifestum

stum jak w odm. 1, ale zachodzi do trzeciego wiersza. W tytule królewskim pisownia krajów jak w odm. 1. Odstępy między poszczególnymi artykułami jak w odm. 1.

Prócz zaznaczonych co dopiero podobieństw zewnętrznych, także i sam tekst wykazuje, iż wydanie niniejsze najbliższe jest spokrewnione z wydaniem pierwszym i drugim; prawdopodobnie pochodzi on bezpośrednio z wydania drugiego.

BCP. BMK, w rękop. Statuta Regni Pol.

- [4] **CONSTITV**-tiones Conuētus Craco-|uieñ: de Anno domini: | millesimo quingētesi-|mo Trigesimo se|cundo. |

Fol., kol. dr. 13·8 × 22·3 cm., k. niel. 8, Biij, sygnatury dalej od rogu, kustoszów niema. B. m. d. i r., tekst ital. Inicyał M w Manifestum jak w odm. 1. W tytule królewskim pisownia krajów: Polonię, Lithuanie, Russię, Prusie, Masouie. Odstępy między poszczególnymi artykułami jak w odm. 1.

Tekst wskazuje na bezpośrednie pochodzenie z odm. 3, ale sam przedruk mógł być dokonany później, aniżeli niektóre z odmian na dalszych miejscach wymienionych, za czem przemawiałaby pisownia w tytule królewskim i zresztą w całym tekście użyta (ę zam. ae).

BOL.

- [5] **CONSTITV**-tiones Cōuentus Craco-|uieñ: de Anno domini: | millesimo quingēte-|simo Trigesimo | secundo. |

Fol., kol. dr. 13·6 × 22·5 cm., k. niel. 8, Biij, sygnatury bliżej rogu, kustosze są. B. m. d. i r., tekst ital. Inicyał M w Manifestum mały, w wierszu. W tytule królewskim pisownia krajów jak w odm. 1. Odstępy między poszczególnymi artykułami jak w odm. 1.

Tekst niniejszego wydania należy już do grupy drugiej, ponieważ jednak ze wszystkich odmian, jakie ją przedstawiają, wykazuje stosunkowo najbliższe pokrewieństwo z tekstami grupy pierwszej, przeto należy go umieścić jako ogniwo pośredniczące między obu grupami, zatem uważać za pierwsze, najwcześniejsze wydanie ze wszystkich okazów, należących do grupy drugiej. Porównanie odmiany niniejszej z poszczególnymi tekstami wydań należących do grupy pierwszej, wskazuje znowu na najbliższe pokrewieństwo z odm. 2; od niej tedy pochodzi tekst niniejszy.

BBS.

- [6] **CONSTITV**-tiones Conuentus Craco-|uieñ: de Anno domini: | millesimo quingente-|simo Trigesimo | secundo. |

Fol., kol. dr. 14·3 × 22·8 cm., k. niel. 8, Biij, sygnatury dalej od

rogu, kustosze są. B. m. d. i r., tekst ital. Inicyał M w Manifestum jak w odm. 5. W tytule królewskim pisownia krajów jak w odm. 1. Odstępy między poszczególnymi artykułami jak w odm. 1.

Tekst stosunkowo najwięcej zbliżony do odm. 5, zatem od niej pochodny.

BCS. *BTD (por. Wierzb. II, nr. 1081). BUL.

[7] **CONSTITV-tiones Cōuentus Craco-|uien: de Anno domini: |**
millesimo quingente-simo Trigesimo | secundo. |

Fol., kol. dr. 13·6 × 22·2 cm., k. niel. 8, Biij, sygnatury bliżej rogu, kustoszów niema. B. m. d. i r., tekst ital. Inicyał M. w Manifestum jak w odm. 5. W tytule królewskim pisownia krajów: Polonię, Lithuanię, Russię, Prussiae, Masouiae. Odstępy między poszczególnymi artykułami mniejsze, w jednym wypadku niema żadnego.

Tekst bezpośrednio pochodny z tekstu odm. 6.

BAK. BBL. BCK. BCR. BCS. BJK, w rękop. nr. 196. BKW. BPL. BTK. BZK. BZW.

22. Uniwersał poborowy, z daty Kraków, na sejmie walnym, 20 stycznia 1532.

LItere Vniuersales Con-|tributionum publica-rū: in Cōuentu
Cra-couien generali | decretarum. |

Fol., k. niel. 4, Aiiij, b. m. d. i r., tekst ital.

BZW. Egzemplarz wysłany z kancelaryi królewskiej, z śladami zgięcia w kształcie listu, z wypełnionymi w okienkach nazwą województwa (sandomierskiego), nazwiskami ustanowionych tamże poborców, oraz śladem wykruszonej pieczęci mniejszej królewskiej.

23. Uniwersał poborowy, z daty Piotrków, na sejmie walnym, 4 lutego 1533.

LItere Vniuersales con-|tributionum publicarū | in Conuentu
Pyo-|trkouien gene-|rali decretarū. | MDXXXIII. |

Fol., k. niel. 4, bez sygnatur, b. m. i d., tekst ital.

BZW. Egzemplarz wysłany z kancelaryi królewskiej, z śladami zgięcia w kształcie listu, z wypełnionymi w okienkach nazwą województwa (sandomierskiego) i nazwiskiem ustanowionego tamże poborecy, oraz śladem wykruszonej pieczęci mniejszej królewskiej.

24. Uniwersał poborowy sejmu walnego piotrkowskiego, z daty Wilno, 21 stycznia 1535.

Litere Vniuersales Cō-tributionum publicarū | in Conuentu
Pyotrkouieñ generali | decretarum. | .M. D. XXXV. |

Fol., k. niel. 4, bez sygnatur, b. m. i d., tekst ital.

BZW. Egzemplarz wysłany z kancelaryi królewskiej, z śladami zgięcia w kształcie listu, z wypełnionymi w okienkach nazwą województwa (sandomierskiego) i nazwiskiem poborcy, oraz śladem wykruzonej pieczęci sygnetowej królewskiej.

25. Edykt królewski przeciwko łupieżcom i rozbójnikom, z daty Kraków, 21 września 1535.

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 32 × 41 cm.

BZW, Teki Gór. XVIII nr. 2230.

26. Edykt królewski przeciwko Anabaptystom, z daty Kraków, 27 września 1535.

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 31 × ok. 40 cm. (dolna połowa arkusza, niezadrukowana, oderwana).

BZW, Teki Gór. XVIII nr. 2229.

27. Uniwersał poborowy sejmiku generalnego kolskiego z daty Wilno, 12 czerwca 1536.

Litere Vniuersales Cō-tributionum publicarū | in vltimo
Conuē-tu Colensi de-cretarum. |

Fol., k. niel. 4, Aij, b. m. d. i r., tekst ital.

BZW. Egzemplarz wysłany z kancelaryi królewskiej, z śladami zgięcia w kształcie listu, z wypełnionymi w okienkach nazwą województwa (sandomierskiego) i nazwiskiem poborey, oraz śladem wykruzonej pieczęci sygnetowej królewskiej.

28. Dekrety sejmowe z daty Piotrków, na sejmie walnym, 7 marca 1538.

[1] DEcreta et Constitutiones pu-blice: in Conuentu generali
Piotrkouieñ pro festo sancto-rum Trium Regum. Anni | Domi.
1538. Consiliari-orū Regni et Nunctio-rum terrarum mu-tuo consensu | facte. |

Fol., kol. dr. 13 × 21,5 cm., k. niel. 17, Cijj, sygnatury bliżej rogu, b. m. d. i r. Na odwr. karty tyt. orzeł Zygmuntowski. Gotyka, użyta na tytule, ma krój spiczasty, temże samem pismem oddane także

rubryki poszczególnych artykułów. Sam tekst ital. Inicyał M w Manifestum ital. wychodzi poza kolumnę drukową, mniejszy, sięga do wiersza drugiego, inne inicyały ital., większego, średniego lub mniejszego kroju. W tytule królewskim pisownia krajów: Poloniae, Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae. Reszta ostatniej strony, niezadrukowana, niezapełniona niczem.

Odmiana niniejsza wyróżnia się dość wybitnie nie tylko opisaną co dopiero stroną zewnętrzną, ale także i tekstem od czterech ostatnich, które stanowią osobną dla siebie grupę. Ponieważ zaś zawiera tekst najpoprawniejszy, który w dalszych wydaniach został po części zeszepecony błędami, jak niemniej, ponieważ wykazuje najbliższe pokrewieństwo z tekstem Metr. kor., wreszcie ponieważ krój pisma, użyty w tytule i rubrykach (gotyka spieczasta), zupełnie jest zgodny z krojem pisma, użytego w tytule uniwersału poborowego tegoż samego sejmu (nr. 29), który oczywiście zaraz po jego ukończeniu musiał być wydrukowany, przeto wydanie niniejsze uważać należy za pierwodruk Dekretów z r. 1538.

BCP. BCR. BDL. BJK. BMK, w rękop. Statuta regni Poloniae. BOL. BZK.

[2]   **DECRETA** | ꝛ Constitutiones publice | in Conuētu generali
Pio|treouien: pro festo sancto|rum Trium Regum. An|ni domini
Millesimi quin|gentesimi Trigesimi octauī | Consiliariorum Regni |
ꝛ Nuntiorū terrarū | mutuo cōsensu | facte. |

Fol., kol. dr. 14 × 21·5 cm., k. Niel. 14, Ciiij, sygnatury w średniej od rogu odległości, b. m. d. i r. Na odwr. k. tyt. orzeł Zygmunowski. Gotyka w tytule i rubrykach zwykła. Tekst ital. Pisownia krajów jak w odm. 1. Tekst pochodny z odm. 1.

BCS¹.

[3]   **DECRETA** | ꝛ Constitutiones publice | in Conuētu generali
Pio|treouien: pro festo sancto|rum Trium Regum. An|ni domini
Millesimi quin|gentesimi Trigesini (*sic*) octauī | Consiliariorum
Regni | ꝛ Nūntiorum terra|rum mutuo con|sensu facte. |

Fol., kol. dr. 13·5 × 22 cm., k. Niel. 14, Ciiij, sygnatury bliżej rogu, b. m. d. i r. Pod tytułem winietka, przedstawiająca gałązkę z listkiem, poziomo ułożona. Odwr. karty tyt. pusty. Gotyka w tytule i w rubrykach poszczególnych artykułów zwykła (grubsza i szersza od użytej w odm. 1). Tekst ital. Inicyał M w Manifestum, ital., duży, w wierszu, ale jedną połową wychodzi poza kol. druk. Inne inicyały przeważnie z zakrętami, w części obrazkowe, w części zwykłą ital.

większego kroju. W tytule królewskim pisownia krajów: Polonię, Lithuan. Russię, Prusję, Masouię. Reszta ostatniego wiersza na k. 14 zapełniona punktami, ułożonymi w pięć trójkątów.

Niniejsza odmiana wykazuje bardzo blizkie pokrewieństwo z pozostałymi trzema dalszemi nie tylko co do strony zewnętrznej, ale także i co do tekstu, z którym się przeważnie zgadza, nawet w omyłkach i błędach, Z kilku odmianek wynika jednak, że z wszystkich czterech odmian, jakie do tej grupy należą, jest przeciwieństwem najwięcej zbliżoną do odm. 1., zatem widocznie bezpośrednio od niej pochodzi.

BAK. BCR. BCS. BJK, w rękop. nr. 196. BKW. BPL. *BSP. BZK. Co do egzemplarza, oznaczonego gwiazdką, por. Wierzb. II nr. 1152, przyjąć jednak należy, że w podanym przez niego tytule po sancto-
opuszczono | na oznaczenie nowego wiersza.

[4]   **DECRETA** | τ Constitutiones publice | in Conuentu generali
Pio-|trcouieñ: pro festo sancto-|rum Trium Regum. An-|ni domini
Millesimi quin-|gentesimi Trigesimi octauī | Consiliariorum Regni |
τ Nūctiorum terra-|rum mutuo consen-|su facte. |

Fol., kol. dr. 14·6 × 22·4 cm., k. niel. 14, Cijj, sygnatury dalej od rogu, b. m. d. i r. Winietka na tytule, odwr. karty tyt. i gotyka w tytule i rubrykach, jak w odm. 3. Tekst ital. Inicyał M w Manifestum, tudzież inne inicyały, oraz pisownia krajów w tytule królewskim, jak w odm. 3. Reszta ostatniego wiersza na k. 14 zapełniona jak w odm. 3, ale trójkątów jest tylko cztery.

Z kilku odmianek wynika, że tekst niniejszego wydania oparł się na tekście odm. 3.

BBS. *BRP. BZK. Co do BRP por. Wierzb. III nr. 2197, należałoby jednak przyjąć, że zam. Anno winno stać Anni.

[5]   **DECRETA** | τ Constitutiones publice | in conuentu generali
Pio-|trcouieñ: pro festo sancto-|rum Trium Regum. An-|ni domini
Millesimi quin-|gentesimi Trigesimi octauī | Consiliariorum Regni |
τ Nūctiorum terra-|rum mutuo con-|sensu facte. |

Fol., kol. dr. 13·9 × 22 cm., k. niel. 14, Cijj, sygnatury dalej od rogu, b. m. d. i r. Winietka na tytule, odwr. k. tyt. i gotyka w tytule i rubrykach, jak w odm. 3. Tekst ital. Inicyał M w Manifestum, tudzież inne inicyały, oraz pisownia krajów w tytule królewskim, jak w odm. 3. Reszta ostatniego wiersza na k. 14 zapełniona jak w odm. 4.

Kilka odmianek tekstu wskazuje na bezpośrednie pochodzenie z odm. 3.

BKW. BOL.

[6] **DECRETA** | z Constitutiones publice | in Conuētu generali
PioMillesimi quin|gentesimi Trigesimi octauī | Consiliariorum Regni |
z Nūctiorum terra|rur mutuo con|sensu facte. |

Fol., kol. dr. 13·8 × 22 cm., k. niel. 14, Cijj, sygnatury w śre-
dniej od rogu odległości, b. m. d. i r. Winiетка na tytule, odwr. k.
tyt. i gotyka w tytule i rubrykach, jak w odm. 3. Tekst ital. Inicyał
M w Manifestum tudzież inne inicyały oraz pisownia krajów w tytule
król. jak w odm. 3. Reszta ostatniego wiersza na k. 14 zapełniona jak
w odm. 4.

Tekst, jak wynika z kilku odmianek, pochodzi z tekstu odm. 5.
BCK. BTK. BZW.

29. Uniwersał poborowy z daty Piotrków, na sej-
mie walnym, 7 marca 1538.

LItere Vniuersales Contributi|onum Publicarū in Comi-tijs
Piotrecouiensibus | institutarum. | 1538. |

Fol., k. niel. 6, Aijj, b. m. i d., tekst ital.

BOL.

30. Konstytucye sejmowe (ordynacya wojenna) z daty
Kraków, na sejmie walnym, 15 lutego 1539.

[1] Constitutiones Conuentus | generalis Cracouieñ. | Anno Dñi.
1539. | celebrat. |

Fol., kol. dr. 14 × 23 cm., k. niel. 4, bez sygnatur, b. m. d. i r.
Tekst ital., rozpoczyna się na odwrocie karty tyt. Inicyał S. w Sigis-
mundus w wierszu pierwszym. Inicyał S w Significamus, ital. wielkiego
ale cieńszego kroju, wychodzi poza kol. druk. i sięga do wiersza dru-
giego. Zresztą poszczególne ustępy nie mają żadnych inicyałów.

Tekst, w wielu miejscach różny od następnych dwu odmian, zbliża
się najwięcej do tekstu Metr. kor., dla tego odmianę niniejszą uważamy
za pierwodruk. Przemawia za tem także porównanie zewnętrznej strony
niniejszego druku z ogłoszonym równocześnie uniwersałem poborowym
(nr. 31) tegoż samego sejmku krakowskiego z r. 1539, na którym uchwa-
lono niniejsze konstytucye. Uniwersał ów wydrukowano oczywiście
zaraz po sejmie; w karcie jego tytułowej użyto wyłącznie tylko go-
tyki, a kart tekstu nie opatrzone sygnaturami. Te same dwie właści-
wości wykazuje także niniejsza odmiana Konstytucyj, podczas gdy
dalsze dwie mają już w tytułach użytą częściowo italię, a ponadto

karty ich opatrzone są sygnaturami. Odmiana niniejsza była zatem drukowaną równocześnie z uniwersałem, jest więc, tak jak on, pierwodrukiem.

BOL.

[2] **CONSTITV**-tiones Conuentus gene-ralis Cracouieñ. An-no dni Millesimo qn-gentesimo trigesimo nono celeb. | 1539. |

Fol., kol. dr. 13·8 × 22·2 cm., k. niel. 4, Aij, b. m. i d. Tekst ital. rozpoczyna się jak w odm. 1. Inicyał S w Sigismundus zachodzi połową poniżej dwu wierszy tytułu królewskiego. Inicyał S w Significamus, ital., wielkiego i grubszego kroju, wychodzi poza kol. dr., i sięga do wiersza czwartego. Dalsze ustępy mają inicyały średniego kroju.

Różnice tekstu między niniejszą a poprzednią odmianą są po większej części myłkami druku; w niektórych drobnych szczegółach odmiana niniejsza bliższą jest poprzedniej, aniżeli odm. 3. Dlatego uważam ją za pochodną od pierwodruku.

BBS. BCK. BCR. BCS. BOL.

[3] **CONSTITV**-tiones Conuentus gene-ralis Cracouieñ. An-no dni Millesimo qn-gentesimo trigesimo nono celeb. | 1539. |

Fol., kol. dr. 14 × 21·6 cm., k. niel. 4, Aij, b. m. i d. Tekst ital. rozpoczyna się jak w odm. 1. Inicyał S w Sigismundus, jak w odm. 2, tylko nieco cieńszy. Inicyał S w Significamus ital., wielkiego i grubszego kroju, wychodzi poza kol. dr. i sięga do wiersza drugiego. Inicyały dalszych ustępów jak w odm. 2.

Tekst bardzo zbliżony do odm. 2., ma jednak niektóre osobne właściwości, mianowicie także błędy drukarskie. W każdym razie pochodzi z odm. 2.

*BTD. BTK. BZW. Co do BTD por. Wierzb. II nr. 1162, należałoby jednak przyjąć, że w dacie rocznej cyfry mniejsze od większych nie zostały tu wyróżnione odmiennym drukiem. Jeśli w egzemplarzu tym cyfry są równe: 1539, naówczas stanowiłby on osobną odmianę.

31. Uniwersał poborowy z daty Kraków, na sejmie walnym, 15 lutego 1539.

Littere Vniuersales publicarum | contributionum in Conuentu Craco: generali pro fe-sto sancti Andree apo-stoli indicto. Anno | Dni 1539. decre-tarum. |

Fol., k. niel. 4, bez sygn., b. m. d. i r., tekst ital.

BOL.

32. Konstytucye pruskie z daty Kraków, 12 września 1538. wydrukowane w Gdańsku u F. Rhodęgo 1541.

Constitutiones terrarum Prussiae | Gedani primum editae, deinde in publicis Comitibus Thorunij conciliatae, regia tandem autoritate | pro commodo publico confirmatae. |

GEDANI EXCVDEBAT FRANCISCVS RHODVS ANNO M. D. XLI. |

(k. niel. 6').

Quar., k. niel. 6, Bij, tekst ital., artykuły liczbowane (28), pierwsze słowa artykułów kapitalikami. Wydanie niniejsze zawiera tekst ustawy łaciński.

BZW.

33. Statut mazowiecki drugi (zwód Goryńskiego), zatwierdzony edyktem królewskim z daty Kraków, 17 stycznia 1540, wydrukowany w Krakowie u H. Wietora 1541.

STATVTA | Ducatus Mazouie: quecumq; | vel more antiquo institutis maiorū recepta: vel Ducū sanctioni b⁹ plata: publico cōsensu approbata servātur: bona fide collecta: | et in vnū volumen cōportata: opa | atq; diligētia Magnifici domini | Petri Gorinski in Oyrzanow | heredis: Palatini et vicesgerēn. Ducatus Mazouie. | Autoritate Serenissimi Principis et dñi: dñi Sigismundi dei | gratia Regis Polonie: Magni | ducis Lithuanie: Russie: Prussiae: Mazouie etc. dñi et heredis: | confirmata et publicata. |

Cracouie per Hieronymū Vietorē Regie Cācellarie Calceographū. Anno dñi M. D. xli. | (k. 142).

Fol., k. niel. 7 i liczb 142, Aiiij, Ziiij, i aaiij. Na odwr. k. tyt. wizerunek Zygmunta I, jak w Statutach z r. 1524 odm. 2. Na k. niel. 2 dedykacya Piotrowi Gamratowi, dezygnowanemu arcybiskupowi gnieźnieńskiemu ital., na k. niel. 2'—6 rejestr w dwie kolumny ital., tylko nadpis rejestru got. Zresztą druk tekstu jako też i rubryk got., pismo rubryk większe i grubsze.

Zbiór ten obejmuje prócz dedykacyi i rejestru (zob. wyżej, k. niel. 2 i k. niel. 2'—6): 1. Edykt publikacyjny króla z r. 1540 (k. niel. 6'). 2. Właściwy Statut mazowiecki (k. niel. 7—7' i k. liczb. 1—63'). 3. Dekret królewski o dziedziczeniu kobiet na Mazowszu z r. 1532 (k. 63'—66). 4. Dekret królewski o zakładach z r. 1532 (k. 66'). 5. Dekret królewski o graniczeniu dóbr królewskich [z r. 1532] (k. 67).

6. Zbiór średniowiecznych statutów książąt mazowieckich (k. 67'—133).
 7. Przywilej królewski dla Mazowsza z r. 1529 (k. 133—138). 8. Statuty mazowieckie sejmu piotrkowskiego z r. 1538 (k. 138'—143).

BBL. BCK. BOL. BUW.

34. Uniwersał poborowy, uchwalony na sejmie walnym piotrkowskim, z daty Wilno, 17 maja 1542.

Littere Uniuersales | publicarum cōtributionū | in cōuentu
 Piotrcowien. | gñali pro dominica Reminiscere idicto. Anno do
 mini Millesimo quin-gētesimo quadrage-simo secundo: de-cre-
 tarum. |

Fol., k. niel. 4. Aiiiij, b. m. d. i r., tekst ital.

BZK. Egzemplarz wysłany z kancelaryi królewskiej, z śladami zgięcia w kształcie listu, z wypełnionymi w okienkach nazwą województwa (poznańskiego) i nazwiskiem poborecy, oraz zachowaną w znacznej części pieczęcią mniejszą królewską. Szczególną właściwość niniejszego druku stanowi, że data uniwersału nie jest w nim wydrukowana, lecz pozostawione okienko, w którym dopiero w kancelaryi królewskiej dopisano datę: feria quarta in vigilia Ascensionis Christi. Widocznie w chwili składania druku (w Krakowie) nie było wiadomo, kiedy bawiący w Wilnie król da uniwersałowi zatwierdzenie. W tekście Metr. kor. data tutaj pismem dopełniona wpisana została od razu, jak można przynajmniej wnioskować z jednolitego z resztą tekstu pisma, niewskazującego bynajmniej na późniejszy dopisek; do Metr. kor. uniwersał niniejszy został zatem wciągnięty dopiero po zatwierdzeniu królewskim, być może, że przepisany nawet z druku, z którym wykazuje bardzo blizkie pokrewieństwo tekstu.

35. Edykt królewski do miast koronnych w sprawie urzędzenia obowiązku podwód, z daty Kraków, 16 listopada 1545.

B. k. t., b. m. d. i r., ark. luź. po jednej stronie zadrukowany ital., wym. 31 × 40 cm.

BCK, rękop. nr. 2960 str. 27 (dyplom nr. 866). Egzemplarz wysłany z kancelaryi królewskiej, z śladami zgięcia w kształcie listu, opatrzony pieczęcią mniejszą królewską, wyciśniętą na papierze lakiem podlepionym. Niniejszy egzemplarz wysłany był prawdopodobnie do

miasta Będzina, jak można wnioskować z napisu na grzbiecie: „Bądzin 1545“¹⁾).

Zestawienie powyższe wykazało tedy 35 druków, zawierających zabytki ustawodawstwa polskiego z lat 1506—1548 (ściślej 1507—1545), wytłoczonych w tymże samym okresie czasu. Z zabytków tych znano

¹⁾ Dodatkowo do powyższego zestawienia poświęcić tu musimy kilka jeszcze uwag rzekomym lub wątpliwym drukom statutów sejmowych i rozporządzeń królewskich, przytaczanym w niektórych pracach bibliograficznych. (W uwagach tych Z. oznacza Załuskiego *Conspectus scriptorum*, J. oznacza Janockiego, *Nachricht von raren poln. Büchern*, EC oznacza *Estreichera Bibliografię XVI w. chronologicznie ułożoną*; EA tegoż autora *Bibliografię XVI—XVIII w. alfabetycznie ułożoną*, dotąd nieskończoną).

1. EC. 15 pod r. 1521 przytacza druk p. t.: *Decreta in conventu Cracov. omnium ordinum*. Takiego druku nigdzie niema; ponadto w r. 1521 nie uchwalono żadnych statutów sejmowych; zwołany na koniec tego roku sejm piotrkowski wydał je dopiero w początkach r. 1522 (por. *Acta Tom. VI. nr. 4*). Przytoczony tytuł (skrócony) zgadza się, co do zawartych w nim wyrazów, w zupełności z tytułem kilku wydań Dekretów sejmowych z r. 1527 (por. nr. 13) i niewątpliwie do nich się odnosi; omyłka wynikła snadź stąd, że skutkiem mylnego odczytania daty na kartce bibliograficznej (1521 zam. 1527) zakwalifikowano druk pod r. 1521. EA. druku tego już nie wymienia.

2. Z. 42, a za nim J. II. 6 podają, iż w bibliotece Załuskiego miał się znajdować druk edyktu królewskiego przeciw Luteranom z daty 1521 r., wytłoczony u Hallera w Krakowie in 4-o. Za nimi wymienia EC. 16 także sam druk pod tymże rokiem: *Edictum contra Lutherum*. Przyjmując wszystkie te informacje jako prawdziwe, musielibyśmy w każdym razie przeprowadzić poprawkę co do daty. W r. 1521 nie wydał bowiem Zygmunt I. żadnego edyktu luterskiego; najbliższy mu datą edykt, pierwszy, który tej sprawy dotyczy, ogłoszony został 24 lipca 1520 (przechowany po dziś dzień w *Metr. kor.*, w wielu rękopisach współczesnych, drukowany kilkakrotnie w dziełach historycznych i prawniczych w. XVII i XVIII), obecnie przedrukowany w *Acta Tom. V. nr. 301* i w *Bukowskiego, Dzieje reform. w Polsce I. 487 uw. 1*). Ponieważ zaś rozporządzenia królewskie drukowano w najbliższym czasie po ich wydaniu, przeto dla druku tego należałoby przyjąć poprawioną datę 1520 r. Przypuszczenie co do istnienia takiego druku nie da się samo przez się wykluczyć, już bowiem nawet na dwa lata przedtem (1518 r.) spotykamy się z osobnym drukiem rozporządzenia królewskiego (por. nr. 2). Jest jednak rzeczą znamionną, że Janocki, który w bibliotece Załuskiego właśnie za tym drukiem gorliwie poszukiwał, nie zdołał go odnaleźć. Zatem albo wiadomość Załuskiego, powtórzona przez innych bibliografów, była od początku bałamutną, albo też druk, jeżeli istniał, zaginął jeszcze w w. XVIII.

3. Pod datą 1523 r. zapisuje EC. 17: *Edictum regium contra Lutherum*. W roku tym wyszedł w istocie edykt luterski, znany z wielu bardzo rękopisów współczesnych jako też druków z XVI i późniejszych wieków; sama możliwość wydania takiego druku nie da się również, podobnie jak w wypadku poprzednim, zaprzeczyć. Mimo to nie można go dziś odszukać w żadnej ze znanych bibliotek; z informacji, udzielonych mi

w dotychczasowej naszej bibliografii tylko 18 (nr. 1. 7. 8. 11. 12. 13. 14. 21. 22. 23. 24. 25. 27. 28. 30. 32. 33. 34), do czego można dodać jeszcze trzy druki przytoczone w napisach marginesowych wydawnictwa *Tomicyanów* (nr. 15. 16. 17.), razem druków 21. Nadwyżka zużytkowanego w powyższym zestawieniu materiału, w porównaniu z tem, co znano w dotychczasowej nauce, wynosi tedy numerów 14. Ściśle rzecz biorąc, należy jednak cyfry owe znacznie powiększyć. Jeżeli mianowicie, jak słuszną i właściwą, liczne przedruki tych samych po-

łaskawie przez dyr. Estreichera wynika ponadto, że mógł tu być miany na myśl druk tego edyktu w Łaskiego Statuta nova incl. prov. Gnesnensis 1527 k. KK₃—KK₄ albo 1528 k. HH₂—HH₃. W tym razie jednak byłby on tylko częścią składową innej publikacji, nie zaś osobną jednostką bibliograficzną, zatem nie wchodziłby w zakres niniejszego zestawienia (por. str. 4).

4. Pod datą 1533 zapisuje EC. 25: Uchwała sejmu piotrkowskiego. Konstytucje sejmu tego we właściwym znaczeniu nie mogły być ogłoszone drukiem, nie przyszło bowiem do ich uchwalenia; sejm ów uchwalił tylko uniwersał poborowy, którego druk dochował się do naszych czasów (por. nr. 23); zapewne do uniwersału tego odnosi się wzmianka EC.

5. Pod rokiem 1538 wymienia dwukrotnie EC. 28. 29: Constitutiones conventus. Druk pod takim tytułem nie jest znany; znany natomiast Decreta et constitutiones publicae in conventu... 1538 (por. nr. 28). Niewątpliwie wzmianka niniejsza, zawierająca nieznaczną tylko niedokładność w tytule, odnosi się do tej publikacji. EA nie wymienia już samych Constitutiones z r. 1538.

6. Pod r. 1541 zapisuje EC. 31: Constitutiones der Lande Preussen; Danzig. W r. 1541 ogłoszono rzeczywiście drukiem konstytucje pruskie z r. 1538, atoli tylko w tekście łacińskim i pod tytułem łacińskim: Constitutiones terrarum Prussiae etc. (por. nr. 32). Podany przez EC tytuł wskazywałby, że prócz łacińskiego pojawiło się także niemieckie wydanie tychże konstytucyj, pod tytułem niemieckim. W rzeczywistości jednak druk taki nie jest znany; pierwsze wydanie niemieckie rzeczonych konstytucyj pruskich, ogłoszone razem z tekstem łacińskim, pochodzi dopiero z r. 1572 i było później jeszcze przedrukowywane 1595 r. EA wydania niemieckiego z r. 1541 już nie przytacza.

7. Pod r. 1547 zapisuje wreszcie EC. 36: Moderatio sumptuum iudiciariorum, Crac., Ungler Jakiej to treści był zabytek, nie zdołałem dojść, a mianowicie, czy było to jakie rozporządzenie królewskie, wchodzące w zakres materiałów, objętych niniejszą pracą. To ostatnie przypuszczenie uważam za nieprawdopodobne, nie spotykam bowiem tego zabytku w innych współczesnych źródłach, a zwłaszcza także w Metr. kor., gdzie snadno jako rozporządzenie królewskie znaleźćby się powinno. Już ta okoliczność wystarczyłaby do wyłączenia tego zabytku z zakresu niniejszych zestawień. Z udzielonych mi przez dyr. Estreichera informacji wynika ponadto, że druk ten miał być zakazany, co stanowczo popiera poprzednie przypuszczenie; zakaz nie mógłby się bowiem odnosić do rozporządzenia królewskiego. Według tychże samych informacji, sam druk, niewiadomo, gdzie się teraz znajduje.

Przy rozwiązaniu wszystkich powyższych wątpliwości wielką pomocą były mi udzielone łaskawie przez dyr. K. Estreichera światłe rady i wskazówki, za które mu na tem miejscu najszczerze składam podziękowanie.

mników uważać będziemy za odrębne jednostki, naówczas okaże się, iż zestawienie nasze powyższe objęło właściwie 62 druków. I z tego punktu widzenia przyniosło ono również znaczne wzbogacenie znanego dotąd materiału. Tak przyjmowano dotąd, że wydań Statutów Zygmunto-wskich z r. 1524 było 6, Dekretów sejmowych z r. 1527, 3, Kon- stytucyi sejmowych z r. 1532, 2, Dekretów sejmowych z r. 1538, 4, Kon- stytucyi sejmowych z r. 1539, 2; — nasze natomiast zestawienie wykazuje: w odniesieniu do zabytku pierwszego 10 odmian (o 4 wię- cej), do zabytku drugiego 6 odmian (o 3 więcej), do zabytku trzeciego 7 odmian (o 5 więcej), do zabytku czwartego 6 odmian (o 2 więcej), do zabytku piątego 3 odmiany (o 1 więcej). Licząc tedy ściślej, można powiedzieć, że w dotychczasowej naszej bibliografii znano, a raczej zdeterminowano 33 druków, w zakres rozpatrywanego tu materiału wchodzących, co w porównaniu z wykazaną tu cyfrą 62 druków daje nadwyżkę 29 druków, dotąd bądźto nieznanych, bądź jako osobne wy- dania niezeterminowanych. Ilość materiału pomnożyła się zatem pra- wie w dwójnasób. Nowy ten przybytek, o ile chodzi o druki, ogłaszane w kształcie książkowym, obejmuje głównie nowo wykryte odmiany znanych już poprzednio statutów sejmowych, zresztą zaś jeszcze dwie tylko edycje książkowe, przez dotychczasowych bibliografów niezare- jestrowane (nr. 29. 31); poza tem rozszerzyło zestawienie powyższe, głównie i przede wszystkim, znajomość druków, ogłaszanych na luź- nych arkuszach, o których w dotychczasowych pracach bibliografi- cznych wyjątkowe tylko znachodziliśmy wzmianki (nr. 15. 16. 17. 25).

Rozważając treść i charakter rozpatrzonych tu zabytków, możemy je podzielić na następujące kategorie:

1. Wielkie kodyfikacye prawne, jedna z r. 1541 (1540), nr. 33.
2. Ordynacye ziem i miast (mniejsze kodyfikacye prawne), trzy z r. 1526 i 1541 (1538), nr. 11. 12. 32; a raczej dwie, gdyż nr. 12 jest tłómaczeniem niemieckiego tekstu ogłoszonego w języku łacińskim pod nr. 11.
3. Zbiory statutów sejmowych, jeden z r. 1524, nr. 7.
4. Statuty, konstytucye i dekrety sejmowe właściwe, t. j. zbiory rozmaitych postanowień prawnych na jednym sejmie uchwalonych — cztery, z lat 1507, 1527, 1532 i 1538, nr. 1. 13. 21. 28.
5. Ustawy sejmowe szczególne, zawierające przepisy prawne co do jednego tylko przedmiotu, trzy, z r. 1530 i 1539, nr. 18. 19. 30; a raczej tylko dwie, gdyż nr. 19 jest tłómaczeniem niemieckiego tekstu łacińskiego, zawartego w nr. 18. Tu zresztą możnaby zaliczyć szereg zabytków, które formalnie wychodziły w kształcie zwykłych rozpo- rządzeń królewskich, choć sama treść ich uchwaloną została na sejmie,

i nieraz też odnośne postanowienie stanowi osobny artykuł właściwych statutów sejmowych. W tym razie należałoby tu jeszcze zaliczyć siedm zabytków z lat 1524 i 1527, nr. 3. 4. 5. 6. 15. 16. 17.

6. Uniwersały poborowe sejmowe, dziewięć, z lat 1526, 1527, 1532, 1533, 1535, 1536, 1538, 1539 i 1542, nr. 9. 14. 22. 23. 24. 27. 29. 31. 34.

7. Uniwersał, dotyczący poboru czopowego, jeden, z roku 1526, nr. 10.

8. Rozporządzenia (edykty, mandaty, dekrety) królewskie, trzynaście, z lat 1518, 1524, 1527, 1531, 1535, 1545, nr. 2. 3. 4. 5. 6. 8. 15. 16. 17. 20. 25. 26. 35. Niektóre z nich, jak wspomnieliśmy powyżej (5), możnaby zresztą zaliczyć do rzędu ustaw sejmowych szczególnych.

Co do strony zewnętrznej druków stwierdzić można, że ogłaszano je w dwojakim kształcie: książkowym, z odpowiednią kartą tytułową, albo też na luźnych arkuszach. W kształcie książkowym tłoczono bez wyjątku: Kodyfikacje prawne, ordynacye ziem i miast, zbiory statutów sejmowych i statuty sejmowe właściwe. Z uniwersałów poborowych tudzież uniwersałów, dotyczących wybierania czopowego, tylko dwa, najdawniejsze ze znanych, odbite są na luźnych arkuszach (nr. 9. 10); wszystkie późniejsze posiadają kształt książkowy. Ustawy sejmowe szczególne drukowane są w części jako edycye książkowe, w części, nawet znaczniejszej, na luźnych arkuszach. Wreszcie rozporządzenia królewskie odbijano prawie bez wyjątku na luźnych arkuszach; tylko jedno, o tekście obszernym, wyszło w kształcie książkowym (nr. 8).

Druki, zestawieniem powyższem objęte, są prawie bez wyjątku drukami urzędowymi, z polecenia kancelaryi królewskiej, zapewne pod jej nadzorem i przedewszystkiem dla jej potrzeby tłoczonymi. Wynika to w części z zamieszczonych na czele edyktów publikacyjnych (n. p. nr. 7. 33), przedewszystkiem zaś z zachowanych na wielu egzemplarzach śladów ekspedycyi z kancelaryi królewskiej, w kształcie zgięcia listowego, przywieszonych lub wyciśniętych pieczęci królewskich, uzupełnionych w okienkach nazw ziem, do których druki posyłano, oraz poborców, którzy w ziemiach tych ściągać mieli podatki. Przypominamy, że takie zainstruowanie urzędowe druku dotyczy nie tylko tych rozporządzeń, które wytłaczano na luźnych arkuszach, ale często także i tych, które wybijano w kształcie książkowym (por. nr. 1. 8. 22. 23. 24. 27. 34). Wobec tego możemy przyjąć, że także i inne druki, które w dochowanych po dziś dzień egzemplarzach tych znamion urzędowych nie wykazują, były jednak drukami urzędowymi; brak owych znamion tłómaczyłby się tem, że poza ilością egzemplarzy, potrzebnych

do użytku kancelaryi, bito jeszcze pewną ilość egzemplarzy, które dostawały się w ręce interesujących się nimi osób prywatnych, i w tym kształcie, bez zewnętrznych znamion autentyczności, przechowały się do naszych czasów. Co do statutów, które miały większą ilość przedruków, musimy przyjąć, że przynajmniej wydanie pierwsze (pierwodruk) było urzędowym; dalszych przebieć mogli drukarze dokonywać w celach prywatnych, kupieckich, dla zadośćuczynienia popytowi publiczności. Ze zaś w tych przedrukach późniejszych zachodzą nieraz dalej idące zmiany co do tekstu, stąd wielka dla nauki doniosłość pytania, w zestawieniu powyższem co do każdego wypadku z większą lub mniejszą pewnością rozwiązanego, jaką odmianę uważać należy za pierwodruk, a zatem także, jaki tekst ustawy przyjąć za autentyczny. Wątpliwości co do urzędowego charakteru druków zachodzą w bardzo tylko wyjątkowych wypadkach; możnaby je naprzykład podnieść co do obu tekstów, łacińskiego i niemieckiego, ordynacyi gdańskiej z roku 1526 (nr. 11. 12), choć tu zapewne bez słusznego uzasadnienia, jeśli uwzględnimy, że druk pojawił się zaraz po wydaniu tej ordynacyi. i w Krakowie, zatem pod okiem kancelaryi królewskiej; bardziej uzasadnione możnaby pod tym względem podnieść wątpliwości co do druku konstytucyi pruskiej z r. 1538, ogłoszonego w Gdańsku przez typografa, który, o ile wiadomo, w bliższym stosunku z kancelaryą królewską nie zostawał, i dopiero w trzy lata po samem zatwierdzeniu konstytucyi, t. j. r. 1541, konstytucye te ogłosił (nr. 32).

Zwróćmy jeszcze uwagę na chronologię druków. Oto zaraz pod datą 1507, w pierwszym roku panowania Zygmunta I, spotykamy się z najwcześniejszym z tego okresu drukiem statutów sejmowych, zawierającym uchwały pierwszego, pod nowym władcą odbytego, koronacyjnego sejmku walnego (nr. 1). Jest momentów kilka, którymi pojawienie się tego druku wytłómaczyć można. Młody, w wysokim stopniu zmysłem porządku wyposażony, do urzędzenia wewnętrznych stosunków państwa z najlepszą wiarą i otuchą w początkach rządów zabierający się król, mógł snadno życzyć sobie, żeby to pierwsze ważne jego dzieło ustawodawcze, rozpowszechnionem zostało w kraju za pomocą typografii. Z drugiej strony wpływał tu niewątpliwie świeży wypadek pierwszorzędnego znaczenia dla całego dalszego rozwoju życia prawnego, a po części i politycznego w Polsce, z którego doniosłości oczywiście zdawano sobie sprawę współcześnie: dokonane na rok przedtem (1506) pierwsze wydanie wielkiego, urzędowego zbioru dawniejszych ustaw polskich, Statutu Łaskiego. Mogła i musiała się nasunąć myśl uzupełniania tego zbioru drukami późniejszych statutów, dla uprzyęstwienia całości materiału ustawowego jak najszerszym war-

stwom społeczeństwa. Włączone do egzemplarzy Statutu Łaskiego druki statutów z r. 1507 stwierdzają, że to połączenie starano się przeprowadzić nawet formalnie, zewnętrznie. Tym pobudkom zawdzięcza powstanie swoje druk statutów pierwszego sejmu Zygmunto-wskiego. W najbliższych potem czasach zmieniała się jednakowoż rzecz zupełnie. Aż do r. 1524 nie natrafiamy na ślad drukowanego wydania dalszych statutów sejmowych. Żeby się ograniczyć do tych tylko sejmów, które uwzględniono w zbiorze z r. 1524, stwierdzić możemy brak osobnych druków ustaw, wydanych na sejmach z lat 1510, 1511, 1519, 1520 i 1523. Nie można tego zjawiska tłómaczyć przypuszczeniem, jakoby druki takie współcześnie wychodziły, a tylko przypadkowo we wszystkich egzemplarzach się zatraciły. Taką hipotezą możnaby w najlepszym razie usprawiedliwić brak jednego lub drugiego druku, ale niepodobna byłoby wytłómaczyć braku całego szeregu druków, obejmujących ustawy licznych, bezpośrednio po sobie następujących, granicami dłuższego okresu czasu objętych sejmów. Wszak zaraz z najbliższych potem lat (od r. 1524) dochowały się druki tytu ustaw sejmowych, nie tylko w licznych wydaniach, ale i poszczególne wydania w wielu nieraz egzemplarzach; a nawet druk statutów z r. 1507 zachował się do naszych czasów nie tylko jako wielokrotnie powtarzająca się wszystka Statutu Łaskiego, ale także w dwu zupełnie wyosobnionych egzemplarzach. Nie można wątpić: brak zupełny druków owych w dzisiejszych bibliotekach jest zarazem dowodem, że ich podówczas wcale nie wytłaczano, że zatem pierwotna myśl kontynuacji zbioru Łaskiego przez ogłaszanie uchwał dalszych sejmów, rychło potem, zaraz po pierwszej próbie, dla nieznanych nam bliżej powodów, zaniechaną została.

W r. 1524 następuje nowy zwrot w tej sprawie: wychodzi wielki zbiór ustaw Zygmunto-wskich, obejmujący, prócz (skróconego i częściowo zmienionego) przedruku statutów z r. 1507, nadto jeszcze, w stosownej przeróbce, cały szereg niedrukowanych dotąd statutów sejmowych aż do r. 1523 włącznie (nr. 7). Publikacja ta odrobiła zatem to, co zaniedbano w ciągu kilkunastu lat dawniejszych. Po Statucie Łaskiego była ona nowym, drugim z rzędu urzędowym zbiorem obowiązującego prawa polskiego, który się z poprzednim łączył bezpośrednio. Jak wielce była potrzebną i oczekiwaną w społeczeństwie, dowodzi wielka ilość jej wydań, jakie się pojawiły zaraz w najbliższych potem czasach; ze względu, że zawierała najnowszy, wszystkich najbliżej obchodzący materiał, ilość przedruków przewyższyła znacznie liczbę wydań samego Statutu Łaskiego, do czego zresztą przyczynić się mogła także stosunkowo większa przystępność ceny niewielkiego zbioru.

To — że się tak wyrazimy: moralne (nie mówiąc o materyalnym) —

powodzenie wydawnictwa i utrwalone już widocznie w społeczeństwie poczucie potrzeby otrzymywania druków statutów sejmowych, spowodowały, że odtąd kancelarya królewska ucieka się znowu przez dłuższy czas do pomocy typografii jako środka publikacji ustaw sejmowych. Wychodzą osobne druki statutów z lat 1527, 1532 i 1538 (nr. 13. 21. 28) stanowiące jakoby kontynuację zbioru z r. 1524, każdy z nich później kilkakrotnie jeszcze przebijany; co wszystko daje miarę nie tylko zainteresowania się ogółu tym przedmiotem, ale zarazem żywego tętna, jakim było życie prawne i polityczne ówczesnego społeczeństwa. Trzeba dodać, że w całym okresie czasu od 1524 do 1538 uchwalono rzeczywiście tylko owe trzy, wymienione co dopiero statuty sejmowe we właściwym tego słowa znaczeniu, t. j. zbiory całego szeregu połączonych ze sobą uchwał tego samego sejmku, urządzających w przeważnej części na stałe zasadnicze kwestye prawne. Inne sejmy z owego czasu albo nie dochodziły wcale, albo wydawały tylko szczególne ustawy, albo, co się jeszcze częściej zdarzało, ograniczały się do uchwalenia samych tylko uniwersałów poborowych. Rzeczony trzy druki obejmują zatem wszystkie, w czasie od r. 1524—1538 uchwalone statuty sejmowe we właściwym tego słowa znaczeniu. Myśl, urzeczywistnioną w wydaniu Statutów Zygmuntowskich z r. 1524, ażeby za pomocą druku uprzystępnic ogółowi materiał ustawowy, przeprowadzono zatem obecnie konsekwentnie przez kilkanaście lat następnych. Dopiero odtąd zmieniają się znowu stosunki. Statuty sejmowe w określonym powyżej znaczeniu wyszły ponadto jeszcze na kilku dalszych sejmach z czasów Zygmunta I, a mianowicie w r. 1539, 1540 i 1543; do czego możnaby dodać jeszcze obszerną ustawę wojenną, połączoną z innymi postanowieniami, jaką uchwalili odbyty pod nieobecność króla sejm z r. 1544. Statuty tych czterech ostatnich, bliżej nas tu zajmujących sejmów nie dochowały się po dziś dzień w żadnym druku współczesnym. Brak dwu ostatnich (1543 i 1544) możnaby wytłómaczyć okolicznością, że teksty ich uchwalone zostały w języku polskim¹⁾, w związku z wiadomym faktem, że druki polskie wytłaczano podówczas jeszcze tylko wyjątkowo. Natomiast brak osobnych druków statutów sejmowych z r. 1539 i 1540 nie da się już usprawiedliwić nawet z tego punktu widzenia, uchwalono je bowiem niewątpliwie w tekście łacińskim, jak wszystkie poprzednie. Co do statutów z r. 1539 brak odnośnego druku jest zjawiskiem tem dziwniejszem i trudniejszym do wytłómaczenia, że ogłoszono drukiem uchwaloną na tymże sejmie (1539): ustawę wojenną (nr. 30, niewłaściwie pod tytułem „Constitutiones“),

¹⁾ Por. o tem bliżej w Rozdz. III.

jako też uniwersał poborowy. Dodać trzeba, że brak jakiegokolwiek egzemplarza drukowanego owych czterech statutów (1539, 1540, 1543 i 1544) nie da się wytłómaczyć przypuszczeniem przypadkowej ich zagłady we wszystkich dzisiejszych bibliotekach, skoro wszystkie bezpośrednio poprzednie druki dochowały się do naszych czasów w stosunkowo dość licznym zasobie, a nawet w wielu odmianach. Widocznie, pod koniec rządów Zygmunta I, osłabła pod tym względem dawniejsza energia kancelaryi królewskiej¹⁾.

Jakkolwiekby, stwierdzić trzeba, że od wydania wielkiego zbioru ustaw Zygmontowskich w r. 1524 przyjęła się w Polsce, na pewien przynajmniej czas, nowa zasada co do sposobu ogłaszania i rozpowszechniania znajomości statutów sejmowych pośród ogółu — za pomocą typografii. W jakim stopniu i zakresie wpłynęły na tę zmianę względy zasadnicze i praktyczna potrzeba kancelaryi królewskiej, w jakim zaś przyczyniła się do tego zwykła spekulacja wydawnicza, zmierzająca do wytworzenia produktu książkowego, w dość znacznej ilości przez społeczeństwo zapotrzebowanego, nie można już dzisiaj rozróżnić całkiem dokładnie. Zaznaczyć jednak trzeba, że wystarczającym był już moment pierwszy; dowodzi tego cały szereg innych, poprzednio omówionych druków, jak uniwersałów poborowych, szczególnych uchwał sejmowych, rozporządzeń królewskich i t. p., które z istoty rzeczy nie nadawały się do handlu księgarskiego albo wcale, albo w bardzo tylko nieznacznych rozmiarach, a jednak wytłaczane były dość często, głównie i przede wszystkim jako najsposobniejszy dla kancelaryi środek publikacji rzeczonych ustaw i rozporządzeń. I nie można się nawet dziwić temu zjawisku. O ile chodziło o rozporządzenia, przeznaczone dla jednego czy kilku, czy choćby nawet kilkunastu urzędników, mogła kancelaryja poprzestać na rozesłaniu stosownej ilości egzemplarzy,

¹⁾ W Vol. leg. wydrukowane mamy statuty (właściwie) sejmowe z r. 1539 tudzież statuty z r. 1540. Konarski w przedmowie do VI. stwierdza (str. IV), że w zbiorze swoim drukował tylko to, co już przedtem drukiem było ogłoszone: *in quibus nihil est, quod a Republica approbatum typisque aliquando vulgatum non sit*. Z tego wynikałoby, że i statuty z r. 1539 i 1540 były osobno przed r. 1732 drukowane, że zaś nie spotykamy ich (w całości) w jakichkolwiek zbiorach z czasów po Zygmuncie I, więc nasuwałoby się stąd przypuszczenie, że współcześnie ogłoszone zostały w osobnych wydaniach. Argumenty przytoczone w tekście uważamy jednak za tak silne, że przypuszczenia tego nie mogliśmy podtrzymać, i przyjmujemy raczej, że VI. przedrukowały tekst statutów z r. 1539, 1540 z rękopisów (zob. niżej); wydawca nie rozmiągając się z prawdą, mógł mimo to stwierdzić, że statuty te były już przedtem drukowane, liczne bowiem kompendya prawne, na których się opierał, jak Przyłuski, Herburt, Januszowski, przedrukowały były (z rękopisów) postanowienia tych statutów, rozbite na poszczególne artykuły i części w różnych miejscach swojego układu.

przepisanych dawnym sposobem, przez notaryuszów kancelaryjnych; inaczej miała się rzecz z takimi ustawami i rozporządzeniami, które dla celów publikacyi musiały być wygotowywane w znaczniejszej daleko ilości egzemplarzy. Było podówczas w całej Koronie województw blisko dwadzieścia; każde z nich rozpadało się na pewną ilość kasztelanij, ziem i powiatów starościńskich; ustawy i rozporządzenia trzeba było rozsyłać przedewszystkiem do starostów, obok tego nieraz do wojewodów, kasztelanów, sądów ziemskich, poborców i t. p.; zapotrzebowanie egzemplarzy dochodziło do cyfr setkowych. Zamiast przepisywać je tyle razy, nasuwała się sama z siebie myśl, żeby się tu wyręczyć drukiem, którego użycie coraz bardziej się upowszechniało, a snadno też wobec konkurencyi wzajemnej nowo powstających oficyn coraz więcej taniało.

Jest rzeczą uwagi godną, że data, od której poczyna się używanie druku dla celów publikacyi tej drugiej — po właściwych statutach — grupy materiału ustawowego, schodzi się niemal w zupełności z datą ustaloną poprzednio w odniesieniu do samych statutów. Pierwsze dwa znane nam druki uniwersałów poborowych pochodzą z r. 1526 (nr. 9, 10), i odtąd też, ograniczając się do tego tylko, co się po dziś dzień przechowało w naszych bibliotekach, możemy wyliczyć dość okazały szereg dalszych, drukiem ogłoszonych uniwersałów poborowych, sięgających niemal końca panowania Zygmunta I. Podobnie ma się rzecz z drukami innych szczególnych ustaw sejmowych tudzież rozporządzeń królewskich. Przed rokiem 1524 możemy w tej grupie wykazać zaledwie jeden okaz z r. 1518 (nr. 2); natomiast na sam rok 1524 przypada ich od razu cztery (nr. 3. 4. 5. 6), pośród nich trzy pierwsze, wydrukowane może jeszcze w styczniu, zatem przed wydaniem zbioru Statutów Zygmuntofskich (w kwietniu tegoż roku), ale niewątpliwie już wtedy, kiedy zbiór ten w oficynie Wietorowej składano. Odtąd druki, obejmujące tę ostatnią grupę zabytków, stają się coraz częstsze i sięgają znowu ostatnich lat panowania Zygmunta.

Tak więc rok 1524 przedstawia się w rozwoju niniejszej sprawy jako rok przełomowy. Kiedy przedtem dla celów publikacyi ustaw używano druku tylko wyjątkowo, to przeciwnie odtąd ustala się reguła ogłaszania za jego pośrednictwem nietylko statutów i szczególnych ustaw sejmowych, ale nawet i rozporządzeń królewskich. Typografia staje się odtąd pomocniczą kancelaryi przy publikacyi ustaw. Wypadkiem, który przechylił szalę, stało się snąc pierwsze zbiorowe wydanie Statutów Zygmuntofskich, w roku tym dokonane.

Z tego punktu widzenia rozstrzygnąć możemy jeszcze jedno ważne pytanie: o ile dochowany po dziś dzień zasób druków, zawierających

statuty i rozporządzenia Zygmuntowskie, odpowiada rzeczywistej ilości druków, współcześnie ogłoszonych? Pytania tego co do jednej grupy należącego tu materiału, t. j. statutów sejmowych we właściwym tego słowa znaczeniu, dotknęliśmy już poprzednio. Wobec licznych wydań, jakie wszystkie te statuty miały, wobec znacznego pokupu, jakim cieszyło się każde ich wydanie, wobec tego wreszcie, że postanowienia ich przedstawiały znaczenie trwałe, a przeto też nabyte egzemplarze starannie przechowywano zarówno dla użytku własnego, jako też i sukcesorów, możemy i musimy przyjąć, że to, co w materiale tym utrzymało się po dziś dzień, odpowiada też rzeczywistej produkcji typografii współczesnej. Jakoż w powyższych wywodach wnioskowaliśmy zawsze, że skoro druku takich statutów nie znajdujemy w dzisiejszych bibliotekach, to widocznie nie ogłoszono go także współcześnie. Moglibyśmy zresztą przyjąć co najwięcej, że może w tym lub owym wypadku, dla jakichś wyjątkowych przyczyn, zatraciła się jedna z odmian (przedruków) któregoś z statutów, które znamy z innych wydań. Zupełnie inaczej przedstawia się rzecz co do pozostałych druków, a zwłaszcza ustaw sejmowych szczególnych i rozporządzeń królewskich. Co w grupie poprzedniej było regułą, to w niniejszej jest wyjątkiem, i na odwrót. Złożyły się na to różnorodne okoliczności, przedewszystkiem dwie. Rozporządzenia owe dostawały się głównie do rąk władz i urzędników; w myśl ustalonego już podówczas zwyczaju, należało je wciągnąć do ksiąg sądowych. Późniejsi pisarze sądowi, licząc od ostatnich dziesiątek lat wieku XVI, uprościli sobie to zadanie: wszywali sam druk, otrzymany z kancelaryi królewskiej, do księgi sądowej, i w ten sposób zwalniali się od obowiązku przepisywania. Gdyby tej samej metody trzymano się w kancelaryach sądowych już za czasów Zygmunta I, niewątpliwie dziś moglibyśmy znaleźć we współczesnych księgach sądowych pokaźny zasób tego rodzaju druków. Ale w pierwszej połowie XVI stulecia postępowano inaczej: pisarz, otrzymawszy druk, przepisywał go w księdze osobno, że zaś tekst przepisany znajdował się już we właściwym protokole sądowym, przeto nie zajmowano się już szczególnie drukiem samym, który w ten sposób rychło ulegał ztracie. Twierdzenie to opieramy na przejrzeniu wszystkich, jakie się po nasze czasy dochowały, ksiąg sądowych z czasów Zygmunta I, z całego niemal obszaru Korony: w żadnej z nich nie znaleźliśmy wszytego druku współczesnego, któryby zawierał jakiegokolwiek rozporządzenie królewskie, czy ustawę szczególną sejmową, czy uniwersał poborowy; spotkaliśmy natomiast prawie bez wyjątku dokonane w księgach sądowych odpisy tych zabytków, które skądinąd znamy z druków. Tak więc główny, z istoty rzeczy i przeznaczenia swego zbiornik, t. j. wła-

dze do których dostawały się tego rodzaju druki, zawodzi nas tu zupełnie. Wyjątkowo chyba w niektórych archiwach miejskich spotkamy zachowany tam przypadkiem druk, jeżeli w pewnych razach przesyłano go także organom miejskim (nr. 5. 18. 19. 20. 35). Poza tem — w jakichże innych zbiorach szukać tych zabytków? Dla osób prywatnych nie przedstawiały one zazwyczaj szczególnego znaczenia; więc ani się nie starano o ich nabycie, ani też nabywszy je, nie przywiązywano zbytnej wagi do utrzymania i zachowania. Ustawa sejmowa szczególna czy rozporządzenie królewskie miały zazwyczaj tylko znaczenie chwilowe; więc, jeśli je nawet kto posiadał w druku, łatwo się go w najkrótszym potem czasie pozbywał. Przyczyniły się do tego jeszcze względy czysto zewnętrznej natury. Zabytki, o których tu mówimy, drukowano w przeważnej części na luźnych arkuszach. Otóż wiadomo, jak łatwo podlegają zatracie tego rodzaju druki. Książka, broszura, choćby już nawet straciła właściwe sobie znaczenie, złożona razem z innemi, snadniej zachowa się w potomne czasy; ale do przechowania luźnego arkusza zadrukowanego, skoro już spełnił swój cel najczęściej nie przywiązuje się znaczenia; zatracą się go albo niszczy. Więc wyjątkowo tylko jakiś zamiłowany zbieracz dokumentów, w szeregu innych aktów piśmiennych, przechowa ten lub ów druk rozporządzeń królewskich (nr. 18. 20); albo jakiś poborca, na pamiątkę spełnianych przez się funkcij, zbierze szereg przesłanych sobie uniwersałów poborowych w jedną całość (nr. 29. 31. 34), jak n. p. jeden z ówczesnych poborców sandomierskich (nr. 8. 23. 24. 27); przypomnieć zresztą trzeba, że owe uniwersały, to druki w kształcie książkowym. Stosunkowo największą ilość druków, do tej grupy należących, uratował nam zasłużony zbieracz Tomicyanów, jako materyał do swego wielkiego zbioru, przechowany w t. z. Tekach Górskiego (nr. 3. 4. 5. 6. 9. 10. 15. 16. 17. 25. 26), ale i to, co się w Tekach zachowało, nie daje snąć miary, choćby przybliżonej, jaka była ilość współczesnych druków tej kategorii. W Tekach znajdujemy bowiem liczne piśmienne kopie takich zabytków, które skądinąd znamy z druków. Widocznie i Górski zebrał tylko takie egzemplarze, które mu przypadkiem pod rękę wpadły, albo które łatwiej było dostać; że zresztą nie mógł ich zebrać w komplecie, wynika już stąd, że do ułożenia swego zbioru przystąpił dopiero za czasów Zygmunta Augusta, kiedy druki owe częściowo już, może nawet w znacznej ilości, ulec mogły zatracie. Że ich musiało być znacznie więcej, dowodzi pośrednio, ale i stanowczo, sama istota rzeczy i przytoczone powyżej fakta. Już pod r. 1524 widzimy, że kancelarya koronna każe tłoczyć cały szereg rozporządzeń królewskich, których dla celów publikacyi zapotrzebowała w znaczniej-

szej ilości egzemplarzy. Nie można wątpić, że stwierdziwszy raz praktyczne strony takiego sposobu ogłaszania ustaw, trzymała się go także na przyszłość; cofnięcie się do dawnej praktyki ręcznego kopiowania setek egzemplarzy, nie dałoby się rozumowo usprawiedliwić. Zatem co do późniejszych zarządzeń, których zapotrzebowanie dochodziło do tak znacznej ilości egzemplarzy, możemy przyjąć przynajmniej jako regułę, że je ogłaszano drukiem; wyjątki dałyby się usprawiedliwić chyba jakimiś szczególnymi przyczynami. Takich zarządzeń zaś, w okresie czasu od 1524 — 1548 naliczyć można całe setki, podczas gdy ilość odpowiadających im druków, jakie dzisiaj posiadamy, wynosi około 20. Stąd wynika, że to, co się z tej grupy zabytków po dziś dzień utrzymało, stanowi najprawdopodobniej częśćkę bardzo tylko nieznaczną ogłaszanych niegdyś druków, i że straty, jakie tu sobie liczyć musimy, dochodzą może do cyfr bardzo wysokich.

II.

Wydanie zamojskie statutów sejmowych Zygmunta I z r. 1602.

W pięćdziesiąt kilka lat po śmierci Zygmunta I, u samego niema wstępu XVII stulecia, przyszło do skutku nowe wydanie statutów sejmowych tego króla. Na dokonanie tej publikacji wpłynąć mogły przyczyny różnorodne, przedewszystkiem trzy, i to każda z osobna, albo, co prawdopodobniejsza, wszystkie łącznie. Najpierw: wyczerpanie dawniejszych wydań, ogłaszanych za życia króla i nasuwająca się stąd potrzeba ponownego ogłoszenia tych zabytków ustawodawstwa polskiego. Powtóre: luka, jaką pod pewnym względem przedstawiały czasy Zygmunta I w zakresie wydawnictw zbiorowych materiału ustawowego polskiego. Począwszy od drugiej połowy XVI stulecia kilku przedsiębiorczych wydawców krakowskich, Scharffenberger, Piotrkowczyk, Łazarz, krzątało się żywo około publikacji zbiorów nowszych ustaw sejmowych, wydawanych od początku rządów Zygmunta Augusta; zbiory te, w krótkich odstępach lat przedrukowywane i zawsze najnowszym materiałem uzupełniane, podawały całość tego materiału, poczynając od r. 1550. Żeby się ograniczyć do tych tylko wydawnictw, które wyszły w drugiej połowie XVI stulecia, przytaczam: wydanie z r. 1569, obejmujące konstytucye z lat 1550—1569, wydanie z roku 1578, z konstytucyami z lat 1550—1578, wydanie z r. 1581 z konstytucyami z lat 1550—1581, wydanie z r. 1598, z konstytucyami z lat 1550—1598. Wydania te, łącznie ze Statutem Łaskiego, obejmującym średniowieczny materiał ustawowy, podawały wszystkie najważniejsze

zabytki prawodawstwa polskiego od czasów najdawniejszych do najnowszych; luka zachodziła tylko co do czasów Zygmunta I. Jeśli bowiem nawet kto posiadał zbiór jego Statutów, ogłoszony r. 1524, to w każdym razie rozporządzał tylko częścią potrzebnych tekstów; ustawy z drugiej połowy rządów tego króla, drukowane luźnie, każda z osobna, po upływie pół wieku we współczesnych drukach niełatwo dostępne, aż dotąd w żaden wspólny zbiór nie złączone, niełatwo dały się zgromadzić. Nowe wydawnictwo, oparte na zbiorze z r. 1524 i drukach ogłoszonych później osobnych statutów Zygmontowskich, było tedy bardzo pożądanem: wypełniało ono lukę między Statutem Łaskiego a zbiorami ustaw z drugiej połowy XVI wieku, łącząc je razem w nieprzerwaną nieczem całość, obejmującą czas od wieku XIV aż do lat najnowszych. Nie bez pewnego wpływu pozostał wreszcie zapewne inny jeszcze względ zewnętrzny: znaczny na przełomie wieku XVI i XVII rozkwit nauk prawnych w Akademii zamojskiej i zwrócona przez tamtejszych nauczycieli uwaga na tyle ważne, a z przytoczonych co dopiero powodów poniekąd zaniebane, zabytki ustawodawstwa polskiego z pierwszej połowy stulecia XVI. Przypuszczenie to popiera okoliczność, że nowe wydanie statutów tego króla dokonało się nie w którejkolwiek z przedsięwziętych oficyn krakowskich, ale w Zamościu, w drukarni tamtejszej Akademii. Wydawcą był Bursyusz, ten sam, który w r. 1602 przedrukował także Jaskierowe wydanie pomników prawa niemieckiego z r. 1535.

Zewnętrznie, wydanie zamojskie Statutów Zygmontowskich przedstawia się jakoby połączenie dwu odrębnych publikacyj, z których każda ma osobną kartę tytułową, osobną paginację i osobne sygnatury; w rzeczywistości są to tylko dwie wyodrębnione od siebie części tej samej całości. Oto tekst obu kart tytułowych ¹⁾:

STATUTA | SERENISSIMI | DOMINI D. SIGI|SMVNDI
PRIMI, POLO|niae Regis, Magni Ducis Li|thuaniae, &c. | IN
CONVENTIONI|bus Generalibus edita & | promulgata. Cum
priuilegio S. R. M. | SAMOSCI | Anno Domini, M. DC. II. | Marti-
nus Lenseius, Typographus Academiae, excudebat. |

SEQVITUR | FORMVLA PRO|CESSVS IVDICIARII,
TER|rarum Cracouiensis, Sandomiriensis, | Lublinensis, Russiae,
Belzen|sis, & Podoliae. | QVAM DEINCEPS AB OM|nibus Di-
gnitarijs, Praefectis, Iudicibus, Subiudicibus, & alijs | Officialibus

¹⁾ Podajemy tekst italicą, ostrzegając, że oznacza ona także italicę w oryginalnym (nie gotycką, jak w poprzednim rozdziale).

nostris, & terrestribus ac castrensibus, generali-terque ab omnibus subditis nostris terrarum praedictarum: | Volumus & decernimus, in omnibus iudicijs & actibus | iuridicis scribendisque dicis, seu citationibus, | firmiter obseruari. | SAMOSCII | Anno M. DC. II. | Fol., w części I k. niel. 4 i str. liczb. 98, šij i Mij, w części II str. liczb. 35, Diiij. Na karcie tyt. 1, która, z nielicznymi zmianami jest powtórzeniem tytułu wydania Statutów Zygmunto-wskich z r. 1524 (nr. 7), między wierszem promulgata a wierszem: Cum priuilegio i t. d. umieszczona rycina, przedstawiająca Pogoń litewską, otoczoną kolistym wieńcem. Na odwrocie karty tyt. rycina, przedstawiająca Zygmunta I, z twarzą zwróconą w lewo, w czapce na głowie i szubą na barkach, odmienna jednak od takichże wizerunków na wydaniach z r. 1524. Portret otoczony ozdobną ramą, która w środku górnej części zawiera koronę królewską, a w obu górnych rogach wizerunki herbu koronnego z literą S, owiniętą dokoła postaci orła (orzeł Zygmunto-wski) i herbu litewskiego (Pogoń). Nad portretem napis: Regia Sismundi facies Ioue digna vel ipso | Iuppiter est patriae nec minus iste suae. | Na karcie tyt. części drugiej, która, pomijając dodatek o miejscu i roku wydania, jest dosłownym przedrukiem nagłówka Formulae processus, zamieszczonego w wydaniu z r. 1524, znajduje się, między wierszami: firmiter obseruari a Samoscii, ozdobna winietka, na odwrocie zaś sześciowiersz Ad Lectorem, przedrukowany także z wydania z r. 1524, pod nim zaś ozdobna listewka. Na k. niel. 2—4 umieszczony alfabetyczny rejestr rzeczowy do części I, na k. niel. 4' takiż rejestr do części II (Formula processus), okoliczność, która dowodzi, że obie części uważano za wspólną całość. Nadpisy obu rejestrów drukowane ital., antykwą, przeważnie kapitalikami; same rejestry drukowane w dwie kolumny, ital. kursywą. Wszystkie dalsze zabytki w obu częściach drukowane ital. antykwą. Tytuły poszczególnych konstytucyj większym krojem pisma, częściowo kapitalikami, rubryki poszczególnych artykułów większym krojem, ale bez kapitalików (z wyjątkiem pierwszych liter początkowych słów, tudzież ważniejszych rzeczowników). Inicjały tylko na pierwszych stronach obu części obrazkowe, zresztą zwykłą italiką większego kroju. Po ukończeniu poszczególnych statutów małe, rozmaitego kształtu winietki; na końcu obu części winietek niema.

Zbiór, prócz rejestrów (I niel. 2—4) zawiera: 1. Edykt publikacyjny Zygmunta I z r. 1524, bez osobnego tytułu (I. 1—2); 2. Statuty sejmu krakowskiego z r. 1507 (I. 2—11); 3. Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1510 (I. 11—22); 4. Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1511 (I. 22—29); 5. Statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1519 (I. 29—34); 6. Statuty sejmu bydgoskiego z r. 1520 (I. 35—40); 7. Statuty

sejmu piotrkowskiego z r. 1523 (I. 40—44); 8. Dekrety sejmu krakowskiego z r. 1527 (I. 45—55); 9. Konstytucye sejmu krakowskiego z r. 1532 (I. 55—72); 10. Dekrety sejmu piotrkowskiego z r. 1538 (I. 72—98); 11. Formula processus z r. 1523 (II. 3—35).

Rozpatrując zawartość powyższego zbioru, widzimy tedy, że za podstawę służyły mu cztery druki statutów sejmowych, ogłoszone za Zygmunta I: Zbiór statutów z r. 1524 (nr. 7; w poprzednim zestawieniu n-ry 1—7 i 11), tudzież osobne druki statutów z r. 1527 (nr. 13, tu 8), 1532 (nr. 21, tu 9) i 1538 (nr. 28, tu 10). Odliczając zatem osobny druk statutów z r. 1507 (nr. 1), powtórzony (ze zmianami) w zbiorze z r. 1524, możemy stwierdzić, że wydanie zamojskie wyczerpało wszystko, co w drukach właściwych statutów sejmowych przekazały potomności czasy Zygmunta I; nieuwzględnione w tem wydaniu „konstytucye“ z r. 1539 (nr. 30), jako szczególna ustawa wojenna, która w początkach XVII w. straciła już znaczenie praktyczne, nie wzruszają w niczem powyższego twierdzenia. Zebrany materyał uporządkował wydawca chronologicznie, popołniając przytem jedną tylko usterkę: oto między statuty z r. 1523 a wydaną równocześnie *Formulam processus* wsunął statuty sejmowe z lat 1527, 1532 i 1538, jakkolwiek powinny one były następować dopiero po *Formule*. Do tego kroku spowodowały go: w części może brak daty zarówno w nadpisie jak i w tekście tego ostatniego zabytku, a zapewne bardziej jeszcze odmienny jego charakter, jako zamkniętej w sobie, osobną całość stanowiącej kodyfikacyi prawa procesowego polskiego, wyróżniającej się wybitnie od innych, różnym przedmiotom poświęconych statutów sejmowych.

Ponieważ każde z czterech źródeł, na których się oparło wydanie zamojskie, miało większą ilość przedruków współczesnych, przeto nasuwa się pytanie dalsze, który z owych przedruków służył za podstawę naszemu wydaniu. Pytanie to, na zasadzie porównania tekstów da się rozwiązać całkiem, albo prawie całkiem dokładnie.

Stosunkowo największe wątpliwości nastrocza kwestya, z jakiej odmiany Statutów Zygmuntowych z r. 1524 korzystało wydanie zamojskie. W pierwszej połowie zaczerpniętego stamtąd materyału, t. j. w tekście statutów z lat 1507, 1510, 1511, 1519 i 1520 uderza w oczy na każdym kroku zależność od tekstu odm. 1, tak, że gdybyśmy na tej tylko podstawie mieli wypowiedzieć sąd, należałoby twierdzić stanowczo, iż wydanie z r. 1602 na niej się oparło. Wszelako już nawet w tej części dostrzegamy gdzieś, co prawda bardzo wyjątkowo, bliższe pokrewieństwo tekstu zamojskiego z odmianą 6, aniżeli odm. 1. Ten wyjątek w tekście statutów z r. 1523 i *Formulae processus* przemienia się w regułę, jakkolwiek tutaj znowu naodwrot w niektórych

miejscach widocznem jest bliższe pokrewieństwo z odm. 1. Zjawisko to tłumaczyć można w różny sposób. Przedewszystkiem można przyjąć, że wydawca, rozporządzając dwu różnymi egzemplarzami Statutów z r. 1524, t. j. odmianą 1 i 6, przedrukował w pierwszej części jeden, a w drugiej drugi egzemplarz. Możliwy także przyjąć, że podstawę przedruku stanowił jeden tylko egzemplarz, t. j. odm. 1, na którym jednak wydawca poczynił przedtem poprawki według egzemplarza drugiego (odm. 6), szczególnie w tekście statutów z r. 1523 i *Formulae processus*. Można wreszcie przypuścić także, i będzie to może najprawdopodobniejszym, że podstawą wydania była nieznaną nam dzisiaj z tekstu odm. 10, co do której okazaliśmy poprzednio, że była bardzo bliską odmianie 1, a mogła też już zawierać niektóre właściwości odmiany 6. spokrewnionej również blisko z odmianą 1, i bezpośrednio od niej, albo od odmiany 10 pochodną. W każdym razie przypomnieć trzeba, że zarówno odm. 1 jak i 10 miały zmylony układ chronologiczny statutów z r. 1519 i 1520, którego w wydaniu zamojskiem nie spotykamy. Wydawca słusznie pod tym względem odstąpił od wzoru, przywracając właściwe następstwo ustaw, jak zresztą w innym, powyżej omówionym wypadku, dla innych względów, nie wahał się rozdzielić *Formulam processus* od statutów z r. 1523.

Niewątpliwą jest kwestya pochodzenia tekstu późniejszych statutów, poczynając od dekretów z r. 1527. Tekst tych ostatnich w wydaniu zamojskiem oparł się na odmianie 3 dawniejszego wydania. Gdzieśniedzie, odbiegając od odmiany 3, zbliża się on bardziej do odm. 6. Pokrewieństwo jest tu wszelako tylko przypadkowe. Odm. 3 zawiera bowiem dość liczne, łatwo w oko wpadające omyłki i błędy, które wydawca zamojski snadno mógł sam sprostować, jak prostował tekst w licznych innych wypadkach (zob. niżej); że zaś te same miejsca sprostowano już także przeważnie w odm. 6, przeto wynikły stąd zaznaczone poprzednio podobieństwa. Tekst konstytucyj z r. 1532 oparł się na odmianie 4 dawniejszego wydania tego zabytku; wreszcie tekst dekretów z r. 1538 wziął sobie za podstawę odmianę 1, zatem pierwodruk tegoż zabytku ustawowego.

Spostrzeżenia te są bardzo ważne dla oceny wartości edycji zamojskiej. Wskazują one, że wydawca opierał się na zgromadzonych przypadkowo drukach dawniejszych wydań statutów Zygmuntońskich. Tylko traf miał rozstrzygać, czy nowe wydanie przejmie w siebie tekst pierwodruku, czy też późniejszego przebicia. Traf ten okazał się pomyslnym tylko co do dekretów z r. 1538; wątpliwą już, a nawet mniej prawdopodobną jest rzeczą, żeby zbiór statutów z r. 1524 przedrukowano z pierwodruku; pewną wreszcie jest rzeczą, że tekst statutów

z r. 1527 i 1532 oparto na przebitkach późniejszych. Byłoby niesprawiedliwością podnosić z tego powodu jakiekolwiek zarzuty przeciw wydawcy. Nie mógł on niewątpliwie rozporządzać wszystkimi wydaniem statutow Zygmuntofskich, ażeby je porównać ze sobą i przeprowadzić filiację pomiędzy niemi; ani też owe czasy nie nadawały się jeszcze do tak drobiazgowych i subtelnych rozpatrywań tekstów. Ale sam fakt stwierdzić trzeba, dla zaznaczenia, że wydanie zamojskie jest w pewnej tylko części reprodukcją pierwodruków, zatem tekstu autentycznego statutow Zygmuntofskich, zresztą zaś przekazało nam tylko teksty późniejsze, pochodne.

Przekazało je nam zresztą, nie wyjmując nawet tych ustaw, które podało z pierwodruków, w kształcie, wielce przez samego wydawcę, a po części przez typografa zmienionym. Ogólnie biorąc, nie możemy tu wprawdzie dostrzec dążenia do jakichś przeróbek na szersze rozmiary, czy to przez opuszczenie poszczególnych artykułów statutowych, czy też przez wsunięcie nowych, czy wreszcie przez gruntowne przetworzenie tekstu poszczególnych postanowień. Owszem, widoczny jest zamiar, ażeby oddać wiernie to, co znaleziono w dawniejszych drukach. Ale na każdym kroku przebija usiłowanie, czy to wygładzenia tekstu, gdzie się on wydawcy przedstawiał chropawym, czy też poprawienia błędów, jakie w nim znalazł, choć w zbytym zapędzie nieraz właśnie dobrą wersję przemieniał na gorszą; wreszcie odegrała tu także ważną rolę niedość staranna korekta i zaniedbane widocznie ściśle porównanie nowo złożonego druku z pierwowzorem. Stąd też zestawiając teksty druków, które wydaniu zamojskiemu służyły za podstawę, z tekstem samegoż wydania zamojskiego, natrafiamy na bezlik odmianek, które nieraz nietylko je formalnie od siebie wyróżniają, ale także zmieniają lub zaciemniają, czasem wprost niezrozumiałą czynią treść odnośnego postanowienia ustawowego.

W szeregu tych odmian najpodrzedniejszą stosunkowo rolę odgrywają zwykle, rzucające się w oczy literowe błędy drukarskie, łatwo przez czytelnika poprawić się dające, jak: *arestendo*, *castellenatus*, *contentus*, *contigere*, *deinceps*, *extorsorit*, *insignum*, *permtorio*, *quntuor*, *rapsponsurus*, *satutum*, *trastulerint*. Wszystkie mają swe źródło w łatwym do usprawiedliwienia przeoczeniu korektora. Natomiast widocznie z rozmysłu przeprowadzono w wydawnictwie cały szereg zmian, mających na celu modernizację pisowni albo nawet brzmień niektórych wyrazów. Tak spotykamy naprzód liczne nazwiska i wyrazy polskie lub spolszczone, zmodernizowane w pisowni lub brzmieniu, więc *Brzestensis* z. *Brestensis* (ale i na odwrót *Brestensis* z. *Brzestensis*), *Maciejowski*

z. Macziewski, Myszkowski z. Mischkowski, Petricoviensis z. Pyotrkoviensis, Radzieiow z. Radzieow, Silesia, Silesitis z. Slesia, Slesitis, Urzędow z. Urzandow, powodztwo, z. powoczsthwo, wyderkaf z. widerkow; obok tego wyrazy łacińskie: accialem z. acialem, actoratus z. actoriatus, assecutus z. assequutus, auctoritate z. autoritate, coërcere z. cohercere, dioecesi z. diocesi, duodecem z. duodecim, executio z. exequutio, habilis z. abilis, bis albo iis z. hiis, iisdem z. eisdem, imprimis z. inprimis, iurisdictionis z. iurisdicionis, nuntii z. nunctii, pargameno z. pergameno, plebejus z. plebeus, plerumque z. plerunque, quatenus z. quatinus, quatuordecem z. quatuordecim, quidquam, quidquid z. quicquam, quicquid, quoties z. quotiens (nie zawsze), registris z. registris, secuturi z. sequuturi, sexies z. sexties, sumserunt z. sumpserunt, vicesgerens z. vicegerens.

Odrębną grupę stanowią inne odmiany, polegające na podstawieniu w miejsce wyrazów, użytych w oryginale, innych słów równoznacznych albo przynajmniej znaczeniem bardzo do nich zbliżonych. I tutaj, jak w poprzedniej grupie, przebiega widoczna dążność do wygładzenia czy upiększenia tekstu. Pomijając tego rodzaju podstawki, jak: ac z. et, et z. seu albo vel, seu z. sive, sive z. aut, ut z. uti, zapisujemy: aestimationem z. extimationem, acceperint z. receperint, congrua z. congruenti, conscenderes z. condescenderes, conventu, conventibus z. conventione, conventionibus, est z. esse cognoscitur, extranei z. externi, forma z. formula, huiusmodi z. eiusmodi, illam z. eam, intra z. infra, iussimus z. fecimus (publicari), omnes z. ipsos, praedicta z. praefata, quisquam z. quispiam, statuimus z. decernimus, ubicunque z. ubique. Do rzędu tych dla wygładzenia stylu przedsięwziętych zmian zaliczyć można także nieliczne zresztą ustępy o przestawionym szyku, jak: citari poterit z. poterit citari, deferre nobis z. nobis deferre, limites factos z. factos limites, tenorem statuti z. statuti tenorem; wreszcie wprowadzone gdzieniegdzie dodatki luźnych słów, nieraz dla wyjaśnienia treści obojętne, wyjątkowo istotnie potrzebne, jak in dod. do instanti albo do secus facientes, legitimis dod. do successoribus, quibus dod. do probari posset, terrestri dod. do iudicio.

Ważniejszą jest grupa tych odmianek, które, czy to przez zmianę liter w środku słowa, czy też przez użycie odmiennych końcówek stworzyły użytą w oryginale formę gramatyczną wyrazu. Czasem skutkiem tej zmiany, widocznie z rozmysłem dokonanej, błędna wersja oryginału została trafnie poprawiona; najczęściej jednak owe zmiany, mniejsza już o to: z rozmysłem dokonane, czy z niedopatrzienia korektora wynikłe, dają wynik ujemny, t. j. przetwarzają wersję dobrą na błędną, a w dalszem następstwie treść postanowienia albo zaciemniają,

albo niezrozumiałą czynią, albo, co gorsza, nadają mu inne znaczenie, aniżeli mieć powinno. Oto szereg tego rodzaju odmianek: administranda z. administrata, administrationis et executionis z. administrationem et exequutionem, amittit z. amittet, appellatam z. appellatum, benigna z. benignam, celebrantibus z. celebrandis, celebrentur z. celebrarentur, citationes z. citationum, coërcendum z. cohercendam, comparens z. comparentes, convictae z. convicta, de furto prohibendo z. de furtis prohibendis, decernimus z. decrevimus, decrevimus z. decernimus, deferant z. deferent, eiusdem z. eisdem, eorum z. eisdem, faciant z. facient, faciendis z. fiendis, frumento z. frumentis, fuerit z. esset, haereditatis z. haereditati, inscriptas z. inscripta, ipsemet z. ipsimet, mechanicarum z. mechanicorum, negligant z. negligentur, nobilis z. nobiles, noluerint z. noluerit, permittimus z. permittamus, proxime z. proximo, proximus z. proximus, puniantur z. puniant, punient z. punientur, quiquidem z. quaequidem, quiscunque z. quibuscunque, quos z. quas, rei iudicandae z. rei iudicatae, sint z. sunt, solvat z. solvant, statutum z. statutorum, superiore z. superiori, tenetur z. teneatur, usumfructum z. usufructum, vendiderunt et alienaverunt z. vendiderant et alienaverant, vendit z. vendidit, vincenti z. vincentem, vocatur z. vocantur, vult z. vollet (*sic*).

Dalej jeszcze sięgają znaczeniem takie odmiany, gdzie w miejsce jednego wyrazu podstawiono inny, wyrażający odmienne pojęcie. I tutaj nieraz widoczna, że stało się to skutkiem omyłki druku, choć nie brak przypadków, gdzie zmiana dokonana została z umysłu. W tym ostatnim razie poprawiono czasem trafnie błędny tekst oryginału, czasem jednak tekst dobry zepsuto, nie wyrozumiawszy należyście myśli postanowienia. W przeważnej ilości wypadków zmieniono tedy albo treść samego przepisu, albo też znowu uczyniono go niezrozumiałym. Tak więc czytamy: absentiam z. absentium, capitaneus z. capitaneatus, cessarentur z. cassarentur, contravenerit z. oneraverit, curavimus z. decernimus, et z. ex, et denique z. eademque, exemptionem z. exequutionem, fecerit z. defecerit, feudorum z. fundorum, haeredibus z. haereditatibus, in z. inde, insolita z. insoluta, modum z. rerum, mutilam z. mutam, observatum z. reservatum, protunc z. proxime, proventibus z. provenientibus, proximo z. primo, ratione z. taxatione, successoribus z. successioneibus, suprascripto z. sub praescripto, tamen z. quidem, tempore z. tenore, victum z. victorem.

Wreszcie uderza także wielka ilość opuszczeń, skutkiem czego teksty wychodzą w kształcie koszlawym, a przez to często stają się niezrozumiałymi, albo przybierają odmienne od pierwotnego znaczenie; w bardzo tylko nielicznych wypadkach takie opuszczenie poczytać możemy za usprawiedliwioną poprawkę. Oto rejestr brakujących w róż-

żnych miejscach wyrazów (niektóre opuszczenia powtarzają się kilkakrotnie): *ac non, ad, adversae, anno, diem, dudum, et, et agi, et iniuriarum, facinora, finium, illud, in, ipsi, ipsius, ita, iudicia, nobis, nostro, nostrorum, observari, omnia, plerumque, praefatae, praesentis, pro, prout, proventuum, que* (łącznik w *oppidorumque*), *regio, rerum, res, semper, sibi, sit, sua, suo, tam, tamen, terrae, terrarum, ubique*. Czasem brakuje nawet dłuższych ustępów, tworzących znaczniejsze człony zdań, jako to: *atque ideo innitendo vetustis constitutionibus; bos media marca, iuvenca alias jałowicza sedecim grossis; et utilitatibus ex illis provenientibus; omnibus talibus cum pecierint sine ulla difficultate et renitentia; ordinabunt districtus et castellanis*.

W powyższem zestawieniu, porównyując tekst źródeł, na których się oparło wydanie zamojskie, z tekstem wydania samego, z umysłu nie ograniczyliśmy się do wyróżnienia samych tylko poszczególnych grup odmianek, ale w każdej grupie podaliśmy wszystkie dostrzeżone usterki i błędy, ażeby ilością wykazanych różnic dać miarę, w jak wysokim stopniu przedruk odstępuje od swoich źródeł. Wydanie zamojskie, ocenione ze stanowiska zasadniczego, a po części i praktycznego, nie odpowiedziało tedy zadaniu swemu nie tylko przez to, że oparło się na drukach, które przeważnie autentycznego, pierwotnego tekstu statutów Zygmuntońskich nie podawały, ale i przez to, że przejęty w siebie tekst przekazało nam w kształcie dość znacznie odbiegającym od źródeł, w wielu wypadkach skoszlawionym i zepsutym.

III.

Źródła pierwszego tomu Voluminów Legum wydania pijarskiego z r. 1732.

Pomijając wstępną część tego wydawnictwa, zawartą na kartach nieliczb. 1—23, na których mieszczą się: przedmowa wydawcy do króla Augusta II. (k. niel. 1—1'); wywód historyczny ustawodawstwa polskiego (k. niel. 2—22'), wreszcie przedruk tekstu „Bogurodzicy“ (k. niel. 23), wziętego z Statutu Łaskiego (k. niel. 7'), opatrzone uwagami wydawcy, ograniczamy się tu wyłącznie do rozpatrzenia proveniencji materiału ustawowego, zawartego w pierwszym tomie VL.

Materiał ten, obejmujący czasy od Kazimierza W., a ściślej biorąc od Bolesława Pobożnego, ks. kaliskiego, aż do końca panowania Zygmunta I, wymaga osobnego rozpatrzenia co do ustaw średniowiecznych, do r. 1505, i znowuż osobnego zbadania, skąd zaczerpnięte zostały ustawy Zygmuntońskie.

Ustawy średniowieczne mieszczą się w części pierwszej VL. (1—357). Zaznaczmy z góry, że niema pośród nich żadnej, któraby już poprzednio (przed r. 1732) nie była gdzieindziej drukowaną. VL. oparły się tu zatem wyłącznie tylko na dawniejszych wydawnictwach. Z nieprzebranego zasobu źródeł rękopiśmiennych, z których nowsza nauka wydobyła tyle ważnych, pierwszorzędnej doniosłości zabytków ustawodawstwa polskiego średniowiecznego, nie korzystał wydawca wcale, pomimo, że źródła te były mu w dość znacznej mierze dostępne, albo przynajmniej dostępnymi być mogły, nie wyjmując nawet najważniejszych, urzędowych, mianowicie Metryki koronnej.

Pytanie, z jakich druków VL. zaczerpnęły materyał, rozwiązuje w przeważnej części wypadków sam wydawca przez stosowne dopiski marginesowe, zawierające odpowiednie cytaty. Dopiski te umieszcza zazwyczaj na początku aktu, czasem jednak dopiero w dalszej jego części; nieraz przy jednym akcie podaje szereg takichże dopisków z cytatami następujących po sobie kolejno foliów swojego źródła.

Z dwu zbiorów ustaw średniowiecznych polskich, które same pojawiły się jeszcze w ciągu wieków średnich, Syntagmatów i Statutu Łaskiego, pierwszy nie tylko nie został ani razu przytoczony jako źródło, ale nie da się nawet wykazać w pośredni sposób, żeby VL. z niego korzystały. Zużytkowały one tylko Statut Łaskiego z r. 1506. To pominięcie Syntagmatów da się wytłómaczyć w sposób dwójaki: albo tem, że wydawca o istnieniu tego zbioru, już nawet podówczas bardzo rzadkiego, nie wiedział, albo też, że wiedząc o nim, z umysłu go pominął, opierając się wyłącznie na Statucie Łaskiego. W jednym i drugim wypadku nie można mu z tego powodu robić jakiegokolwiek zarzutu; skoro bowiem wszystkie zabytki, ogłoszone w Syntagmatach, znajdowały się także, obok innych, u Łaskiego, a nadto zbiór Łaskiego uzyskał sankcyę urzędową, której nie posiadały Syntagmata, przeto wyłączenie uwzględnienie Łaskiego nie mogło zamierzonemu wydawnictwu w niczem wyjść na szkodę.

Natomiast z Łaskiego czerpały VL. pełną dłoń; można prawie powiedzieć, że go przedrukowały w całości, zwłaszcza część jego pierwszą, pomijając tu wyjątkowo niektóre zabytki; nawet część druga nie pozostała całkiem nieuwzględnioną. W dopiskach marginesowych spotykamy się też co krok z cytatami z Łaskiego. Brzmienie ich rozmaite; albo: in originali veteri fol. (cyfra), albo: Łaski fol. (cyfra), albo: Łaski (cyfra), albo: Łaski a fol. (cyfra) ad fol. (cyfra), albo: Fol. (cyfra), albo wreszcie sama cyfra. Nawet co do dwu ostatnich kategorii cytatów, podających same folia, bez wyraźnego przytoczenia źródła, nie można wątpić, że miany był na myśli Łaski, i że z jego zbioru zabytek

został zaczerpnięty, podane bowiem w cytatach cyfry odpowiadają w zupełności jego foliacyi; czasem tylko zachodzi nieznaczna usterka, n. p. fol. XL zam. XLI.

Takich, z wyraźnem odniesieniem do Łaskiego przejętych zabytków, mamy tu 41, albo ściślej rzecz biorąc, 40, jeden z nich bowiem (nr. 47)¹⁾, jest kompilacją tekstu Łaskiego z innym zabytkiem (nr. 1. 2. 4—8. 10—13. 15. 16. 18. 22—24. 28—32. 41—44. 48. 50. 54. 55. 60. 64. 66—71. 74. 75). Dodać trzeba, że przeważna część wymienionych tu pomników przedrukowaną była w innych kompendyach i zbiorach prawnych z XVI—XVIII wieku, jakie się przed wydaniem VL. pojawiły, a z których wydawca przy innych sposobnościach korzystał. Mimo to nie opiera się on na owych późniejszych wydawnictwach, ale czerpie z Łaskiego, i postępuje tu całkiem właściwie, nie tylko dlatego, że Łaski w szeregu tych wydawnictw był najstarszym a zarazem urzędowym zbiorem, ale i dlatego, że owe przedruki późniejsze opierały się same na Łaskim. Wogóle stwierdzić można, że, o ile wydawca włączył do swego zbioru pewien zabytek, który znalazł w Łaskim, a prócz tego także w innych późniejszych wydawnictwach, opierał się zawsze na tekście Łaskiego. W trzech tylko wypadkach zboczył od tej zasady, mianowicie co do aktu inkorporacji Prus i Pomorza do Polski z r. 1454 (nr. 34), co do rot przysięg wojewody mołdawskiego i jego bojarów z r. 1485 (nr. 56), i wreszcie co do rot przysięg księcia zatorskiego i jego wazalów z r. 1494 (nr. 59); w każdym z tych wypadków zachodziły jednak szczególne przyczyny odmiennego postępowania, o czem jeszcze niżej mówić będziemy z osobna.

Z tego punktu widzenia rzecz oceniając, będziemy mogli jeszcze dwanaście dalszych zabytków odnieść pochodzeniem do Łaskiego, pomimo, że wydawca, zaniechawszy tu cytatów marginesowych, wyraźnie nas o tem nie ostrzegł. Dwa z nich: porządek i następstwo dostojników i urzędników (nr. 20) tudzież statuty sejmu piotrkowskiego z r. 1504 (nr. 65) dlatego, że niema ich przedrukowanych w żadnym innym zbiorze późniejszym, mianowicie także w tych, z których zresztą korzystał VL. Dziesięć innych: edykt wieluński z r. 1424 (nr. 9), statut synodalny biskupa Jana, syna Lutka z r. 1464—1471 (nr. 14), statut Jagielly o przechodach wojska z r. 1432 (nr. 17), dokument pokoju brzeskiego (W. Mistrza) z r. 1436 (nr. 19), konfederacja korcezyńska z r.

¹⁾ Podawane tu w nawiasach cyfry odnoszą się do pozycji wykazu synoptycznego, zamieszczonego przy końcu niniejszej pracy. Gdzie mi tu przyjdzie powołać się na pozycje wykazu druków Zygmuntofskich, omówionych w rozdziale pierwszym, dodając, dla odróżnienia, obok cyfry pozycyi nadto jeszcze cyfrę rzymską I.

1438 (nr. 25), przywilej Włodzisława III o wielkorządach krakowskich z r. 1440 (nr. 27), akt unii wileńskiej między Polską a Litwą z r. 1499 (nr. 61), bulla Grzegorza XI co do reprobacyi niektórych artykułów prawa saskiego i magdeburskiego z r. 1374 (nr. 72), wyliczenie rzeczonych artykułów (nr. 73) i wreszcie generalne zatwierdzenie praw królestwa przez Aleksandra z r. 1505 (nr. 76), drukowane były także w innych znanych wydawcy publikacyach; ponieważ jednak nie zachodziły szczególne powody do pominięcia Łaskiego, przeto nie można wątpić, że za podstawę przedruku służył tu Łaski, za czem zresztą przemawia także stosunkowo najbliższe pokrewieństwo tekstu, zawartego w VL.

Razem tedy, na ogół 76 zabytków, podanych w pierwszym dziale VL., przejętych zostało z Łaskiego zabytków 52 (53), czyli prawie trzy czwarte części całego, ogłoszonego tu materiału.

Prócz tego, głównego źródła, posługiwał się wydawca nadto jeszcze innemi, w których znalazły się niektóre zabytki średniowiecznego ustawodawstwa polskiego, nieuwzględnione przez Łaskiego. Dopiski marginesowe, jakie przy nich poumieszczał, dają nam w dość znacznej ilości wypadków możność stwierdzenia, skąd zaczerpnął ten materiał dodatkowy. Na ogół biorąc, możemy wszystkie zużytkowane przez niego wydawnictwa podzielić na dwie grupy: wielkie kompendya prawne, jakie w dość znacznej ilości już od wieku XVI ogłaszano, jako też pewne późniejsze zbiory aktów ustawodawstwa polskiego, zwłaszcza partykularnego, których również nie brakło. Sposób zużytkowania tej ostatniej grupy wydawnictw, t. j. zbiorów, nasuwał się sam z siebie: należało przedrukować odnośny pomnik bez jakichkolwiek zmian. Bardziej zawiłą była już kwestya, w jaki sposób użytkować z kompendyów prawnych. Były one układane czy to systematycznie, czy też alfabetycznie: w jednym i drugim wypadku ten sam zabytek ustawodawczy rozbity był najczęściej na szereg osobnych ustępów, rozmieszczonych, w miarę zachodzącej potrzeby, w najrozmaitszych miejscach dzieła. Żeby z tych wyodrębnionych części składowych odtworzyć pierwotną całość, trzeba by było zebrać je wszystkie i połączyć na nowo. Wszelako, podejmując chociażby tak mozolną pracę, nie miało się jeszcze pewności dodatniego wyniku: naprzód dlatego, że zebrane ustępy mogły mieć tekst skrócony lub przerobiony; powtóre dlatego, że nie można było wiedzieć, czy autor jednego lub więcej ustępów nie pominął w swem dziele zupełnie, tak że odtworzony akt pierwotny należałoby uważać przeciwieństwo tylko za fragment aktu oryginalnego; wreszcie dlatego, że najczęściej nie było żadnej wskazówki, w jakim porządku owe z różnych miejsc zebrane ustępy łączyć należy ze sobą. To też

wydawca VL. w bardzo tylko wyjątkowych wypadkach podejmował tego rodzaju pracę, czasem, jak zobaczymy niżej, z ujemnym skutkiem. Mimo to kompendya te nie były przecież zupełnie bezużytecznymi dla niego; nieraz bowiem podawały pewien zabytek ustawodawczy w całości, bez rozerwania na części składowe, często nawet z wstępami i końcowymi formułami dokumentu, a jeśli je nawet czasem pomijały, to przynajmniej w przydanym dopisku marginesowym ostrzegały o jego wystawcy, dacie i miejscu wystawienia. Na ten-to materyał, o ile zawierał pomniki Łaskiemu nieznanne, zwrócił wydawca przedewszystkiem uwagę i wyzyskał go dla swego zbioru. Ograniczył się wszelako tylko do pomników, przekazanych w tekście łacińskim, pomijając zasadniczo teksty polskie, jakie niektórzy autorowie kompendyów czy to obok tekstu łacińskiego, czy też z jego opuszczeniem w tłumaczeniu własnem lub od poprzedników przejętem podawali.

Z użytkowanych w VL. kompendyów chronologicznie najwcześniejsze są Przyłuskiego *Leges seu statuta Regni Poloniae*, wyd. r. 1553. Dopiski marginesowe podają wyraźnie, iż zaczerpnięto stamtąd: Kazimierza Jagiellończyka przywilej o prerogatywach arcybiskupa gnieźnieńskiego z r. 1451 (nr. 33), Janusza ks. oświęcimskiego dyplom sprzedaży księstwa na rzecz Polski z r. 1457 (nr. 39) i tegoż księcia akt stwierdzający odbiór ceny kupna za sprzedane księstwo z tegoż roku (nr. 40), Jana Olbrachta przywilej wcielenia księstwa zatorskiego do Polski z r. 1494 (nr. 58), tudzież rotę przysięgi wierności, złożonej królowi polskiemu przez księcia zatorskiego i jego wazalów r. 1494 (nr. 59). Ten ostatni zabytek mieścił się także w Łaskim, wszelako nie jako wyosobniona całość, jeno jako część składowa większej całości, t. j. zbioru rozmaitych rot przysięg (nr. 70); wydawca VL., przeoczywszy ten szczegół, oparł się, jak sam wyraźnie zaznacza, na tekście Przyłuskiego, choć niewątpliwą jest rzeczą, że sam Przyłuski wziął go znowu z Łaskiego. Do rzędu pomników, przejętych z Przyłuskiego, zaliczam jeszcze przywilej Kazimierza Jagiellończyka z r. 1448, przyjmujący w opiekę księstwo oświęcimskie i zatorskie (nr. 37). Ze względu, że zabytek ten nigdzie indziej nie był drukowany, nie można wątpić o jego pochodzeniu z tego kompendyum, mimo że VL. wyraźnie tego w dopisku marginesowym nie zaznaczyły.

Z Herburta, *Statuta Regni Poloniae* (wydanie łacińskie, w układzie alfabetycznym) wziętych jest również kilka aktów. Ponieważ dzieło to miało liczne edycye, z których sześć przypada na czas przed pojawieniem się VL., przeto nieobojętną jest rzeczą wyjaśnić pytanie, z jakiego tu czerpano wydania. Pożądaną wskazówkę podają nam cytaty stronic, zamieszczone w dopiskach marginesowych VL. Pierwszy z kolei

akt, jaki wzięto z Herburta (nr. 3), wskazuje cytatem folia albo na wydanie pierwsze (1563) albo drugie (1567); rozróżnienie dalsze nie da się przeprowadzić, gdyż foliacya obu pierwszych wydań jest identyczną. Natomiast wszystkie dalsze cytaty stronic zarówno w części niniejszej jako też drugiej (czasy Zygmunta I) stwierdzają, że odnośne akta brano albo z wydania trzeciego (1597) albo piątego (1620); i tutaj znowu bliższe różróżnienie staje się niemożliwym, oba te bowiem wydania mają paginacyę identyczną. Z pewnością nie korzystały VL. z wydania czwartego (1613) i szóstego (1693), gdyż cytaty stronic zupełnie im nie odpowiadają. W rzeczywistości przedstawia się zatem rzecz w ten sposób, że wydawca korzystał wprawdzie z początku z edycyi pierwszej lub drugiej, ale potem (może dla niewygody w odczytywaniu, wynikającej z gotyki) zarzucił i oparł się w dalszym ciągu na edycyi trzeciej lub piątej. Metodycznie i zasadniczo rzecz ta usprawiedliwić się nie da, zwłaszcza jeżeli uwzględnimy, iż wydawca znajdował się tu z początku na dobrej drodze.

Z Herburta zaczerpnęły VL. następujące zabytki, wszystkie wyraźnie jako stamtąd pochodzące w dopiskach marginesowych oznaczone: akt konfederacyi w Radomsku z r. 1382 (nr. 3), Kazimierza Jagiellończyka zastrzeżenie wolności podatkowej dla Wielkopolski z r. 1455 (nr. 38), tegoż przywilej wcielenia ziemi bełskiej do Korony z r. 1462 (nr. 45), tegoż zastrzeżenie wolności podatkowej dla ziemi brzesko-kujawskiej z r. 1463 (nr. 46), ustawę wojenną z r. 1477 (nr. 51) i Aleksandra zatwierdzenie praw ziemi sandomierskiej z r. 1502 (nr. 63).

Idąc porządkiem chronologicznym pojawiania się naszych kompendiów prawnych, przytaczamy z kolei Sarnickiego *Statuta i metrika przywilejów koronnych* (1594), na którego się zresztą VL. ani w niniejszej ani w drugiej części nigdzie nie powołują. Z wydawnictwa tego nie mogły one korzystać na szersze rozmiary, gdyż Sarnicki podaje tekst zarówno ekscerptów ustawowych, jako też i ustaw całych przeważnie w tłumaczeniu polskim; są tu wszelako wyjątkowo także teksty łacińskie. Otóż jeden z nich, pełny tekst aktu unii mielnickiej między Polską a Litwą z r. 1501 (nr. 62), musiał być zaczerpnięty z Sarnickiego, nie znajdujemy go bowiem w żadnym innym zbiorze, zużytkowanym przez VL., ani też wogóle w żadnym innym wcześniejszym druku.

Januszowski, *Statuta, prawa i konstytucje koronne* (1600) dostarczył wydawnictwu VL., gdyby się opierać na wyraźnym cytacie marginesowym, jednego tylko aktu, t. j. generalnego zatwierdzenia praw królestwa przez Kazimierza Jagiellończyka z r. 1470 (nr. 49), o którym jeszcze niżej mówić będziemy dokładniej. Prócz tego za-

czerpnęły VL. niewątpliwie z Januszowskiego: opis hołdu wojewody mołdawskiego z r. 1485 wraz z przytoczeniem odnośnych rot przysiąg samego wojewody i jego bojarów (nr. 56). Ten ostatni zabytek, w tym samym kształcie, znajduje się wprawdzie także u Przyłuskiego, z którego nawet bez wątpienia wziął go Januszowski; gdy jednak tekst VL. zbliża się właściwościami swemi bardziej do Januszowskiego, aniżeli Przyłuskiego, przeto nie można wątpić, że źródłem był tu Januszowski. Dodać wszelako trzeba, że nadpisy polskie Januszowskiego zostały tu w formie skróconej przełożone na język łaciński. Przypomnieć jeszcze trzeba, że same rotę przysiąg wojewody i jego bojarów znajdowały się już u Łaskiego; ponieważ jednak stanowiły tylko część składową większego zbioru rot przysiąg (nr. 70), a nadto nie były zaopatrzone w komentujący cały przebieg hołdu opis, przeto wydawca nie oparł się w tem miejscu na Łaskim, ale dał pierwszeństwo późniejszemu kompendyum prawnemu.

Przy akcie konfederacji Spytka z Melsztyna z r. 1439 (nr. 26) przytoczono w dopisku marginesowym jako źródło: *Januszowski in appendice*. Nie rozumiano tu omówionego co dopiero kompendyum tego autora, któremu dodany cytat stronicy zupełnie nie odpowiada, i które zresztą aktu niniejszego nigdzie nie podaje. Wydawca miał na myśli osobną publikację tegoż autora, równocześnie z poprzedniem dziełem wydaną p. t. *Przywileje koronne* (1600). W przeciwstawieniu do kompendyum, które dawało przedewszystkiem systematyczne ugrupowanie materiału ustawowego, to ostatnie wydawnictwo podaje pierwotne, pełne i całkowite teksty całego szeregu ważniejszych ustaw polskich, zwłaszcza przywilejów ziemskich, w chronologicznym porządku. Januszowski wyraźnie też na karcie tytułowej ostrzega, że wydawnictwo to podjął dlatego, ażeby przywileje, w systematycznym jego opracowaniu rozbite na części, podać tu w całości, każdy z osobna. Słusznie więc można było tę publikację uważać za rodzaj dopełnienia wielkiego dzieła Januszowskiego i nazwać ją w stosunku do niego: *appendix*. Cytat stronicy zgadza się zupełnie z paginacją *Przywilejów*; zresztą konfederacja z r. 1439 przed r. 1732 nie była nigdzie indziej drukowaną.

Przywileje koronne należą już właściwie do drugiej grupy źródeł, jakimi w tej części posługiwały się VL., do zbiorów ustaw. Prócz nich użytkował tu wydawca jeszcze z dwu innych zbiorów tego rodzaju, z których oba mają już tylko znaczenie partykularne i odnoszą się do Prus. Jednym z nich jest publikacja, określona w dopiskach marginesowych słowami: *Privilegia Prussiae*. Miano tu na myśli zbiór p. t. *Privilegia statuum ducatus Prussiae*, albo także: *Privilegia der Stände Preussens*, obie rzeczy ogłoszone r. 1616, właściwie to samo wydawnic-

two, z dwiema różnemi (w dwu różnych językach) kartami tytułowemi. Z tego zbioru, według wyraźnych cytatów na marginesach, zaczerpnięły VL. następujące zabytki: Włodzisława III dyplom, zobowiązujący go do przestrzegania pokoju brzeskiego z r. 1435 (nr. 21), Kazimierza Jagiellończyka przywilej inkorporacji Prus i Pomorza do Polski z r. 1454 (nr. 34), stanów pruskich dyplom, zatwierdzający tęż inkorporację z r. 1454 (nr. 35), Kazimierza Jagiellończyka przywilej, zatwierdzający prawa ziem pruskich z r. 1470 (nr. 53), i Jana Olbrachta takiż sam przywilej z r. 1494 (nr. 57). Co do aktu inkorporacji Prus z r. 1454 (nr. 34) podnoszę, że znajdował się on także w Łaskim (i Przyłuskim), wszelako tylko jako fragment; dlatego wydawca słusznie pominął tamte teksty, dając pierwszeństwo niniejszemu zbiorowi, który tekst zabytku podawał w pierwotnem, całkowitem brzmieniu. Do rzędu zaczerpniętych z tej publikacji pomników doliczamy jeszcze, mimo braku odnośnego cytatu, przywilej Kazimierza Jagiellończyka z r. 1454, zastrzegający nadawanie zamków pruskich tylko krajowcom ziem pruskich (nr. 36). Wprawdzie znajdujemy go także w *Iura fundamentalia*, z których VL. korzystały na innych miejscach (zob. niżej), wszelako zarówno pokrewieństwo tekstów jako też okoliczność, że w tej części wydawnictwa ustawy pruskie czerpano przeważnie z *Privilegia Prussiae*, zdają się przemawiać za powyższem twierdzeniem. Z zabytków tutaj pomieszczonych został wreszcie częściowo zużytkowany także dyplom pokoju toruńskiego z r. 1466 (nr. 47), w sposobie, o którym jeszcze niżej dokładniej będzie mowa.

Drugi zbiór ustaw pruskich, na którym się tu oparły VL., stanowią *Iura fundamentalia terrarum Prussiae*, w wydaniu z r. 1728, jedynem, jakie się przed rokiem 1732 pojawiło. Zaczepnięto zeń, według wyraźnego dopisku na marginesie, jeden akt, t. j. Kazimierza Jagiellończyka przywilej o mocy obowiązującej prawa chełmińskiego w Prusiech z r. 1476 (nr. 52).

Na tem zamykamy przegląd źródeł pierwszej części pierwszego tomu VL. Ośm przytoczonych poprzednio publikacyj dostarczyło wszystkiego, co tu znajdujemy, i niema żadnego zabytku, któryby do jednej z nich nie dał się odnieść co do swego pochodzenia. Wobec tego, że te same pomniki drukowane były nieraz, a raczej przeważnie, w większej ilości rzeczonych wydawnictw, nasuwa się nam z kolei pytanie, jakiej metody trzymał się tu wydawca, biorąc naprzemian to jedną to drugą publikację za podstawę dla swego przedruku? Najprostszym i jedynie właściwym byłby oczywiście taki sposób postępowania, żeby się w każdym wypadku oprzeć na tem źródle, które dany zabytek wydrukowało po raz pierwszy, tem bardziej, że źródła późniejsze, powta-

rzając ten sam akt, nie opierają się bynajmniej na jakichś odmiennych, może lepszych tekstach rękopiśmiennych, ale poprzestają na prostym powtórzeniu wcześniejszego źródła drukowanego, podają zatem tekst od niego bezpośrednio, czasem nawet pośrednio pochodny, najczęściej gorszy, zepsuty. Tej zasady trzymały się jednak VL. tylko w stosunku do Łaskiego. Widzieliśmy, że wszystkie zamieszczone w nich pomniki, o ile je podawał Łaski, zaczerpnięto z jego zbioru, nie zaś z późniejszych przedruków; nieliczne, omówione poprzednio wyjątki, jakie pod tym względem uczyniono, miały swoje szczególne uzasadnienie. Więc: trafne zrozumienie rzeczy istniało w zasadzie; tem dobitniej trzeba wytknąć wydawnictwu niekonsekwencyę co do postępowania jego z najważniejszą częścią innych wydawnictw. Tak wszystkie zabytki, w liczbie sześciu, przedrukowane z Herburtu, jako też oba zabytki, przedrukowane z Januszowskiego, ogłosił już był poprzednio Przyłuski, pisarz, którego wielkich, niespożytych zasług około wydobycia nieznanego poprzednio materiału ustawowego zarówno z wieków średnich jak i pierwszej połowy stulecia XVI dotąd nietylko naleźycie nie oceniono, ale nawet nie dostrzeżono. Jeden z dwu aktów, wziętych z Januszowskiego wydrukowany był ponadto także u wcześniejszego Herburtu. Co do pomników ustawodawstwa pruskiego, zaznaczyć wreszcie trzeba, że zarówno jedyny akt, wzięty z *Iura fundamentalia*, jako też pięć aktów (na ogólną liczbę siedmiu), wziętych z *Privilegia Prussiae*, były już kilkakrotnie przedtem drukowane w licznych wydaniach *Iura municipalia terrarum Prussiae* (1578, 1612, 1638, 1657 i 1685), które VL. zupełnie pominęły.

Ostatecznie zatem, z zabytków podanych w tej części VL., a niezajdujących się w Łaskim, sprowadzić można do źródeł właściwych i pierwotnych: do Przyłuskiego, zamiast wykazanych poprzednio sześciu, czternaście (nr. 3. 33. 37. 38. 39. 40. 45. 46. 49. 51. 56. 58. 59. 63), do Herburtu, zamiast wykazanych sześciu, nic, do Sarnickiego, jak poprzednio, jeden (nr. 62), do Januszowskiego, zamiast wykazanych dwu, nic, do *Przywilejów koronnych*, jak poprzednio, jeden (nr. 26), do *Iura municipalia*, zamiast żadnego, sześć (nr. 34. 35. 36. 52. 53. 57), do *Privilegia Prussiae*, zamiast siedmiu, dwa (nr. 21, 47), do *Iura fundamentalia*, zamiast wykazanego jednego, nic. Dłaczego te stosunki cyfrowe w samych VL. wypadły odmiennie, nie da się wytłómaczyć żadnym zasadniczym względem; czerpano widocznie na chybił trafił raz z tego raz z owego wydawnictwa, dla urozmaicenia, mało się troszcząc o to, że teksty, wzięte z publikacyj późniejszych, są zwykle gorsze.

Materiał ustaw średniowiecznych, dostarczony przez wszystkie wyżej wymienione zbiory, wyczerpały VL. prawie w całości. Z Łaskiego

opuszczono: 1) Kazimierza Jagiellończyka zatwierdzenie statutu Kazimierza W. o żupach solnych z r. 1368, wydane r. 1451 bez insercyi samego dokumentu zatwierdzonego (I. 83—84); stało się to dlatego, że bezpośrednio przedtem (I. 76'—82') Łaski podał toż samo zatwierdzenie razem z ordynacją zatwierdzoną, którą też w VL. przedrukowano (nr. 32), nie było zatem właściwej racyi podawania tego zabytku po raz wtóry, i to w formie skróconej. 2) Kazimierza Jagiellończyka dyplom inkorporacyi Prus i Pomorza z r. 1454, podany u Łaskiego tylko we fragmencie (I. 156'—157'); zastąpiono go tutaj całkiem właściwie pełnym tekstem tegoż dyplomu, zaczerpniętym z *Privilegia Prussiae* (nr. 34, zob. wyżej). 3) Dwie księgi prawa magdeburskiego (I. 176—245). 4) Prawo feudalne (I. 245'—263). 5) Summę Rajmunda z Magdeburga (II. 1—65). Trzy ostatnie zabytki pominięto widocznie z tego względu, że z góry nie było zamiaru uwzględniać w VL. pomników prawa niemieckiego. 6) Domówienie króla Aleksandra z introdukcją do jego zatwierdzenia praw (II. 66). 7) Napomnienie króla Aleksandra do poddanych co do znaczenia ogłoszonego zbioru praw (II. 67—67'). Dwa ostatnie zabytki opuszczono widocznie ze względów formalnych, jako nie przedstawiające znaczenia właściwych ustaw. W wyższym jeszcze stopniu musiał ten wzgląd wpłynąć na pominięcie 8) Ekskuzacyi kanclerza do króla i senatorów co do niedostatków ogłoszonego zbioru praw (II. 67'—68'). 9) Wreszcie opuszczono też całą wstępną część Statutu, zawartą na kartach nieliczbowanych 1—15', zawierającą przedmowę Łaskiego z krótkim przeglądem historii polskiej, pieśń Bogurodzica, rejestry i wizerunki, zużytkowując tylko tekst Bogurodzicy we wstępie do samego wydawnictwa VL. (por. wyżej).

Z wszystkich innych źródeł, któremi się w tej części VL. posługiwano, zużytkowano wszystkie niezawarte w Łaskim pełne teksty ustaw średniowiecznych, z jedynym chyba wyjątkiem konfederacyi szlachty wielkopolskiej (Maćka Borkowica) z r. 1352, której tekst podały *Przywileje koronne* (str. 73). Co do istoty i znaczenia zasadniczego była to taka sama konfederacya, jak kaptur Spytka z Melsztyna z r. 1439, w tejsze samej publikacyi ogłoszony i stamtąd w VL. przedrukowany (nr. 26) — jedna i druga zwrócone przeciw rządowi. Ale w stylizacyi kaptura z r. 1439 intencye te nie występowały tak jaskrawo, jak w konfederacyi z r. 1352, która zawiera ustęp, wyraźnie skierowany przeciw staroście generalnemu wielkopolskiemu; w tej różnicy leży może przyczyna, dla której akt ten pominięto w VL.

Dalej idące zarzuty możemy uczynić naszemu wydawnictwu, jeśli odwrócimy pytanie: czy wszystko to, co z dawniejszych źródeł przeszło do VL., rzeczywiście do zbioru praw przystawało, czy raczej nie na-

leżało tu pominąć niektórych zabytków? Pytanie to odnosi się przede wszystkim do całego szeregu aktów, zaczerpniętych z Łaskiego. Stanowisko wydawcy wobec zbioru Łaskiego mogło być, rozważając rzecz z ogólnego punktu widzenia, dwojakie. Mógł on zbiór ten uważać za urzędowy jako całość; albo też, nie ujmując mu znaczenia publikacji urzędowej, poddać przecież bliższemu rozpatrzeniu wewnętrzną treść zawartych w nim aktów i stosownie do tego czerpać zeń dla swojego wydawnictwa. W pierwszym wypadku należało nie tylko wszystkie bez wyjątku części składowe Łaskiego przedrukować w nowym zbiorze, ale ponadto przedrukować je wszystkie bez zmiany, w takim kształcie, jak go ustaliła sankcyja monarsza, zbiorowi temu udzielona. Tej drogi nie obrał wydawca VL. Widzieliśmy, że opuścił z Łaskiego niektóre zabytki, nawet ściśle prawne, jak pomniki prawa niemieckiego, dlatego tylko, że należały do grupy, której nie uwzględnił; widzieliśmy, że teksty Łaskiego zastępował lepszymi, skądinąd wziętymi (nr. 34); zobaczymy jeszcze, że teksty te kompilował z innymi (nr. 47). Zajął tedy wobec niego stanowisko krytyczne, którego jednak konsekwentnie zachować nie umiał, przejmując do swej publikacji inne zabytki, które tak samo jak tamte, a może i bardziej jeszcze nadawały się do pominięcia, skoro już w ogóle postawił zasadę, że pomijać można. Wiadoczną zatem pewną połowiczność w postępowaniu, nieraz bardzo jaskrawo rzucającą się w oczy. I tak, opuszczając pomniki prawa niemieckiego, przejął jednak do swego zbioru dwie bulle papieskie z r. 1374, potępiające czternaście artykułów prawa saskiego i magdeburskiego, wraz z wyliczeniem tychże artykułów (nr. 71—73), a przecież były to rzeczy w najściślejszym zostające związku z pominiętymi zabytkami prawa niemieckiego i tylko w związku z nimi zrozumiałe; należało obie grupy albo uwzględnić, albo opuścić obie. Wiele też materiału, co do swej legitymacji w tym zbiorze wątpliwego, spotykamy w grupie ustaw kościelnych. Dobrze się stało, że przejęto z Łaskiego czy to ordynacye biskupie o dziesięcinach (nr. 12. 13), czy edykty królewskie przeciw heretykom (nr. 9), czy statuty o przechodach wojska w dobrach kościelnych (nr. 17. 41), czy edykty przeciw łupieżcom tychże dóbr (nr. 42), czy wreszcie układy co do sposobu obsadzania pewnych wyższych dostojenstw kościelnych (nr. 43. 44); — były to bowiem ustawy, rządzące stosunki kościoła czy to względem państwa czy też społeczeństwa, wydane przytem przez władze krajowe. Ale już wątpliwą jest rzeczą, czy na miejscu znalazły się tu dwie bulle o wolnościach Kościoła z r. 1389—1404 i 1413 (nr. 15. 16). Jakkolwiek bowiem i one rządziły stosunki kościelno-polityczne, to jednak wyszły od papieży, i wydane były nie dla samej Polski; jeżeli zaś racya zamie-

szczenia ich miała tkwić w ogólnym charakterze tych pomników, w mocy obowiązującej dla całego świata katolickiego, to chyba nie mogło być tajemem wydawcy, jak wiele innych podobnych pism papieskich, tutaj nieuwzględnionych, należałoby jeszcze zaliczyć do tej samej kategorii. Bardziej jeszcze zastanawia przedrukowanie statutu biskupa Jana Lutkowica z r. 1464—1471 (nr. 14), dotyczącego czysto wewnętrznej sprawy kościelnej; jest to jeden z licznych statutów synodalnych, urządzających w tysiącnych przepisach rozmaite inne stosunki wewnętrzne Kościoła polskiego, których VL. zgoła już potem nigdzie nie uwzględniały. Wreszcie chyba już czysto zewnętrznym względem, dodaną u Łaskiego klauzulą potwierdzającą króla Aleksandra, usprawiedliwimy przedrukowanie traktatu Kotficza o interdyktach (nr. 68). prywatnej pracy z zakresu kanonistyki, która się tu zgoła, ze względu na swą treść, nie nadawała do zamieszczenia. Nie będziemy już dotykali tego rodzaju zabytków, jak wykaz dostojników polskich tudzież ich pieczęci, zestawiony z aktu pokoju brzeskiego (nr. 20. 23), niemające kształtu właściwych aktów ustawowych, a zamieszczone zarówno w Łaskim jako też w VL. snąc dlatego, ażeby ustalić porządek hierarchiczny urzędów i dostojenstw; nadmienimy jeszcze tylko, że ze względów formalnych wątpliwą jest tu legitymacya: mowy delegata polskiego do papieża z prośbą o zatwierdzenie pokoju toruńskiego i obedyencyą wobec stolicy papieskiej z r. 1466 (nr. 48), tudzież zacerpniętego z Przyłuskiego czysto historycznego opisu hołdu wołoskiego z r. 1485 (nr. 56). W braku wystawionych po formie dyplomów, któreby stosunek obedyencyi wobec Rzymu i zwierzchnictwa Polski nad Wołoszą wyraźnie stwierdzały, wydawca, idąc śladem poprzedników, uwzględnił te zabytki; ileż jednak podobnych opisów, stwierdzających rozmaite stosunki prawne, pierwszorzędnej nieraz doniosłości, byłby był mógł znaleźć w znanych sobie niewątpliwie kronikach dawniejszych, których jednak, właśnie dla braku znamion formalnych, słusznie nie uwzględnił.

Było dążeniem wydawcy sam tekst zabytków uwzględnionych oddać w swym zbiorze o ile możności według źródeł, z których je czerpał; innemi słowy przedrukowywał on je wiernie. Nie uchroniło go to od całego szeregu pomniejszych usterek tekstowych, wynikłych najczęściej z niedokładnej korekty, zaciemniających nieraz lub nawet zmieniających treść odnośnych postanowień; czasem przeprowadzał on z umysłu drobne poprawki wyrazów lub stylu. Poprzestajemy tu na ogólnikowym zaznaczeniu tej właściwości, odkładając do rozbiór drugiej części dowód twierdzenia, przeprowadzony na pewnej grupie zawartego tamże materiału. Poza temi, często podrzędniejszego znaczenia zboczeniami, stwierdzić jednak musimy na ogół wierne trzymanie się

źródeł. Nawet nadpisy aktów, zwłaszcza z Łaskiego, przeszły tu niemal wszystkie bez zmiany. Przedostały się zatem do VL. także wszystkie błędy, wady i niedostatki, jakie wykazywały same źródła, najpierw szczegółowe i podrzędniejsze, jak n. p. nadpis nad statutem de anno gratiae, jakoby pochodził od biskupa Lutka, zam. Jana Lutkowica (nr. 14), albo data ordynacyi dziesięcinnej Bodzanty 1369 zam. 1359 (nr. 13), albo data (w nadpisie) kilku aktów, dotyczących pokoju brzeskiego: 1436 zam. właściwej: 31 grudnia 1435 (nr. 18. 21); i co ważniejsza, wszystkie niedostatki samych tekstów, często przez opuszczenie formalnych części okaleczonych, czasem, jak w statutach Kazimierza W. (nr. 1), z różnych tekstów złożonych, czasem, jak w ordynacyi Bodzanty (nr. 13) interpolowanych. Dziś przeważną część zabytków ustawodawstwa średniowiecznego, ogłoszonych w VL., zastępować musimy innymi. lepszymi tekstami, jakie nowsza nauka w rękopisach odkryła i ustaliła. Nie możemy jednak winić o to wydawcy naszego zbioru, który studyów krytycznych nad tekstem ustaw bynajmniej podejmować nie zamierzał, jeno raczej jego źródła, których trzymał się wiernie.

Czasem jednak, lubo tylko wyjątkowo, postępował i w tym względzie z pewną swobodą. Statut Jagielly o przechodach wojsk z r. 1432 drukowany był w Łaskim dwukrotnie: raz jako akt osobny, drugi raz jako dokument, inserowany w zatwierdzeniu Kazimierza Jagiellończyka z r. 1457. Otóż w VL. umieszczono tylko pierwszy z tych aktów (nr. 17); natomiast pod r. 1457 przedrukowano samo tylko zatwierdzenie Kazimierza (nr. 41), z opuszczeniem włączonego tamże dokumentu Jagielly, zamieściwszy przytem w odnośnem miejscu stosowny odsyłacz do dawniejszej stronicy. Natomiast podano dwa akty unii horodelskiej z r. 1413, oba wzięte z Łaskiego, jeden pod właściwą datą (nr. 6), drugi jako dokument inserowany w akcie unii wileńskiej z r. 1499 (nr. 61), i postąpiono w tym wypadku trafnie, pierwszy bowiem przywilej horodelski wystawiony był przez Jagiellę i Witolda, drugi przez panów litewskich; były to zatem dwa odrębne akty, w stosunku do siebie rewersały, z których każdy wymagał uwzględnienia. W przedruku rot przysięg (nr. 70) pomiął wydawca zawarte w Łaskim rotę przysięg księcia zatorskiego i jego wazalów, odsyłając czytelnika do innego miejsca swej publikacyi, gdzie rotę ową podał był za Przyłuskim (nr. 59). Było jednakże niekonsekwencyą, że ze zbioru rot nie usunął także przysięgi wojewody mołdawskiego i jego bojarów, skoro je przedtem, w tem samym dosłownie brzmieniu, nawet z tym samym napisem, zamieścił był, na podstawie Przyłuskiego, w opisie hołdu wołoskiego z r. 1485 (nr. 56).

Najdalej idące, najbardziej samowolne zmiany przeprowadził wy-

dawca w aktach pokoju toruńskiego z r. 1466 (nr. 47). Z dwu źródeł, któremi się posługiwał, znalazł: w Łaskim dyplom Wielkiego Mistrza, w *Privilegia Prussiae* dyplom króla Kazimierza, pokoju tego dotyczący, oba w stosunku do siebie rewersały. Sama istota rzeczy wskazywała na to, żeby przedrukować obok siebie oba dyplomy, jak się to stało n. p. (choć na różnych miejscach) z obu wymienionymi poprzednio dyplomami unii horodelskiej; albo, jeśli się już obu tych zabytków ze względu na identyczność postanowień uwzględnić nie miało, przedrukować jeden z nich w czystym, pierwotnym tekście. Tymczasem wydawca postąpił zgoła inaczej: z obu dyplomów utworzył jeden wspólny, biorąc po kolei poszczególne ustępy raz z jednego, raz z drugiego, a zarazem opuszczając odnośnie ustępy dyplomu drugiego, nieuwzględnionego. Tak pochodzą:

Str. 202 w. 2 d. — str. 206 w. 15 d.: Ad perpetuam rei memoriam — gravamen imponere debeat, z DK. (PP. 20—21')¹⁾.

Str. 206 w. 14 d. — str. 207 w. 16 d.: Item ex bonis — perpetuo et in aevum, z DM. (Ł. 143'—144).

Str. 207 w. 15 d. — str. 211 w. 9 g.: Dominus quoque Magister — movebunt consensu, z DK. (PP. 22—23).

Str. 211 w. 10 g. — str. 212 w. 13 d.: Forma autem iuramenti — religione quam ditione, z DM. (Ł. 145—146).

Str. 212 w. 12 d. — str. 215 w. 12 g.: Item quoniam post — iudice suo conveniatur, z DK. (PP. 24—25).

Str. 215 w. 13 g. — str. 219 w. 15 d.: Item ordinamus quod — praebuerimus consensum, z DM. (Ł. 147—149).

Str. 219 w. 14 d. — str. 220 w. ost.: Quam quidem concordiam — vocatis et rogatis, z DK. (PP. 26'—27).

Str. 221 w. 1 g. — ost.: Et ego Rudolphus — Notarius etc. ut supra, z DM. (Ł. 150—150').

W ten sposób powstał dziwaczny akt, nigdy w takim kształcie nie istniejący, wystawiony przez dwu odrębnych wystawców, z których każdy naprzemian przemawia w pierwszej osobie, nieudały zlepek, o jaki niełatwo w całej dyplomatyce europejskiej.

Już w części niniejszej podjął wydawca dwukrotną próbę restytucji pierwotnego aktu (całości), z kilku rozrzuconych w źródłach jego części składowych. W jednym wypadku rzecz ta nie przedstawiała trudności, i doprowadziła też do wyniku dodatniego. Tak mianowicie przywilej króla Aleksandra z r. 1505, zatwierdzający Statut Łaskiego (nr.

¹⁾ DK. = dokument króla, DM. = dokument W. Mistrza, Ł. = Łaski, PP. = Privilegia Prussiae.

75) podany był w pierwszej części na czele Statutu (I. 6'—7), w drugiej na znacznie dalszem miejscu pierwszego działu (I. 175); w środku pomiędzy nimi znajdował się cały szereg ustaw, w statucie ogłoszonych. W VL. obie te części trafnie połączone w jedną całość. Zgoła niefortunnie wypadła natomiast druga tego rodzaju próba, snąc skutkiem nieuwagi i dziwnego niedopatrzania. Pod r. 1470 zamieszczają VL. akt nazwany generalnem zatwierdzeniem praw królestwa polskiego przez Kazimierza Jagiellończyka (nr. 49) i cytują przy tej sposobności Januszowskiego str. 6 i 16. W istocie w autorze tym na str. 6 mieści się pierwsza, na str. 16 druga część złożonego w ten sposób aktu. Ale tylko pierwsza z nich określoną jest w dopisku marginesowym jako akt pochodzący od Kazimierza Jagiellończyka z r. 1470; natomiast nadpis drugiej części wskazuje, że wzięta została z aktu Włodzisława III z r. 1434, w Piotrkowie wystawionego. I niema tu jakiegokolwiek myłki po stronie Januszowskiego; te same determinacye pochodzenia obu części składowych zawierają Herburt (str. 156 i 99) i wreszcie Przyłuski (str. 9 i 26), pierwszy, który oba te fragmenty ogłosił z rękopisu. Tak więc przypisano Kazimierzowi akt, który w pierwszej tylko części pochodzi od niego, połączonej tu zgoła bezpodstawnie z częścią składową aktu innego, wystawionego przez jego poprzednika, na 36 lat przed konfirmacją Jagiellończyka¹⁾.

Zebrany w ten sposób, a po części nowo przysposobiony materiał umyślił wydawca zgrupować chronologicznie, różny w tem od przeważnej części najważniejszych swych źródeł, które go podawały bądź to w układzie alfabetycznym, jak Herburt, bądź też rzeczowym, systematycznym, jak Łaski, Przyłuski, Januszowski²⁾. Zabytki, które w źró-

¹⁾ Zatwierdzenia praw Włodzisława Warneńczyka z r. 1434 nie znamy i dotąd w autentycznym tekście; że jednak takie zatwierdzenie wówczas wydanem zostało, wspomina wyraźnie Długosz, *Hist. Pol.* IV. 546.

²⁾ Układ rzeczowy Łaskiego przedstawia się w sposób następujący: 1. Prawo procesowe polskie (*Processus inris*) (I. 1—6); 2. Pierwsza część przywileju zatwierdzającego Statut Łaskiego (I. 6'—7); 3. Statuty i przywileje ziemskie do końca panowania Wł. Jagiełły (I. 7'—52'); 4. Ustawy papieskie, królewskie i biskupie (synodalne), dotyczące stosunków kościelnych (I. 53—76'); 5. Ustawy, dotyczące dóbr i dochodów królewskich (I. 76'—87); 6. Ustawy zjazdów walnych i sejmów od Kazimierza Jag. do Aleksandra włącznie, wraz z zatwierdzeniem zwyczajów ziemi krakowskiej (I. 87'—124'); 7. Ustawy, dotyczące stosunku Polski do Litwy (I. 125—131'); 8. Ustawy i traktaty, dotyczące stosunku Polski do Zakonu krzyżackiego i Prus (I. 132—161); 9. Formuły przysięg (I. 161'—163'); 10. Ustawodawstwo polskie wobec żydów (I. 163'—167); 11. Ustawy królewskie i papieskie, dotyczące organizacyi miast i prawa niem. (I. 167'—174'); 12. Druga część przywileju Aleksandra, zatwierdzającego Statut Łaskiego (I. 175); 13. Pomniki prawa niemieckiego (księgi prawne i traktaty prywatne) (I. 176—263 i II. 1—65); 14. Domówienie Aleksandra (II. 66); 15. Aleksandra przywilej, zatwierdzający

dłach znalazł datowane, czy to w tekście samych aktów, czy przynajmniej w nadpisach nad nimi zamieszczonych, ułożył tedy według następstwa lat, i z kilku tylko wyjątkami (zob. niżej) przedrukował je w odpowiednim porządku. Pewnem wykroczeniem przeciwko układowi chronologicznemu było: umieszczenie statutu warckiego (nr. 7) przed aktem z r. 1422 (nr. 8) mimo wyraźnej, w nadpisie u Łaskiego podanej, a w samych VL. przedrukowanej wskazówki, że ogłoszony tu tekst statutu nie jest pierwszą redakcją z r. 1420, ale drugą z r. 1423. Zamieszczenie aktu nr. 21 (pokój brzeski, dokument króla) z 31 grudnia 1435 po akcie nr. 19 z 18 marca 1436 wynikało z datacji samego dyplomu, jako też nadpisu u Łaskiego, powołujących rok 1436. Zabytki nr. 20 (porządek hierarchiczny dostojników) i nr. 23 (wyliczenie pieczęci dostojników polskich na dokumencie pokoju brzeskiego) powinny były następować bezpośrednio po nrze 18 (dyplom pokoju brzeskiego Władysława III), jako bezpośrednio z nim się łączące, nieprzedzielone nrami 19, 21, 22; ten mylny porządek zaczerpnęły tu zresztą VL. z Łaskiego. Niektóre usterki układu chronologicznego w ugrupowaniu aktów z tych samych lat wynikły z niedostatecznego uwzględnienia dat dziennych; tak nr. 24 z 16 grudnia 1438 idzie przed nr. 25, z 25 kwietnia t. r., nr. 57 z 29 listopada 1494 przed nrami 58 i 59 z 29 lipca t. r., nr. 76 opatrzony datą 3 maja 1505, powinien iść przed nrem 66 z daty 31 maja t. r.

Osobną była kwestya, pod jaką datą zamieszczać akty, które podlegały późniejszym zatwierdzeniom. Wydawca uznał tu za rozstrzygającą datę zatwierdzenia, nie zaś datę wystawienia aktu pierwotnego. Zasadę tę zastosował przedewszystkiem do tych aktów, których zatwierdzenie ułożonem było w formie, odpowiadającej zwyczajom kancelaryjnym średniowiecznym, t. j. w kształcie nowego, przez osobę potwierdzającą wystawionego dyplomu, z dosłowną insercją aktu zatwierdzonego. W ten sposób znalazły się: dyplom Kazimierza W., dotyczący organizacji sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim z r. 1356, potwierdzony przez Jagiełłę r. 1421, pod datą 1440, t. j. datą zatwierdzenia Władysława III (nr. 28); ordynacya żup solnych Kazimierza W. z r. 1368, pod datą zatwierdzenia 1451 (nr. 32); dokument unii horodelskiej, wystawiony przez panów litewskich r. 1413, pod datą zatwierdzenia 1499 (nr. 61), statut Jagiełły o przechodach wojska z r. 1432 (tu tylko powołany, z powodów wyżej wyłuszczonej), pod datą zatwierdzenia 1457 (nr. 41), statut Jagiełły o łupieżcach dóbr

prawa Królestwa polskiego (II. 66—67); 16 Aleksandra napomnienie (II. 67—67');
17 Usprawiedliwienie kanclerza (II. 67'—68).

duchownych z r. 1433, pod datą zatwierdzenia 1458 (nr. 42), statut nieszawski z r. 1454 pod datą insercyi w statutach sejmu piotrkowskiego z r. 1496 (nr. 60). Drugą grupę stanowią takie zatwierdzenia, które już w kształcie osobnych dyplomów nie wychodziły; pochodzą one wszystkie z Łaskiego i nie są niczem innym, jak tylko nadpisami, które kanclerz umieścił nad poszczególnymi aktami, stwierdzając, iż król Aleksander dał im swoje zatwierdzenie. I tego rodzaju akty zamieszczają VL. pod datą zatwierdzenia (1505), nietylko wtedy, kiedy same nie miały daty, jak traktat Kotwicza o interdyktach (nr. 68), zwyczaj ziemi krakowskiej (nr. 69) i wykaz czterestu potępionych artykułów prawa saskiego i magdeburskiego (pochodzący właściwie z r. 1374, nr. 73), ale i wtedy, kiedy odnośny akt był datowany, jak mianowicie przywilej żydowski Bolesława Kaliskiego z r. 1264, ujęty nadto jeszcze w dyplom potwierdzający Kazimierza W. z r. 1334 (nr. 67), a przedrukowany w VL., ze względu na ów nadpis w Łaskim, dopiero wśród aktów z r. 1505. Trzecią wreszcie grupę stanowi kilka aktów, które nawet nadpisu o potwierdzeniu Aleksandra nie posiadały a jednak pomieszczone zostały w VL. wśród aktów z r. 1505, snad dlatego, że wydawca samo ich zamieszczenie w Statucie Łaskiego przyjął jako fakt zatwierdzenia przez Aleksandra. Postępowanie to możnaby usprawiedliwić w stosunku do aktów, które notorycznie lub przypuszczalnie wtedy ułożone zostały, jak procesu Łaskiego (nr. 74) albo Zbioru rot przysiąg (nr. 70); trudniej wytłómaczyć je co do dwu innych, właściwie datowanych aktów, dwu bul papieskich w sprawie potępienia artykułów prawa saskiego i magdeburskiego z r. 1374 (nr. 71, 72); w takim bowiem razie właściwie wszystkie bez wyjątku niedatowane czy datowane akty, w Łaskim zamieszczone, jako zatwierdzone 1505, należałoby odnieść do tego roku. Tylko trudność rozwiązania dat wspomnianych bul papieskich, na jaką zapewne natrafił wydawca (por. niżej), stała się przypuszczalnie powodem tego może rozmyślnego wybiegu, który ją usuwał i przez to stosowne jakoby dla zabytków tych miejsce w chronologicznym układzie wydawnictwa wskazywał. Jakkolwiekby, możemy tedy stwierdzić, że we wszystkich razach, w których, według mniemania wydawcy, słusznego czy niesłusznego, zachodził wypadek późniejszego potwierdzenia, rozstrzygała o chronologicznym rozmieszczeniu zabytków data potwierdzenia. Jedyne zboczenie od tej konsekwentnie przeprowadzonej zasady przedstawia dyplom Kazimierza Jagiellończyka o prerogatywach arcybiskupa gnieźnieńskiego z r. 1451, zaczerpnięty z Przyłuskiego, który go podaje w zatwierdzeniu króla Aleksandra; dyplomu tego nie zamieściły VL. wśród aktów z początku

wieku XVI, ale pod datą pierwotną 1451, opuszczając zarazem formułkę potwierdzającą Aleksandra (nr. 33).

Co do innych dokumentów niedatowanych, o ile przez przyjęcie dorozumianej daty zatwierdzenia nie dało się dla nich znaleźć właściwe miejsce w układzie chronologicznym, zdany był wydawca na własne domysły. Wyjątkowo utrafił dobrze, umieszczając niedatowany statut zjazdu walnego z r. 1447 (nr. 29) pomiędzy aktami z r. 1440 i 1451 (nr. 28 i 30); w innych jednak wypadkach domysły zawiodły. Tak statuty zjazdu nowokoreczyńskiego, odbytego r. 1465 (nr. 31), znalazły się pomiędzy dwoma aktami z r. 1451 (nr. 30. 32); z porządku chronologicznego winny one były następować dopiero o 15 miejsc dalej, po nrze 46. Podobnie przywilej Kazimierza Jagiellończyka, przyjmujący w opiekę Polski księstwa oświęcimskie i zatorskie z r. 1448 (nr. 37), wydrukowany został między aktami z r. 1454 i 1455 (nr. 36. 38); w rzeczywistości należało go umieścić o 7 miejsc przedtem, po nrze 29. Wreszcie ustawa wojenna piotrkowska z r. 1477 (nr. 51) dostała się pomiędzy akty z r. 1474 i 1476 (nr. 50. 52), a powinna właściwie następować dopiero po nrze 52.

Największe trudności pod względem ustalenia chronologii przedstawiał u Łaskiego dział ustaw kościelnych (I fol. 53—76')¹⁾. Z pomiędzy nich tylko kilka końcowych (I fol. 64'—76') posiadało daty czy to w tekstach, czy w nadpisach, i stosownie do tego rozmieszczone zostały w różnych miejscach VL.; natomiast z pomiędzy sześciu pierwszych ustaw, do działu tego należących (I fol. 53—64), właściwie tylko jedna, ordynacya Bodzanty o dziesięcinach (nr. 13) datowaną była (mylnie) 1369. Z pozostałych pięciu posiadała datę jeszcze bulla Jana XXIII o wolnościach Kościoła (nr. 16); datacyą była tu jednak skonstruowana według stylu kuryi papieskiej, t. j. według lat pontyfikatu, bez dodania roku kalendarzowego; że zaś i w intytulacyi dokumentu wymieniem było tylko imię papieża Johannes bez dodania liczby porządkowej, przeto zabytek ten przedstawiał się dla wydawcy tak dobrze jakby niedatowany. Cztery inne pomniki: arbitracya Jarosława o dziesięcinach (nr. 12), statut synodalny Jana Lutkowica (nr. 14), Bonifacego IX bulla o wolnościach Kościoła (nr. 15) i Jagiełły statut o przechodach wojska (nr. 17) zgola już żadnej daty nie posiadały. Nie mogąc wybrnąć z trudności, postanowił je wydawca, razem nawet z datowaną ordynacyą Bodzanty, przedrukować tuż przy sobie, jeden zabytek po drugim, w tym samym porządku, jak następowały po sobie u Łaskiego; t. z. odstępując w tym wypadku od zasady układu chronologicznego,

¹⁾ Por. str. 74 uw. 2.

przyjął w tem miejscu układ rzeczowy swojego źródła. Żeby zaś w ramach przeprowadzonego zresztą układu chronologicznego znaleźć miejsce dla owego kompleksu sześciu ustaw kościelnych, zastosował znowu czysto zewnętrzne kryterium, t. j. przedrukował je po tej ustawie, która w układzie Łaskiego bezpośrednio je wyprzedzała. Był nią przywilej ziemski jedlnieńsko-krakowski Włodzisława Jagiełły z r. 1433 (nr. 11), ostatni z działu dawniejszych (aż do Jagiełły włącznie) statutów i przywilejów ziemskich, który to dział w układzie Łaskiego wyprzedzał bezpośrednio dział ustaw kościelnych. W ten sposób stało się, że po akcie z r. 1433 (nr. 11) nastąpiło z kolei, z zupełnem naruszeniem układu chronologicznego, sześć zabytków, noszących w rzeczywistości daty: 1361, 1359 (1369), 1464—1471, 1389—1404, 1413, 1432 (nr. 12—17), poczem dopiero akt z r. 1435 (nr. 18) przedstawia nawrót do zasady układu chronologicznego. Wydawca czuł słabe strony takiego rozkładu materiału, i żeby rzecz uporzadkować, zamieścił na czele rzeczonych sześciu aktów niepodany u Łaskiego, ani też żadnem innem źródłem nieuzasadniony nadpis, jakoby je wszystkie zatwierdził był Jagiełło¹⁾; miało w tem być usprawiedliwienie, dlaczego je zamieścił w dziale, odpowiadającym końcowemu okresowi rządów Jagiełły. Mniejsza o to, że skutkiem tego w szeregu owych, rzekomo przez Jagiełłę zatwierdzonych aktów, znalazł się jeden, należący do drugiej połowy XV stulecia; ważniejszą jest okoliczność, że wydawca stwierdził fakt historycznie zupełnie błędny i nieprawdziwy; nie tylko bowiem te źródła, na których mógł się opierać wydawca, ale nawet wszystkie te, któremi rozporządzamy dzisiaj, nie wykazują, żeby Jagiełło był potwierdził czy to wszystkie wymienione akty, czy też którykolwiek z nich z osobna.

Część druga pierwszego tomu VL., obejmująca ustawy z czasów Zygmunta I (str. 357—589), jest już znacznie uboższą w cytaty marginesowe, oznaczające pochodzenie zawartych w niej zabytków ustawowych; mimo to, w części przy pomocy tych cytatów, w części na zasadzie innych danych, da się wyjaśnić co do każdego zabytku z osobna, skąd się przedostał do naszego wydawnictwa.

Przedewszystkiem tedy zaznaczamy zjawisko, obce układowi części pierwszej, że wydawca korzystał tu kilkakrotnie z rękopisów. Pochodzenie rękopiśmienne mają mianowicie: tekst (właściwych) statutów sejmowych z r. 1539 (nr. 118), oraz statutów sejmowych z r. 1540 (nr. 120), oba nieznanne z jakiegokolwiek współczesnego, czy też później-

¹⁾ Vladislaus Jagello sancita episcoporum, approbata olim a Casimiro Magno, item Summorum Pontificum circa decimas, immunitates etc. confirmat, str. 95.

szego (do r. 1732) druku. Wreszcie z rękopisu zaczerpnięty został także tekst statutów mazowieckich, uchwalonych na sejmie walnym piotrkowskim z r. 1538 (nr. 116). Statuty te były już wprawdzie przedtem (r. 1541) drukowane w Wietorowem wydaniu *Statuta ducatus Masoviae* (rozdz. 1. nr. 33); atoli porównanie tekstu Wietorowego z tekstem VL. wykazuje, że drugi nie pochodzi z pierwszego i ma odrębne, zatem rękopiśmienne źródło.

Pewną jest rzeczą, że wydawca nie opierał się tu na źródłach urzędowych, zwłaszcza na Metryce koronnej; gdyż między tekstami Metryki a VL. zachodzą znaczne różnice zarówno co do statutów sejmowych z r. 1539 i 1540 jako też co do konstytucyj mazowieckich z r. 1538; co do ostatniego z tych zabytków tekst Metryki zbliża się bardzo do tekstu Wietorowego, któremu widocznie służył za podstawę, a który, jak zaznaczyliśmy co dopiero, różni się znowu od tekstu VL. Wydawca czerpał zatem materiał z rękopisów prywatnych. Gdzie je znalazł, nie trudno odgadnąć, jeśli przypomnimy, w jakim zostawał stosunku do biskupa Józefa Załuskiego, który zarazem był współwydawcą VL. Stwierdzają ten szczegół wyraźnie zarówno Konarski¹⁾ jak i Załuski²⁾. Bogata księżnica Załuskich dostarczyła tedy Konarskiemu owych rękopisów; dziś przechowują się one najprawdopodobniej w Bibliotece ces. w Petersburgu³⁾. Niewątpliwie w zasobnych zbiorach rękopiśmiennych Załuskiego byłoby można znaleźć bez porównania więcej niedrukowanych przedtem zabytków ustawowych z czasów Zygmunta I; pominięcie ich wytłómaczyć należy nałożonem sobie z umysłu przez samego wydawcę ograniczeniem, ażeby poza materiał przedtem już drukowany o ile możności nie wykroczać⁴⁾, a z rękopisów uzupełnić go chyba tylko rzeczami najważniejszymi t. j. statutami sejmowymi, które w rozbięciu na poszczególne artykuły drukowane już zresztą były przedtem w kompandyach Przyłuskiego, Herburta, Januszowskiego i innych.

Z druków współczesnych, ogłoszonych za Zygmunta I, korzy-

¹⁾ Quamobrem iuxta eius (Załuscii) potissimum exemplaria... cum nullibi maior eorum copia quam in Załusciana hac Bibliotheca reperitur, totum hoc singulari eius beneficio consilioque prosequemur opus. Praef. do VL. str. IV.

²⁾ Ja z księdzem onym sławnym, exprowincyałem Pijarskim, Stanisławem Konarskim, obadwa wydaliśmy praw wszystkich *Corpus* całe, w sześciu tomach foliantowych. Pierwszy jest łaciński i t. d. Załuski, Bibl. historyków, prawników, polityków i t. d. wyd. z 1832 str. 109.

³⁾ Co do podanej w przedmowie do VL. wiadomości, jakoby Konarski wcale z rękopisów nie korzystał, por. str. 48 uw. 1.

⁴⁾ Por. przedmowę do VL. str. IV. V.

stał wydawca w dwu tylko wypadkach. Zaraz pierwszy zabytek ustawodawstwa Zygmuntońskiego opiera się na takim druku. Mamy tu na myśli t. z. *Generalis confirmatio iurium* z r. 1507 (nr. 77). W rzeczywistości Zygmunt I osobnego przywileju zatwierdzenia praw królestwa nie wydał; zatwierdzenie owo stanowi integralną część składową statutów sejmowych z r. 1507, a mianowicie część ich wstępną. Jest to zatem nie osobny akt ustawodawczy, ale fragment, wyjęty z większej całości. W dopisku marginesowym określono pochodzenie tego zabytku w sposób następujący: *Apud Łaski haec praefatio ad constitutiones Sigismundi I praemissa est*. Oczywiście, ani statuty z r. 1507, ani jakiegokolwiek generalne zatwierdzenie praw z tegoż roku, gdyby nawet istniało, nie mogło być zaczerpniętem z właściwego Statutu Łaskiego (1506); widocznie wydawca korzystał z takiego egzemplarza tego Statutu, w którym dodatkowo wprawiony był druk Statutów z r. 1507 (por. rozdz. I nr. 1), a że nie rozróżniał rzeczy dokładnie, przeto określił pochodzenie zabytku cytatem z Łaskiego. Znamienną i uwagi godną jest rzeczą, że rozporządzając autentycznym, pełnym tekstem statutów z r. 1507, nie przedrukował go jednak w całości, lecz ograniczył się do podania wstępnej tylko części, zawierającej zatwierdzenie praw. Wpłynęły na to niewątpliwie dwa względy. Najpierw ten, że tekst statutów z r. 1507, właśnie z opuszczeniem ustępu o generalnej konfirmacji, podawały inne zbiory ustaw Zygmuntońskich, a mianowicie wydanie z r. 1524 i oparte na niem wydanie zamojskie z r. 1602, które w dalszym ciągu zużytkował w swem wydawnictwie. Z drugiej strony uwiedli go tu autorowie kompendyów prawnych z XVI w., z których korzystał, jak Przyłuski i Herbut, którzy rozkładając materiał statutów sejmowych na poszczególne części składowe, według wymagań przyjętej przez siebie systematyki, zamieścili w dziale o zatwierdzeniu praw wstępny ustęp statutów z r. 1507, przedmiotu tego dotyczący, jakoby osobną całość. Zamiast tedy pójść za pierwodrukiem, który miał pod ręką, i podać pełny, autentyczny tekst statutów z r. 1507, t. j. ustęp o zatwierdzeniu praw tudzież inne postanowienia odbytego podówczas sejmu jako łączną całość, poszedł wydawca za późniejszymi, a więc zawodnymi przewodnikami, podając osobno zatwierdzenie (nr. 77), a osobno inne statuty z r. 1507 (nr. 79), gorszy w tem od wcześniejszego o blisko półtora wieku Januszowskiego, który, mimo te same pokusy, zamieścił w swych *Przywilejach koronnych* autentyczny, pełny statut z r. 1507. Samego jednak tekstu konfirmacji praw, jak wynika z porównania odmianek, nie wziął wydawca z ekscerptów Przyłuskiego lub Herbuta, lecz, zgodnie z ostrzegającą wzmianką na marginesie, z pierwodruku z r. 1507.

Drugim zabytkiem, zaczerpniętym niewątpliwie z współczesnego druku Zygmuntońskiego, choć tego wyraźnie tu nie podano, jest ustawa wojenna z r. 1539 (nr. 119), nieprzebita w żadnym innym późniejszym wydawnictwie aż do r. 1732. W istocie też tekst VL. wykazuje bardzo blizkie pokrewieństwo, prawie że tożsamość z tekstem pierwodruku, a mianowicie z odmianą jego 2 albo 3; bliższe rozróżnienie przeprowadzić się nie da ze względu znowu na to, że odm. 2 i 3 są do siebie nawzajem bardzo zbliżone (por. rozdz. I nr. 30). W wydaniu z r. 1539 ustawa ta nosiła tytuł: *Constitutiones...* i t. d.; ponieważ jednak wydawca już z rękopisu przedrukował tu był właściwe statuty sejmowe i nadał im odpowiedni tytuł *Constitutiones* (nr. 118), przeto dla zabytku niniejszego okazała się potrzeba zmiany intytlacyi. Dokonał jej wydawca, wybierając nazwę: *Contributiones...* i t. d. Pomysł nie był fortunny; nie przedrukowano tu bowiem ogłoszonego w r. 1539, uniwersału poborowego (rozdz. I nr. 31), a nadto tytuł ten nie określał dokładnie charakteru zabytku jako ustawy wojennej.

Przeważną ilość innych (właściwych) statutów sejmowych przejęły VL. z wydania zamojskiego z r. 1602, nie zaznaczając zresztą tego szczegółu w żadnym dopisku marginesowym. Całe, bez wyjątku, wydanie zamojskie zostało tu zużytkowanem; przeszły więc stamtąd do VL.: edykt publikacyjny Zygmunta I z r. 1524 oraz statuty sejmowe z r. 1507, 1510, 1511, 1519, 1520, 1523 wraz z *Formula processus*, 1527, 1532 i 1538 (nr. 78. 79. 80. 81. 85. 87. 90. 91. 103. 111. 115). Nie można wątpić, że wydawca nietylko mógł znać, ale i w rzeczywistości znał Zygmuntońskie pierwodruki tych statutów; sam Załuski stwierdza, że w bibliotece swojej posiadał je zebrane¹⁾, a bogaty zasób tych druków, w licznych odmianach i egzemplarzach, jakie dziś znajdują się w Petersburgu, jeżeli nie w całości, to z pewnością w przeważnej części pochodzi ze zbiorów Załuskiego. Że Konarski miał w rękę wydanie Statutów Zygmunta z r. 1524, dowodzi chociażby ta okoliczność, że *Formulam processus* (nr. 91) umieścił w VL. zaraz po statutach z r. 1523 (nr. 90), jak ona w owym pierwotnem wydaniu następowała, nie zaś dopiero po statutach z r. 1538 (nr. 115), jak ją przedrukowało wydanie zamojskie; ta poprawka chronologiczna bez wskazówki wydania pierwotnego byłaby niemożliwą, ani bowiem w tekście, ani w nadpisie *Formulae* nie było żadnej daty, któraby dawała podstawę do określenia czasu jej powstania. Mimo to okazał tu znowu brak należytego zrozumienia rzeczy, biorąc tekst wydania zamojskiego,

¹⁾ Potem od pięćset cztery (sic) do pięćset pięćdziesiąt pojedynczo bywały prawa, również rzadkie. Załuski, Biblioteka histor. 109.

nie zaś tekst pierwodruków, za podstawą swojego wydania. Wszystkie też omówione powyżej¹⁾ właściwości edycji zamojskiej, wyróżniające ją od wydań pierwotnych, nie wyjmując błędów, opuszczeń i innych usterek, zmieniających lub zaciemniających tekst wydania pierwotnego, przeszły do VL. Czasem tylko, zresztą tylko wyjątkowo, jakiś rzucający się w oczy błąd wydania zamojskiego doznał w VL. stosownego sprostowania i przez to tekst ich zbliżył się więcej do pierwodruku; okoliczność, która jednak w niczem zmienić nie może poglądu na pochodzenie tekstu rzeczonych ustaw z wydania zamojskiego.

Nie wynika stąd bynajmniej, żeby teksty: zamojski i VL. były ze sobą zupełnie zgodne; owszem, zachodzą między nimi różnice liczne i dość znaczne, nieraz ważne. Wynikły one stąd, że wydawca tekst zamojski niekiedy z umysłu zmieniał i poprawiał, a ponadto, skutkiem niedość starannej korekty, w wielu miejscach niedokładnie lub błędnie go przedrukował. Wogóle, stosunek tekstu VL. do tekstu zamojskiego przedstawia się mniej więcej tak samo, jak omówiony poprzednio stosunek tekstu zamojskiego do tekstu pierwodruków. Przez owe zmiany tekst VL. nie tylko nie zbliżył się do tekstu wydań pierwotnych, ale owszem, usuwając niektóre ich właściwości, zachowane jeszcze w edycji zamojskiej, bardziej się jeszcze od nich oddalił.

Kategorie odmian tekstowych dadzą się tu wyróżnić te same, jak poprzednio, przy omówieniu tekstu wydania z r. 1602. Więc najpierw zwykłe literowe błędy drukarskie, jak *aeratem* (z. *aetatem*), *cecebrantur* (z. *celebrantur*), *centum* (z. *censum*), *commilitiones*, *contribuere*, *duntavat*, *eodm*, *expositatum*, *inscriptionas*, *nobilitatts*, *proclantis*, *rocznice* (z. *rucznice*, *pixides*), *quosi* (z. *quodsi*), *solonrioribus*, *tcapietur*, *tenpore*, *transeuntiam*. Dalej: przeprowadzona z umysłu modernizacja niektórych brzmień i wyrazów, w zamojskim tekście i tak już w dość znacznej mierze zmodernizowanych, jak: *Aelmani* (bł. z. *Alemani*), z. *Almani*, *adstricti* z. *astrikti*, *cerevisiam* z. *cervisiam*, *cortesanos* z. *cortisanos*, *dumtaxat* z. *duntaxat*, *octoginta* z. *octuaginta*, *omisso* z. *obmisso*, *plerumque* z. *plerunque*, *quatuordecem* z. *quatuordecim*, *quidquam* z. *quicquam*, *quietare* z. *quittare*, *quindecem* z. *quindecim*, *scotos* z. *schoctos*, *submissas* z. *summissas*, *submovendis* z. *summovendis*, *tegmentum* z. *tegmentum*, *toties quoties* z. *totiens quotiens*, *trigesimo* z. *tricesimo*, *Warsaviense* z. *Varschoviense*. Niejednokrotnie podstawiał też wydawca pewne wyrazy zamiast innych, równoznaczne lub znaczeniem im pokrewne: *ceterum* z. *verum*, *commissarios* z. *concommissarios*, *conventionem* z. *conventu*, *denuo* z. *de novo*, *et* z. *vel*, *existimat* z. *extimat*,

¹⁾ Por. Rozdz. II.

extraneo z. externo, facienda z. reficienda, intra z. infra, octodecem z. decem octo, quispiam z. quisquam, sanctorum z. beatorum. Wypadek przestawienia szyku stwierdziliśmy tylko na jednym przykładzie: actoreae parti z. parti actoreae; słowa: *tertia celebratio erit prima seu proxima* dwa razy powtórzono. Nieliczne są także dodatki wydawcy, jak *eam* dod. do *quaerentium*, *in* dod. do *eundo*, *re* dod. do *nulla*. O wiele pokażniejszym jest zasób przetworzonych form gramatycznych, najczęściej skutkiem niedopatrzenia w korekcie: *citatum* z. *citatus*, *emendata* z. *emendari*, *exigant* z. *exigat*, *experiantur* z. *experiat*, *extendendam* z. *extendendum*, *ferebantur* z. *ferebant*, *habeant* z. *habent*, *hac* z. *hoc*, *intermittatur* z. *intermitteretur*, *ministerialis* z. *ministeriales*, *nobilium* z. *nobilem*, *petitione* z. *petitioni*, *posset* z. *possent*, *praedictorum* z. *praedictarum*, *praesumpserint* z. *praesumpserit*, *praetendet* z. *praetendat*, *procederet* z. *procedet*, *quacunq*ue z. *quaecunq*ue, *quemcunq*ue z. *quamecunq*ue, *quocunq*ue z. *quodcunq*ue, *referat* z. *referet*, *reliquarum* z. *reliquorum*, *statuimus* z. *statuemus*, *veterum* z. *veterem*. Szkodliwsze jeszcze są liczne dość podstawienia wyrazów o odmiennem znaczeniu: *adimere* z. *adire*, *alia* z. *aliqua*, *consultatione* z. *conculcatione*, *dispensationi* z. *dispositioni*, *et* z. *de* i z. *ut*, *excepisset* z. *accepisset*, *extunc* z. *exnunc*, *fecerit* z. *suffecerit*, *impetratores* z. *imperatores*, *inferatur* z. *inseratur*, *inscriptionis* z. *conscriptionis*, *militationem* z. *limitationem*, *ne* z. *in*, *occisio* z. *occasio*, *Prussiae* z. *Russiae*, *publicis contributionibus* z. *Regni laudatis contributionibus*, *quanto* z. *quando*, *replicatis* z. *triplicatis*, *statum* z. *statutum*, i na odwrót *statutum* z. *statum*, *suspiciant* z. *suscipiant*, *tunc* z. *et*, *ullum* z. *illum*, *victus* z. *victor*. Wreszcie wykazać też można szereg opuszczonych w różnych miejscach wyrazów: *actor*, *cum*, *de*, *eiusmodi*, *et*, *in*, *literis*, *nostris*, *officio*, *onera*, *praefato*, *prout*, *quam*, *quorumvis*, *subditis*, *suis*, *suum*, *usu*, *villa*; w dwu miejscach opuszczono dłuższe człony zdań: *ad quos huiusmodi proventuum solutio pertinet*, *ut illis*, *i*: *tenuit*, *habuit* *et* *possedit* *et* *iam sibi praedictus*.

Odmiany te nieraz są obojętne, nieraz z łatwością poprawić się dadzą, nieraz przynoszą trafną poprawkę tekstu zamojskiego; ale najczęściej powodują wypaczenie lub zmianę właściwej treści postanowienia i nie dadzą się usunąć bez porównania z pierwowzorem.

Tak więc najważniejszy stosunkowo materiał ustawowy z czasów Zygmunta I, przeważna część wydanych za jego panowania statutów sejmowych, przeszła do VL. w tekście znacznie odbiegającym od pierwotnego tekstu autentycznego, przeszedłszy poprzednio trzykrotny, wzgl. dwukrotny proces zmian i przekształceń. Statuty z lat 1507—1523 ogłoszono już w wydaniu z r. 1524 w przeróbce i skróceniu¹⁾; też

¹⁾ Por. str. 23. 24.

same statuty łącznie z kilku dalszymi aż do r. 1538 uległy nowym zmianom przy przebicciu ich w wydaniu zamojskiem; wreszcie nowe w stosunku do edycyi zamojskiej zmiany wykazuje sam przedruk ich w VL.

Poprzestajemy na zaznaczeniu odmian tekstowych w odniesieniu do omówionej co dopiero grupy zabytków i nie będziemy już w dalszym ciągu poruszali analogicznych pytań co do innych aktów, zamieszczonych w tej części VL., zaznaczając tu tylko ogólnie, że stosunek tekstu VL. do tekstu innych źródeł, na których się oparły, jest wszędzie taki sam, t. z., że wszędzie indziej dadzą się wykazać podobne kategorie odmian w stosunkowo takiej samej ilości. Obecnie podejmujemy przerwaną na chwilę wątek dochodzeń co do dalszych źródeł, na których się wydawnictwo nasze oparło.

Jak w części pierwszej, tak też i tutaj posługuje się wydawca w dość szerokim zakresie wielkimi kompendjami prawnymi, głównie z XVI wieku. W pierwszym rzędzie idą tedy Przyłuskiego *Statuta*. Wydawca tylko raz jeden zaznaczył wyraźnie, że się oparł na jego zbiorze, przedrukowując rezolucję królewską na legacyę ks. pruskiego w sprawie udziału jego w wyborze królów polskich oraz apelacyj z księstwa pruskiego (nr 106, z r. prawd. 1530). Niewątpliwie jednak jeszcze kilka innych aktów dostarczył wydawcy zbiór Przyłuskiego. Mamy tu na myśli przedewszystkiem dekret królewski o dziesięcinach biskupa włocławskiego z r. 1528 (nr. 105). Dekret ten drukowany był już wprawdzie kilkakrotnie przedtem w ciągu wieku XVII i XVIII, w broszurze Stefanidesa z r. 1632, w Damalewicza żywotach biskupów włocławskich z r. 1642, w Lengniecha historyi Prus z r. 1709; ponieważ jednak niema śladu, iżby wydawca z tych właśnie lub im podobnych publikacyj korzystał, a owszem jedynie tylko na większych wydawnictwach materiału ściśle prawnego się opierał, przeto źródła przedruku szukać trzeba w dziełach, należących do tej ostatniej kategorii; w ich szeregu zaś jeden tylko Przyłuski zabytek ten ogłosił. Z Przyłuskiego pochodził także tekst ustawy wojennej z r. 1544 (nr. 123) i (rzekomej) ustawy wojennej z r. 1545 (nr. 124), ile że zabytków tych nie podała żadna inna publikacya z przed roku 1732.

Dalsze źródło stanowią Herburta *Statuta*, i to, jak wynika z kilku dołączonych cytatów stronic, to samo wydanie trzecie z r. 1597 albo piąte z r. 1620, z którego wydawca korzystał także w układzie części pierwszej. Co do czterech aktów zapisano wyraźnie na marginesie, że pochodzą z Herburta, a mianowicie: przywilej królewski z r. 1516, nadający ziemi drohickiej prawo polskie (nr. 84), statuty toruńskie z r. 1520 (nr. 88), edykt królewski o odbywaniu targów w Polsce z r. 1524

(nr. 92) i przywilej królewski, zastrzegający prawo wolnej elekcji królów z r. 1530 (nr. 108); wszystkie cztery akty drukowane zresztą już poprzednio u Przyłuskiego. Nadto zaczerpnął wydawca z Herburta dwa inne akty, co do pochodzenia swego bliżej nieokreślone, a mianowicie: ustawę sejmową o taksacyi dóbr z r. 1527 (nr. 104) i przywilej Zygmunta Augusta z r. 1547, nadający ziemi białskiej prawo polskie (nr. 125). Pierwszy z tych zabytków znajdował się wprawdzie także u Przyłuskiego i Januszowskiego, a drugi w tychże samych dwu zbiorach a ponadto także u Sarnickiego; wszelako porównanie tekstów wykazuje, że za podstawę przedruku służył tu tekst Herburta.

Januszowskiego *Statuta* dostarczyły wydawnictwu przedewszystkiem trzech aktów, co do których wyraźnie zaznaczono, że stamtąd pochodzą, t. j. pismo Zygmunta I do senatorów w sprawie zamierzonego małżeństwa z r. 1516 (nr. 83), przywilej królewski z r. 1525, nadający Prusy w lenno Albrechtowi brandenburskiemu (nr. 95) i ordynacyę Gdańska z r. 1526 (nr. 100). Dwa pierwsze akty ogłosił już przedtem Przyłuski, ostatni drukowany był osobno za Zygmunta I (por. rozdz. I nr. 12). Nadto pochodzą z tego zbioru podane tu bez osobnych cytatów: przywilej królewski z r. 1525, zapewniający Albrechtowi pruskiemu jurgelt 4000 zł. (nr. 96), ordynacya ziem pruskich z r. 1526 (nr. 101), przywilej infeudacyi Bytowa i Luneburgu z r. 1526 (nr. 102) i przywilej królewski, zastrzegający wolność elekcji królów polskich z r. 1538 (nr. 114). Wszystkie te cztery zabytki drukował był już przedtem Przyłuski, dwa środkowe nadto Sarnicki, a ostatni Herbut; właściwości tekstu wskazują wszelako na pochodzenie z Januszowskiego.

Uprowadzając częściowo wywody dalsze, dodajemy jeszcze, że tekst statutów sejmowych z r. 1543 (nr. 122) zaczerpnięty został w części z Herburta, w części z Januszowskiego.

Przedruk przywileju Zygmunta Augusta z r. 1537, zastrzegającego potwierdzenie praw po objęciu rządów (nr. 112), nosi w dopisku marginesowym cytat: Januszowski 50. Ani na tej stronicy, ani wogóle w całym kompendyum Januszowskiego przywileju tego nie znajdujemy; rozumiano tu wydawnictwo tego samego autora p. t. *Przywileje koronne*, w którym zabytek ten na wskazanem miejscu rzeczywiście się znajduje. Używany w cytatach pierwszej części przydatek: in appendice został tu opuszczony. Akt ten ogłosił był już przedtem Przyłuski; podobnie w Przyłuskim i Herburcie znajdował się przywilej Zygmunta I z r. 1530, zastrzegający późniejsze potwierdzenie praw przez Zygmunta Augusta (nr. 109), który, jak wskazują właściwości tekstu, zaczerpnięty został z *Przywilejów koronnych*.

Dla ułatwienia się z koronnemi kompendyami prawnemi przyta-

czamy zaraz na tem miejscu znacznie późniejsze dzieło Zalasowskiego, *Ius Regni Poloniae* (dwa tomy, 1699—1702), źródło, z którego wydawca w pierwszej części nigdzie nie korzystał, a którego i w części niniejszej wyraźnie ani razu nie przytacza. Mimo to wywodzimy z niego: Janusza III mazowieckiego dekret przeciwko heretykom z r. 1525 (nr. 97) i Klemensa VII bullę o obsadzeniu godności kościelnych w Polsce z tegoż roku (nr. 98). Pierwszy z tych aktów drukowali wprawdzie przedtem Łubieński w *Series episc. Plocensium* i Załuski w *Epist. hist.-familiares*, a drugi Piasecki w swojej *Praxis episcopalis*; ponieważ jednak wydawca, składając swój zbiór, nie użytkował z publikacyj historycznych ani też dzieł z zakresu prawa kanonicznego, i ograniczył się wyłącznie do większych zbiorów prawa koronnego, przeto słuszną przypuścić z góry, że i w tym wypadku nie odstąpił od wytkniętej zasady. Że zaś w innych zbiorach, z których korzystał, obu tych zabytków niema, przeto pochodzenie ich odnieść należy do Zalasowskiego, jako jedyne go pośród nich źródła, które je podawało. Nie można też przypuścić, żeby wydawca mógł był pominąć zupełnie to dzieło, ostatnie wielkie kompendyum prawne, napisane w Polsce przed pojawieniem się VL. Sam tekst naszego zbioru jest też prawie identyczny z tekstem Zalasowskiego, nawet nadpis nad bullą Klemensa VII przedostał się z tego źródła w dosłownem brzmieniu do VL.; (nad dekretem Janusza niema w Zalasowskim osobnego nadpisu).

Co do materiału ustawowego pruskiego, korzystał wydawca z tych samych dwu zbiorów, które już i w części pierwszej dostarczyły mu niektórych aktów.

Z *Privilegia Prussiae* zaczerpnął pięć zabytków, bez wyjątku stosownymi cytatami co do pochodzenia swego opatrzonych, a mianowicie: przywilej królewski z r. 1521, zatwierdzający prawa ziem pruskich (nr. 89), dyplom królewski i dyplom pełnomocników Zakonu, dotyczący pokoju między Polską a Prusami z r. 1525 (nr. 93, 94), przywilej królewski, rozszerzający prerogatywy ks. pruskiego z r. 1525 (nr. 99) i wreszcie Zygmunta I dyplom pokoju między Polską a ks. pruskim z r. 1529 (nr. 107). Nr. 93, 94 i 99 drukowane były już przedtem u Przyłuskiego i Januszowskiego, a nr. 99 ponadto także u Sarnickiego.

Iura fundamentalia terrarum Prussiae (wyd. z r. 1728) dostarczyły wydawcy, według wyraźnych cytatów marginesowych, dwu aktów: przywileju Zygmunta I o wyborze biskupów warmińskich z r. 1512 (nr. 82) i przywileju, zastrzegającego nadawanie krajowcom godności pruskich z r. 1519 (nr. 86). Ponadto cztery akty, niezaopatrzone żadnymi cytatami, pochodzą niewątpliwie z tego zbioru, jako niezawarte

w żadnym innym, z którego wydawca korzystał, a mianowicie: przywilej Zygmunta I, dotyczący udziału stanów pruskich w elekcji królów z r. 1530 (nr. 110), przywilej tegoż króla, zastrzegający późniejsze potwierdzenie praw przez Zygmunta Augusta z r. 1537 (nr. 113), konstytucje pruskie z r. 1538 (nr. 117) i przywilej królewski o toku instancji sądowych w Prusiech z r. 1542 (nr. 121). Niektóre z nich znane były z pierwodruków (nr. 117), jako też dawniejszych publikacji pomniejszych (nr. 82, 117), wszystkie zaś wymienione tu zabytki (sześć) drukowane były kilkakrotnie przedtem w *Iura municipalia terrarum Prussiae*.

Pomijając kilka wyjątkowo zużytkowanych rękopisów i pierwodruków, można tedy stwierdzić, że druga część pierwszego tomu VL. oparła się znowu na ośmiu publikacjach, pośród których sześć służyło już także za podstawę części pierwszej, a do których przybyły tylko dwie nowe, zamojskie wydanie statutów Zygmuntońskich tudzież Zalasowski. Co do aktów, które znajdowały się w kilku wydawnictwach, postępował wydawca w ten sam sposób, jak i przedtem, t. z. wybierał je na chybił trafił raz z tej, raz z owej publikacji, nie trzymając się żadnej pod tym względem zasady; najczęściej mianowicie pomijał te wydawnictwa, w których dany zabytek pojawił się po raz pierwszy, i z których przedrukowany był w dziełach późniejszych. Gdyby wydawca był tu zastosował metodę właściwą, byłby mu Przyłuski zamiast 4, dostarczył aktów 22 (nr. 83, 84, 88, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 112, 114, 122, 123, 124, 125), z Herburt, zamiast 6 aktów, nie byłby zaczerpnął żadnego, z Januszowskiego zamiast 7 aktów byłby wziął tylko jeden (nr. 100), z *Przywilejów koronnych* zamiast 2, żadnego, z *Privilegia Prussiae* zamiast 5, tylko dwa. Tylko zamojskie wydanie statutów, Zalasowski i *Iura fundamentalia* utrzymałyby się przy określonych powyżej cyfrach; wszelako i one uległyby znacznej redukcji, gdybyśmy uwzględnili to, co z góry wyłączył wydawca: pierwodruki, dawniejsze publikacje historyczne i pomniejsze prawnicze, wreszcie dawniejsze zbiory ustaw pruskich (*Iura municipalia*). To niewłaściwe w wielu wypadkach uwzględnianie tekstów późniejszych przed wcześniejszymi, wpłynęło po części ujemnie, jak zaraz niżej zobaczymy, na wewnętrzną wartość wydawnictwa.

Teksty ustaw Zygmuntońskich, jakie w tej części VL. ogłoszono, są oczywiście zależne od tekstu źródeł, na których się wydawca opierał; tylko odmianki, dość liczne i nieraz ważne, poprzednio już na przykładzie jednej grupy zabytków uwidocznione, wyróżniają je wzajemnie od siebie. Co zatem pod względem dokładności i pełnego, autentycznego brzmienia tekstów dałoby się zarzucić wydawnictwu VL., to

właściwie odnieść należy raczej do źródeł, na których się one oparły. Tak w niektórych zabytkach brakuje początkowych i końcowych formuł oraz datacyi, inne, jak znaczna część statutów sejmowych z 1507—1523 są przerobione i skrócone, inne wreszcie nie całkiem dokładnie podają pierwotne brzmienie oryginału; wszystkie te właściwości VL. są zarazem właściwościami ich źródeł. W niektórych jednak wypadkach wina podania błędnego, nieautentycznego tekstu spada wprost na wydawcę VL.; wypadki te wymagają zatem osobnego omówienia. Pomijając jeden szczegół, poprzednio już bliżej rozważony, t. j. wydzielenie konfirmacyi praw Zygmunta I z tekstu statutów sejmowych z r. 1507 jako osobnego aktu (nr. 77), podnosimy tu następujące jeszcze szczegóły:

W r. 1527, obok właściwych statutów sejmowych, wyszła osobna ustawa o taksacyi dóbr. Ustawę tę podał Przyłuski w autentycznym brzmieniu. Że tekst jego jest autentycznym, wynika z porównania z urzędowym tekstem Metryki koronnej, a nawet z współczesnymi rękopisami prywatnymi, mianowicie z Tomicyanami¹⁾. Ważną zmianę przeprowadził tu jednak Herburc. Ponieważ ustawa o taksacyi dóbr stała w blizkim związku z kilku wstępnymi postanowieniami statutów sejmowych z r. 1527, przeto opuścił on trzy pierwsze dłuższe ustępy samej ustawy o taksacyi, zastępując je trzema pierwszymi, również dłuższymi ustępami statutów sejmowych z tegoż roku, i złożony w ten sposób akt wydrukował w swym zbiorze jako ustawę o taksacyi dóbr, nie ostrzegając czytelnika, że ma tu do czynienia z kombinacją dwu różnych aktów. Z Herburca przeszedł ten zlepek w niezmienionym kształcie do Januszowskiego. Gdyby wydawca VL. był się trzymał zasady, iż wcześniejszym źródłem należy dać pierwszeństwo przed późniejszymi, gdyby zatem w tym wypadku był się oparł na Przyłuskim, byłby przejął do swej publikacyi właściwy, autentyczny tekst ustawy; oparł się on tu jednak na Herburcie, i w ten sposób podał tekst zgoła nieistniejący (nr. 104), nie dostrzegając nawet, że trzy pierwsze ustępy owej ustawy zgadzają się dosłownie z trzema pierwszymi ustępami ogłoszonych bezpośrednio przedtem w VL. statutów sejmowych z r. 1527 (nr. 103).

Dalszy błąd zakradł się do przedruku rezolucyi królewskiej (z r. 1530) na legacyę ks. pruskiego w sprawie udziału jego w elekcji królów tudzież apelacyj z księstwa pruskiego (nr. 106). Zabytek ten, według wyraźnej zapiski marginesowej, zaczerpnięto z Przyłuskiego. Otóż

¹⁾ Ustawę o taksacyi dóbr, z rękopiśmiennego materiału Tomicyanów, przedrukowano obecnie, również w autentycznym brzmieniu, w Acta Tomic. IX nr. 73.

Przyłuski, który materyał ustaw rozkładał w swem dziele według porządku systematycznego, spotkawszy w drugim ustępie rezolucyi królewskiej postanowienie co do apelacyj z księstwa pruskiego, przedrukował zaraz po ukończeniu tego zabytku postanowienie statutów z r. 1543, dotyczące również tamtejszych apelacyj, opatrując je napisem: *De eisdem appellationibus*. W dopisku marginesowym ostrzegł przytem wyraźnie, że jest to dekret sejmowy z r. 1543. Dopisek ten przeoczył widocznie wydawca VL. i przedrukował rzeczony ustęp razem z odpowiedzią królewską z r. 1530, jakoby jej część składową, pomimo że później, w tekście statutów z r. 1543 uwzględnił to samo postanowienie na właściwem miejscu. I tu więc znowu mamy połączenie dwu aktów, różnego pochodzenia i różnych dat, w jedną, w rzeczywistości nieistniejącą całość.

W odwrotnym kierunku, przez nieporozumienie, poszedł wydawca co do nrów 123 i 124. W VL. mamy je oba wydzielone od siebie: pierwszy określony jako konstytucya sejmu piotrkowskiego z r. 1544, drugi jako ustawa o okazowaniu (*Lustratio militum*) z r. 1545. Oba zabytki wzięto z Przyłuskiego, gdzie następują bezpośrednio po sobie, przedzielone tylko krótkim, niecałą stronicę obejmującym komentarzem autora. Ten komentarz uwiódł snąc wydawcę VL., rodząc w nim przypuszczenie, że ma tu do czynienia z dwu zupełnie odrębnymi aktami ustawodawczymi. W rzeczywistości oba są tylko częściami składowymi tego samego aktu, ustawy wojennej sejmu piotrkowskiego, wydanej przez senat i izbę poselską pod nieobecność króla, w r. 1544. W dopisku marginesowym pierwszej części oznacza Przyłuski pochodzenie słowami: *Sigismundi tempore proceres 1544 Petricoviae*; dopisek marginesowy drugiej części nie stwierdza bynajmniej, jakoby to była inna, odrębna ustawa, zwraca tylko uwagę na jej treść i znaczenie: *Sacro-sanctum, Reipublicae utile decretum et restituendae militari disciplinae appositum*. W początkowym ustępie części drugiej jest wzmianka o r. 1545, która zapewne dla wydawcy VL. stanowiła pobudkę wyosobnienia jej w osobny akt i opatrzenia go datą 1545 r.; gdyby był jednak tę wzmiankę dokładniej rozważył, byłoby się właśnie okazało, że i ta część pochodzi z r. 1544. Ustęp ten brzmi bowiem: *pro festo S. Adalberti anni proxime insequentis 1545*. Że obie części stanowiły jednolity akt, wynika ponad wszelką wątpliwość z kilku przechowanych po nasze czasy współczesnych tekstów rękopiśmiennych, pośród których jeden jest urzędowym, gdyż pochodzi z ksiąg sądowych: wszędzie tworzą one jedną całość, jako ustawa sejmu piotrkowskiego z r. 1544. Dodać trzeba, że wszystkie źródła rękopiśmienne, nawet źródła urzędowe, podają tę ustawę w tekście polskim, z czego wynika, że był to jej tekst

autentyczny, podobnie jak się rzecz miała co do wydanych na rok przedtem konstytucyi sejmowych (1543, zob. niżej). Łaciński tekst Przyłuskiego jest zatem tylko prywatnem tłumaczeniem autora; w tym nieautentycznym kształcie przedostał się on do VL.

Poprzednio już, rozpatrując część pierwszą, mieliśmy sposobność stwierdzić na dwu przykładach, że wydawca z kilku, na różnych miejscach w kompendyach rozrzuconych postanowień prawnych, zestawiał, z większem lub mniejszem powodzeniem, całkowite, pełne teksty ustaw. W części niniejszej nie brak również prób tego rodzaju. Pierwszą z nich stanowi restytucya tekstu statutów sejmu toruńskiego z r. 1520. W pełnem brzmieniu nie były one nigdzie przedtem drukowane; tylko kompendya prawne, między niemi także Herbut, na którym się tu oparł wydawca, podawały na różnych miejscach dwa artykuły z statutów tych zaczerpnięte. Z nich odtworzył on całość, na jaką go stać było, z rzeczonych dwu artykułów złożoną (nr. 88). Nie jest to pełny tekst tych, krótkich zresztą statutów; brakuje w nich formuły wstępnej i łączącego się z nią postanowienia o żegludze na Wiśle, oraz formuły końcowej wraz z datacją¹⁾. Ale najważniejsze ustępy o pańszczyznach chłopskich i jurysdykcji nad szlachtą z powodu popełnionych w miastach występków są tu podane; dodać trzeba z naciskiem, że porządek następstwa obu artykułów jest taki sam, jak w tekście oryginalnym. Okoliczność ta mogłaby nasunąć domysł, że wydawca miał pod ręką jakiś tekst rękopiśmienny statutów toruńskich, i że za jego przewodem ów właściwy porządek przywrócił. Mimo to mniemam, że przypuszczenie to należy usunąć. W części niniejszej posługiwał się już bowiem kilkakrotnie rękopisami, przedrukowując stamtąd odnośne zabytki w całości; gdyby więc i w tym wypadku korzystał był z tekstu rękopiśmiennego, byłby go przedrukował bez opuszczeń, nie ograniczając się do dwu tylko artykułów, jakich mu dostarczył Herbut. Nadpis, jaki umieścił nad tym zabytkiem w swoim wydawnictwie: Statuta, quae extant comitiis Thorunensibus, świadczy, iż sam zdawał sobie sprawę z fragmentaryczności odtworzonego przez siebie zabytku, i że nie miał żadnej podstawy do uzupełnienia jego tekstu. Trafne ugrupowanie obu artykułów może być wynikiem prostego przypadku, a zwłaszcza, jak się zdaje, tej okoliczności, że przepis o pańszczyznach kmiecych podał Herbut na bliższem miejscu swej księgi (str. 252—253), aniżeli przepis o występkach szlachty w miastach (str. 518—519).

Drugim zabytkiem, który tu z rozrzuconych w kompendyach

---

¹⁾ Por. Acta Tomie. V nr. 123. Takież tekst w Metr. kor., wielu księgach sądowych i kilku współczesnych rękopisach prywatnych.

fragmentów został odtworzony, są obszerne statuty sejmowe z r. 1543, obejmujące w tekście VL. artykułów 58¹⁾. Znamy dziś siedemnaście przekazów rękopiśmiennych rzeczonych statutów, pośród nich dwa w oryginalnych księgach Metryki koronnej, jeden w odpisie takiej księgi z w. XVIII, dwa w współczesnych księgach sądowych, dwanaście w rękopisach prywatnych z XVI stulecia. Wszystkie bez wyjątku podają ten zabytek w języku polskim, zaczem nie można wątpić, że statuty owe w języku tym zostały uchwalone i wydane, i że tekst polski jest ich tekstem autentycznym²⁾, podobnie jak to wyżej okazaliśmy co do najbliższych potem konstytucyj piotrkowskich z r. 1544. W układzie polskim obejmują one prócz formuł początkowych i końcowych, 29 artykułów, osobnemi rubrykami opatrzonych. Nie dochował się natomiast do naszych czasów ani jeden rękopis, urzędowy czy prywatny, któryby tekst rzeczonych statutów podawał w tłumaczeniu łacińskim. Okoliczność ta nie może być przypadkową; dowodzi ona, że potrzebom współczesnego sądownictwa wystarczał w zupełności autentyczny tekst polski, i dlatego nie podjęto pracy przełożenia go na język łaciński. Wydawca VL. miał niewątpliwie pod ręką tekst polski owych statutów, przechowany snąc w którymś z rękopisów biblioteki Załuskiego; ponieważ jednak nie przedsięwziął badań krytyczno-porównawczych, a zwłaszcza też nie korzystał z Metryki koronnej, ponieważ nadto wszystkie inne ustawy nasze nietylko z wieków średnich ale i z czasów Zygmunta I znał tylko w tekstach łacińskich, przeto łatwo mogło mu się nasunąć przypuszczenie, rzeczywistości nieodpowiadające, że ów tekst polski jest tylko tłumaczeniem autentycznego tekstu łacińskiego. Wogóle zarówno on, jak i Załuski wychodzili z zapatrywania, że wszystkie bez wyjątku ustawy aż do Zygmunta Augusta wychodziły po łacinie, a dopiero odtąd po polsku³⁾. Stąd nasunęła się jako prosta konsekwencya myśl, żeby w VL. statuty z r. 1543 podać w tekście łacińskim. Mogło się to stać przedewszystkiem w tym sposobie, żeby wydawca dokonał sam przekładu

¹⁾ Por. Tablica III.

²⁾ Za czem, na podstawie tekstu Metr. kor., oświadczył się już Zakrzewski, *Powst. i wzrost reformacji w Polsce*, 240 uw. 16.

³⁾ *Omnes iam primo hoc absolutae sunt tomo, quaecunque lingua latina concinnatae sunt leges; huius enim usus in iis conscribendis ad tempora Sigismundi Augusti obtinuerat, deinde immutatus, quo commodius omnia a cunctis intelligerentur.* Przedmowa do VL. k. II. — Pierwszy (tom VL.) jest łaciński; dawniej bowiem językiem tym prawa pisane do roku tysiąc pięćset pięćdziesiąt bywały, odtąd zaś ustąpiła łacina polszczyźnie. Załuski, *Bibl. histor. etc.* 109.

tekstu polskiego; wszelako dla pewnych powodów, na które jeszcze niżej zwrócimy uwagę, rzecz ta nie dała się urzeczywistnić. Musiał on tedy obrać inną ku temu drogę.

Tekst statutów z r. 1543 znajdował się już od dawna wydrukowany, w rozbiciu na poszczególne artykuły, u Przyłuskiego, który postanowienia odnośne rozmieścił w różnych miejscach swej księgi, stosownie do wymagań przyjętej przez się systematyki. Podał je tu wszystkie w języku łacińskim, zatem w tłumaczeniu z tekstu autentycznego, ażeby snać nie psuć jednolitości swego dzieła pod względem językowym, podobnie jak to uczynił był z tekstem polskim statutów z r. 1544, i jak nawet początkowe ustawy z czasów Zygmunta Augusta (1550), w języku polskim nie tylko uchwalone, ale nawet w urzędowych drukach ogłoszone, zamieścił w całości w tłumaczeniu łacińskim. Jest rzeczą pewną, że, jak co do tamtych zabytków, tak też i co do statutów z r. 1543, Przyłuski nie korzystał z jakiegoś gotowego, dla celów praktycznych dokonanego przekładu, dostarczonego przez jakiś dawniejszy rękopis; owszem tłumaczył sam, z wytkniętym z góry celem użytkowania przekładu w swoim systematycznym układzie prawa. Przemawia za tem użycie niektórych wyrazów technicznych, obcych ówczesnemu stylowi urzędowemu, jak np. *terrarum legati* (zam. *nuntii terrestres*) na oznaczenie posłów ziemskich, jak niemniej dążenie do pewnej elegancji stylu, właściwe humanistom, a w ślad za tem używanie odpowiedniego wyrazownictwa, jak *fortassis* zam. *fortasse*, *imperitabant* zam. *imperabant* i t. p.; rzeczy odpowiadające w zupełności nastrojowi, poglądom i dążeniom literackim Przyłuskiego, trudne do przypuszczenia u przeciętnego tłumacza-praktyka. Materiał, zawarty w tekście polskim statutów z r. 1543 spożytkował Przyłuski niemal w całości; opuścił tylko to, co w jego układzie systematycznym nie mogło znaleźć dla siebie miejsca i przeważnie nie przedstawiało znaczenia pod względem rzeczowym, t. j. początkowe i końcowe formułki statutów, łącznie z postanowieniem, tuż przed końcową formułką zamieszczonem, że statuty owe obowiązywać mają tylko na przeciąg jednego roku. Z pozostałych 29 artykułów tekstu polskiego niema ani jednego, któryby w zupełności pominięty został przez Przyłuskiego. Nie wszystkie jednak uwzględnione zostały w całości i z zupełną, wyczerpującą ścisłością. Najczęściej wprawdzie podaje on tłumaczenie zupełnie wierne, tak, że żadne postanowienie, żaden szczegół istotny nie zostały tu opuszczone, a różnica między przekładem a tekstem autentycznym polega co najwyżej na niewinnych amplifikacjach lub skróceniach stylowych. Czasem jednak zachodzą różnice bardziej istotne. Raz, w tłumaczeniu, przerzucono człony artykułów, innym razem, z niedopatrzenia czy myl-

nego zrozumienia rzeczy, przełożono błędnie pewien wyraz lub myśl całą, innym znowu razem dodano słowa lub ustępy, nieuzasadnione tekstem polskim, kiedyindziej naodwrot opuszczono czy to wyrazy istotne czy nawet całe zdania pierwowzoru; wreszcie jest kilka wypadków, gdzie całe dłuższe ustępy danego artykułu pominięto w zupełności. Dodać trzeba, że w wielu wypadkach to samo postanowienie statutów z r. 1543 przytoczone jest u Przyłuskiego dwu- i wielokrotnie na różnych miejscach, wtedy mianowicie, jeżeli odnośny artykuł dotyczy kilku przedmiotów, o których autor mówi w różnych częściach swego systemu. W tym razie jednak wyjątkowo tylko zdarza się, żeby pełny tekst artykułu powtarzał kilkakrotnie w całości; najczęściej postępuje on w ten sposób, że tekst podstawowy podaje tylko raz, na innych zaś miejscach umieszcza już tylko pewne, dłuższe lub krótsze wyimki z niego, albo ustępy stosownie skrócone lub stylistycznie zmienione, jako teksty drugorzędne; przyczem nieraz, przez dodanie odpowiednich cytatów, odsyła tu czytelnika do tekstu podstawowego.

Pełną dłoń, w odniesieniu do niniejszych statutów, skorzystał z Przyłuskiego Herburt. Przejął on z niego przeważną część należących tu postanowień i rozmieścił na różnych miejscach swego dzieła, stosownie do wymogów przyjętego przez siebie układu alfabetycznego. Wszelako nie wyzyskał Przyłuskiego w zupełności. Opuszczał mianowicie dość często teksty drugorzędne (choć nie wszystkie), dodając w zamian za to od siebie nieraz takie streszczenia lub excerpty, których w Przyłuskim nie było; co większa, opuścił nawet teksty podstawowe dwu artykułów (por. art. łac. 12 i art. pol. 14). Miał jednak przytem niewątpliwie pod ręką autentyczny tekst polski, w dwu bowiem wypadkach, gdzie Przyłuski tekst podstawowy przetłumaczył tylko w części, dodał jeszcze przekład brakujących ustępów (art. 16. 22).

Wreszcie, z obu swoich poprzedników, po części z jednego, po części z drugiego, skorzystał Januszowski, przejmując do swego dzieła przeważną część podanych tamże ustępów statutowych z r. 1543. I on pomija w szerszej mierze teksty drugorzędne, zwracając baczniejszą uwagę na pełne teksty podstawowe; tych ostatnich opuścił jednak więcej niż Herburt, bo aż pięć (art. pol. 14 i art. łac. 14. 17. 20. 58). Stąd wynikło, że w Herburcie znajdujemy niektóre artykuły, których niema u Januszowskiego, i na odwrot u Januszowskiego jeden, którego niema w Herburcie.

Rzeczony trzy kompendya podawały zatem obfity, prawie że wyczerpujący materiał postanowień statutowych z r. 1543, wszystkie w brzmieniu łacińskim, ostatni ponadto w tekście polskim, jakoby w tłumaczeniu, które zresztą u Januszowskiego dołączone jest do prze-

ważnej części innych ustaw, niewątpliwie w języku łacińskim wydanych. Mając przed sobą oryginalny, polski tekst statutów z r. 1543, ale wychodząc z błędnego założenia, że to tylko tłumaczenie autentycznego, z drugiej zaś strony, napotkawszy w omówionych kompendyach teksty łacińskie tychże statutów, musiał wydawca VL. dojść do przekonania, że właśnie autorowie kompendyów korzystali z tekstu oryginalnego, którym on sam nie rozporządza. Stąd, gdyby nawet był miał zamiar podjąć pracę samodzielnego przekładu tekstu polskiego na język łaciński, musiał mu się nasunąć wniosek, żeby zamiaru tego zaniechać; tłumaczenie takie byłoby bowiem dało tekst conajmniej stylistycznie odmienny od rzekomego tekstu autentycznego, t. j. tekstu podanego w kompendyach. Z tego punktu widzenia nasuwał się tylko jeden sposób wyjścia z trudności: należało rozrzucone w kompendyach ustępy statutowe zgromadzić razem, wydzielić, przez porównanie z rękopisem polskim, teksty drugorzędne od podstawowych, a przejąwszy bez zmiany tę ostatnią grupę ustępów z kompendyów, ułożyć je, idąc tu znowu za wskazówką rękopisu polskiego, w stosownym porządku, i w ten sposób zrestituować właściwy, rzekomo pierwotny tekst statutów z r. 1543.

Zadanie wydawcy ułatwiała znacznie okoliczność, że ustępy rzeeczonych statutów, rozrzucone w kompendyach, miały wszędzie, podobnie jak ustępy innych także zużytkowanych ustaw, stosowne cytaty marginesowe, wskazujące na ich pochodzenie, n. p. Sigismundus anno 1543, albo Sigismundus Petricoviae a. 1543, albo krótko: anno 1543 i t. p. Tylko wyjątkowo brakowało cytatu, n. p. u Przyłuskiego co do art. 15, 16, 17, albo też cytat był niedokładny, n. p. u Herburta co do art. 17 (Sigismundus bez daty), albo mylny, n. p. u Przyłuskiego art. 56 z datą 1523 r., u Herburta art. 14 z datą 1547, u Januszowskiego art. 29 z datą 1643 (omyłka widoczna). Podstawy do poprawek dostarczał tu jednak tekst polski, a ponadto zazwyczaj w innym kompendyum data ta stosownie była sprostowana. W ten sposób zatem zebranie całego materiału stało się tylko kwestyą uważnego przeglądnięcia kompendyów, a przedewszystkiem podanych tamże napisów marginesowych.

Co do pytania, na którym z kompendyów oparł się wydawca VL., zaznaczyć przedewszystkiem należy, że pominął zupełnie Przyłuskiego. Gdziekolwiek Przyłuski, chociażby drobnymi tylko odmiankami różni się od Herburta i Januszowskiego, tam tekst VL. bliższym jest obu tym ostatnim tekstom, aniżeli tekstowi Przyłuskiego; jeżeli się z nim zgadza zupełnie, to tylko dlatego, że także pomiędzy Przyłuskim a Herburtem i Januszowskim niema w danym wypadku żadnej różnicy. Z dwu pozostałych kompendyów żadno nie było tu wyłącznym źródłem VL., ale oba po części; pewna przewaga jest jednak po stronie Her-

burta. Stąd wynikło, że VL. podają jeden artykuł, którego nie miał Herburt, tylko Januszowski, i na odwrót cztery artykuły, których brakło w Januszowskim, ale zamieścił je Herburt. Nawet w tych wypadkach, gdzie dany artykuł znajdował się w obu kompendyach, właściwości tekstu wskazują raz na pochodzenie z Herburta, innym razem na pochodzenie z Januszowskiego. Na pewno pochodzą z Herburta art. 1. 2. 4. 6. 10. 13—15. 17. 20—22. 56—58, z Januszowskiego art. 12 i 34—55 (ta ostatnia grupa artykułów, stanowiąca jednolitą całość, o jurysdykcji sądów duchownych, podana była we wszystkich kompendyach razem); wreszcie art. 3. 5. 7—9. 11. 16. 18. 19. 23—33 mogą pochodzić albo z Herburta albo z Januszowskiego. porównanie tekstów nie wykazuje tu bowiem różnic na korzyść lub niekorzyść któregoś z obu kompendyów; w myśl tego, co przed chwilą zaznaczono, przyjąć można, że raczej Herburt aniżeli Januszowski służył tu za podstawę.

Zaczerpnięte z obu dzieł ustępy oddano w VL. zupełnie wiernie, jak je podawali Herburt lub Januszowski. Różnice między VL. a obu tymi zbiorami polegają tylko na zwykłych odmiankach tekstowych, jakie VL. wykazują w przedruku jakiegokolwiek innych zabytków; wynikły one bądź to z niedopatrzania w korekcie, bądź też dokonane zostały z umysłu, jako poprawki rzeczywiście lub rzekomo błędnych lekcji. Ta bezwzględna zależność tekstu naszego od jego źródeł spowodowała, że wszystkie te artykuły, jakie w nich podano w brzmieniu niedokładnem, zepsutem, w ogóle skoszlawionem, przeszły w tym samym kształcie do VL. Dobry tekst, oparty na wiernem i dokładnem tłumaczeniu autentycznego polskiego, podają zatem tylko art. 1, 3, 5, 7—9, 12—14, 18, 21, 23, 24. 26—29, 31, 34—44, 46—55. Inne, zamieszczone tu w języku łacińskim artykuły, porównane z oryginalnym tekstem polskim, różnią się odeń rzeczowo w mniejszym lub większym stopniu, dlatego tylko, że tak je wydrukowali Herburt lub Januszowski, idąc tu zresztą za Przyłuskim. Przerzucenie członów (zdań) spotykamy w art. 15 i 16, istotne myłki w tłumaczeniu, nieraz bardzo szkodliwe, w art. 15, 30, 45, nieuzasadnione dodatki tłumacza w art. 15, 22, 33, 57, opuszczenia poszczególnych, rzeczowo ważnych wyrazów lub zdań w art. 2, 4, 6, 20, 25, wreszcie opuszczenia całych dłuższych ustępów w art. 10 i 56. Ta zupełna zgodność VL. z tekstami, nawet błędnymi, Herburta i Januszowskiego stanowi pierwszy walny dowód, że wydawca nasz restytuował tekst statutów z r. 1543 z owych kompendyów, a nie tłumaczył sam tekstu polskiego, ani też nie korzystał z jakiegoś gotowego, pełnego tłumaczenia rękopiśmiennego. W obu bowiem ostatnich wypadkach mielibyśmy do zaznaczenia pomie-

dzy tekstem VL. a tekstem Herburt i Januszowskiego, jakieś bardziej istotne różnice stylistyczne, zarazem też tekst ów zawierałby poprawny i dokładny przekład wielu błędnych lub niezupełnych ustępów owych dwu kompendyów. Gdybyśmy zaś nawet przypuścili, że owo rzekomo gotowe tłómaczenie rękopiśmienne samo wykazywało jakieś usterki w porównaniu z autentycznym tekstem polskim, to zawsze jeszcze trudno, a raczej niepodobna byłoby wytłómaczyć ich identyczności z usterkami kompendyów.

Podstawę do uporządkowania rozrzuconych luźnie w kompendyach artykułów mógł dać wydawcy tylko jakiś rękopis, zawierający pełny tekst (polski) rzeczonych statutów. W istocie, w VL. odnajdujemy, na ogół biorąc, właściwy porządek i następstwo artykułów; okoliczność, która stwierdza wypowiedziane poprzednio bez bliższego uzasadnienia zapatrywanie, że wydawca rękopis taki rzeczywiście miał pod ręką. Niemniej przeto restytucya pierwotnego, pełnego układu nie dała się przeprowadzić w zupełności, w części dla przeszkód, jakie się nastroczały z samej istoty rzeczy, w części z powodu niezupełnej ścisłości, z jaką tu postępował wydawca.

Przedewszystkiem tedy w tekście łacińskim (VL.) brakuje niektórych ustępów, jakie zawiera oryginalny tekst polski. Brakuje najpierw tych, których nie podał Przyłuski i które z tego powodu nie znalazły się także ani w Herburtce ani u Januszowskiego. Należą tu: formuła początkowa statutów (wstęp) i formuła końcowa wraz z datą, a ponadto bezpośrednio tę ostatnią wyprzedzający przepis, że statuty z r. 1543 obowiązywać mają tylko na przeciąg jednego roku. Brakuje dalej tych ustępów, które wprawdzie podał Przyłuski, ale których nie przejęli ani Herburt ani Januszowski; dla wydawcy, który się opierał wyłącznie na dwu ostatnich publikacyach, ustępy te tak dobrze jakby nie istniały. Należy tu art. pol. 14 o granicach między Koroną a innymi krajami Rzeczypospolitej, tudzież początek ostatniego ustępu art. pol. 15 (odpowiadającego art. łac. 20) o leżeniu ksiąg ziemskich. Brakuje wreszcie w dwu wypadkach takich nawet ustępów, które podawał nie tylko Przyłuski ale także Herburt i Januszowski, t. j. art. pol. 13 o annatach i końcowy ustęp art. pol. 17 (odp. art. łac. 22) o causae officii. Jaki jest powód tych opuszczeń, trudno rozstrzygnąć; wynikiły one zapewne nie ze względów zasadniczych, ale z prostego przeoczenia przy przeszukiwaniu obu kompendyów. Znamienną jest geneza pominięcia art. pol. 9, poddającego mennicę księcia pruskiego oraz miast pruskich pod nadzór ustanowionej z ramienia Rzeczypospolitej komisji. Artykuł ten podały w wiernym przekładzie wszystkie trzy kompendya. Prócz tego znalazł się w nich inny jeszcze artykuł o monecie pruskiej,

odmiennej w szczegółach treści, mianowicie tekst wystosowanej do króla prośby senatorów i posłów, ażeby księciu pruskiemu i miastom pruskim zabronił bicia monety. W rubryce tego ostatniego artykułu zaznaczył Przyłuski wyraźnie, że go uchwalono na sejmie piotrkowskim z r. 1534, i miał w tem racją zupełną; był to ustęp, wyjęty z legacyi senatorów i posłów ziemskich, zgromadzonych na sejmie z tego roku, wysłanej w ważnych sprawach państwa do bawiącego podówczas na Litwie Zygmunta I¹⁾. W Herburcie, może przez przypadkową omyłkę (przestawienie cyfr), a może też skutkiem niewczesnego pomysłu poprawiania rzekomych błędów Przyłuskiego, data zabytku tego została zmienioną na 1543; rektyfikację tę przyjął także Januszowski. Oba kompendya, na których opierał się wydawca VL., podawały zatem rzeczony ustęp jako rzekomą część składową statutów z r. 1543, obok drugiego ustępu, dotyczącego monety pruskiej, który rzeczywiście z statutów owych pochodził. Pytanie, który z nich należy uwzględnić przy restytucyi tekstu, nie mogło, wobec treści tekstu polskiego, podlegać wątpieniu; a jednak wydawca, przez dziwne niedopatrzenie, czy też dla innych powodów, w które tu już wchodzić nie możemy, uczynił właśnie wybór zgoła niewłaściwy: z obu artykułów o monecie pruskiej pominął ten, który tu należał, podając zamiast niego drugi, z zabytkiem naszym nie mający wspólnego. W ten sposób w tekst statutów z r. 1543 dostał się całkiem niespodziewanie jako art. łącz. 11 ustęp, zaczerpnięty z legacyi sejmowej 1534 r. Zużytkowywanie przedruków późniejszych zamiast źródła pierwotnego (Przyłuskiego) odbiło się tu jeszcze raz szkodliwie na wartości wydawnictwa.

Inna grupa zboceń, jakie wykazuje tekst łaciński (VL.) w porównaniu z polskim, ma swoje źródło również w niedopatrzeniu wydawcy. Nie udało mu się zawsze szczęśliwie wyosobnić tekstów drugorzędnych od podstawowych; niektóre teksty drugorzędne, zwłaszcza takie, które stylistycznie były nieco odmiennie zredagowane, uważał on za podstawowe, skąd nasunęła się rzekoma konieczność zamieszczenia ich w układzie statutów. Stosowne miejsce dla nich wskazywał oczywiście tekst polski; ponieważ jednak na zasadzie tych samych wskazówek rozmieszczone zostały także właściwe, rzeczywiste teksty podstawowe, dotyczące tych samych przedmiotów, przeto zdarzyło się kilkakrotnie, że w układzie VL. sąsiadują ze sobą dwa na pozór odrębne artykuły, które jednak w rzeczywistości są jednym, tym samym artykułem; artykuł, oparty na tekście drugorzędnym, należało tu wła-

¹⁾ Por. Rękop. Czartor. (Acta Tomiciana) nr. 258 str. 20-33.

ściwie opuścić. Tak art 17 o udziale dostojników i urzędników w rokach wielkich jest właściwie powtórzeniem znacznej części art. 16; art. 19 stawiający warunek osiadłości dla urzędników grodzkich, powtórzeniem końcowego ustępu art. 18; art. 58 o ważności zapisów w księgach sądowych, powtórzeniem drugiej części art. 56; wszystkie z pewnemi tylko stylistycznemi zmianami, czasem bardzo nieznaczniemi, wobec czego dziwić się tylko można nieuwadze wydawcy, który identyczności postanowień nie dostrzegł.

Zaznaczamy jedną jeszcze różnicę obu układów, łacińskiego i polskiego. Jako art. łac. 32 zamieścił wydawca postanowienie o stanowisku stron stawających przed sądem bez prokuratora. Przepis ten należy w istocie do statutów z r. 1543, ale w tekście oryginalnym znajduje się on na zgoła innem miejscu. Stanowi on mianowicie część składową art. pol. 29, odpowiada zatem art. łac. 56, i tam też z porządku należało go uwzględnić. Wydawca przeniósł go na inne zgoła miejsce, ze względu na pewien związek rzeczowy, w jakim zostawał z art. łac. 31 (art. pol. 25). Art. bowiem 31 mówi o prokuratorach sądowych; w mniemaniu wydawcy należało doń przyłączyć inne postanowienie, o stronach stawających bez prokuratora. Jest to jedyny wypadek, gdzie wydawca naruszył świadomie porządek następstwa artykułów, wbrew wskazówkom tekstu polskiego.

W tem oto pominięciu artykułów, niezawartych w kompendyach, w zużytkowaniu uchwały, wydanej przez inny sejm, w kompendyach mylnie do sejmu z r. 1543 odniesionej, w dwukrotnem zużytkowaniu kilku, dwukrotnie w kompendyach podanych identycznych przepisów, wreszcie w przestawieniu jednego artykułu ze względu na rzekome wymagania systematyki, leży nowy dowód, że wydawca ani sam tekstu polskiego nie tłómaczył, ani też z gotowego pełnego przekładu rękopiśmiennego nie korzystał, a owszem tylko z rozrzuconych u Herburta i Januszowskiego ustępów tekst swój układał. Wszystkie bowiem te luki i błędy nie mogły się znaleźć w przekładach pełnych, a gdyby się nawet znalazły jakie, nie mogły się tak wyraźnie zgadzać z kompendyami.

Oto, jak wypadła rekonstrukcja tekstu statutów z r. 1543, owoc najmoźniejszej ze wszystkich pracy kompilacyjnej, jaką wydawca w ogóle przy ogłoszeniu tej publikacji miał do przeprowadzenia. Powiedzmy ogólnie: wypadła zgoła niefortunnie, odtworzony bowiem tekst nietylko że nie był autentycznym, ale ponadto nawet jako tłómaczenie odbiegał w wielu względach od oryginału.

Rozpatrzyliśmy w ten sposób pochodzenie wszystkich aktów, zawartych w drugiej części pierwszego tomu VL. Co do chronologicznego

ich uporządkowania nie spotykamy tu już tak licznych i tak czasem rażących usterek, jak w części pierwszej. Przyczyną zmiany była okoliczność, że z małymi wyjątkami wszystkie akty były datowane i dlatego właściwe ich rozmieszczenie chronologiczne nie przedstawiało żadnych trudności. W dwu wypadkach, gdzie akt nie miał daty, nie zdołał się jednak wydawca ustrzedz błędu. Tak edykt publikacyjny Zygmunta I (z r. 1524), wydany do jego zbioru statutów z 1507—1523 (nr. 78), dostał się całkiem niewłaściwie przed konstytucje z r. 1507 (nr. 79), dlatego tylko, że na tem samym miejscu podało go (za edycją z r. 1524) wydanie zamojskie Statutów Zygmunto-wskich z r. 1602. Należało go właściwie umieścić dopiero po nrze 92. Podobnie rezolucya królewska na legację ks. pruskiego w sprawie udziału jego w elekcji tudzież apelacyj pruskich (nr. 106), wydana najprawdopodobniej r. 1530, umieszczoną została między dwoma aktami z lat 1528 i 1529 (nr. 105. 107), zamiast conajmniej dopiero po akcie nr. 107. Przyczyna, dla której ta niedatowana odpowiedź właśnie tutaj, nie zaś na jakimkolwiek innem miejscu się znalazła, była czysto zewnętrzną i przypadkową. Wspomniany co dopiero akt z r. 1528, który ją bezpośrednio wyprzedza, jest to edykt Zygmunta do mieszkańców Prus o płaceniu dziesięcin biskupowi włocławskiemu (nr. 105). Przyłuski wydrukowawszy ten edykt, podał, bezpośrednio po nim, rzeczoną odpowiedź królewską. Wydawca, korzystając w tem miejscu z Przyłuskiego, zachował ten sam porządek, nie mając innej podstawy do określenia chronologii rzeczonej rezolucyi królewskiej. Zresztą zachodzi tu jeszcze tylko kilka drobniejszych usterek w układzie chronologicznym aktów z tych samych lat; wynikły one z nieznamości dat dziennych lub niedostatecznego uwzględnienia ich następstwa po sobie. Statuty toruńskie z r. 1520 (i nieznaney wydawcy daty dziennej 7 stycznia, nr. 88) winny wyprzedzać statuty bydgoskie z (4 grudnia) 1520 (nr. 87). Dekret Janusza mazowieckiego przeciw heretykom z 16 marca 1525, podany jako nr. 97, winien następować po nrze 92, gdyż nry 93—96 pochodzą z kwietnia 1525. Przywilej infeudacyi Bytowa i Luneburga z 3 maja 1526, podany pod nr. 102, należało umieścić po nrze 98 gdyż nry 99—101 pochodzą z końca maja i z lipca tegoż roku. Co do rozmieszczenia aktów, inserowanych w późniejszych potwierdzeniach rozstrzygającą pozostała data potwierdzenia, nie zaś aktu inserowanego (nr. 93).

Pytania, czy wszystkie akty, z jakimi się tu spotykamy, nadawały się do zamieszczenia w zbiorze, nie mamy zamiaru rozpatrywać zasadniczo, sprawa ta bowiem zależy w znacznej mierze od zakresłonego z góry przez samego wydawcę zakresu publikacyi. Nie wytykamy

też zamieszczenia omówionej przed chwilą przy innej sposobności odpowiedzi królewskiej na legację ks. pruskiego z r. 1530 (nr. 106), jakkolwiek bowiem nie była to ustawa w formalnem tego słowa znaczeniu, to jednak ze względu na zasadnicze określenie ważnego stosunku prawnego, mogła się przedstawić jako akt, nadający się do zbioru pomników ustawodawstwa krajowego. Podnosimy natomiast, że nie należało zamieszczać przywileju Zygmunta z r. 1525, zapewniającego Albrechtowi pruskiemu roczną płacę 4000 zł. (nr. 96) tudzież pisma królewskiego do senatorów z r. 1516, zapytującego o radę co do zamierzzonego małżeństwa (nr. 83). Pierwszy akt nie nadawał się do uwzględnienia ze względu na treść, drugi zarówno ze względu na treść jak i formę.

Poważniejsze zarzuty muszą spotkać wydawcę z powodu pominięcia wielu zabytków, które tu zamieścić należało, i które znane już były z publikacyj dawniejszych. I gdybyśmy się tutaj, podobnie jak przy rozbiórce części pierwszej, ograniczyli do tych tylko wydawnictw, z których sam wydawca korzystał, poczet zabytków pominiętych okazałby się dość znacznym. Tak pominął on przedewszystkiem wielką ustawę bydgoską z 3 grudnia 1520 o pogłównem, jeden z najciekawszych zabytków ustawodawstwa skarbowego polskiego, wydrukowaną we wszystkich trzech głównych kompendyach, na których się opierał¹⁾. Ustawa ta podaną tu została wprawdzie w tekście skróconym; tego jednak wydawca nie mógł wiedzieć, nie porównyując jej z urzędowymi tekstami rękopiśmiennymi, a gdyby się tego nawet przypadkiem był domyślił, nie mogła w tem tkwić żadna przeszkoda, skoro i niektóre inne zabytki w tekście skróconym świadomie przedrukowywał. Okoliczność, że ustawa ta dawno już straciła zastosowalność, jako jednorazowa uchwała podatkowa, nie powinna była również wpłynąć na pominięcie, jak nie wpłynęła na opuszczenie licznych uniwersałów poborowych, przedrukowanych w dalszych tomach VL., jak nie przeszkodziła mu także zamieścić w tomie pierwszym tego rodzaju ustaw jednorazowych jak: o taksacyi dóbr z r. 1527 (nr. 104), ustawy wojennej z r. 1544 (nr. 123. 124) i t. p. Pominął dalej wydawca ustawę o cenach towarów z r. 1524, podaną w dwu znanych mu kompendyach²⁾, prawda, że bez formuł wstępnych i końcowych, ale wyraźnie w dopiskach marginesowych jako ustawa Zygmunta z r. 1524 określoną; pominął także szczegółowy instruktarz celny z 25 maja 1524, przedrukowany

¹⁾ Przyłuski 955—962; Herbut 115—122; Januszowski 326—338.

²⁾ Przyłuski 322—323; Herbut 21—22.

przez Januszowskiego¹⁾ ze współczesnego druku (por. rozdz. 1, nr. 8). Znacznym jest zwłaszcza poczet opuszczeń z Zalasowskiego. Dla wydawcy, który w dziale, obejmującym czasy Jagiełły, przywilejów erekcyjnych Akademii krakowskiej wprawdzie nie podał, ale późniejsze ich uwzględnienie zapowiedział²⁾, nieobojętnym chyba musiał być przywilej Zygmunta z r. 1535 o prerogatywach szlachectwa profesorów krakowskich; nie przedrukował on jednak przywileju tego w swym zbiorze, choć podawał go Zalasowski³⁾. Skoro zaś z tegoż samego autora uznał za potrzebne wcielić do swego wydawnictwa bullę Klemensa VII z r. 1525 o alternacie miesięcy przy obsadzaniu godności kościelnych w Polsce (nr. 98), skoro w części pierwszej zamieścił również kilka bull papieskich, przeważnie nawet nieodnoszących się do stosunków polskich, to było już niekonsekwencyą, przynajmniej z jego stanowiska, że pominął inne, w Zalasowskim podane, ważne pomniki ustawodawstwa papieskiego, dotyczące Polski, a mianowicie cztery bulle Leona X, jedną z r. 1513 o wyborze archidyakonów w Polsce⁴⁾ i trzy inne z r. 1515, jedną o dziesięcinach w Polsce⁵⁾, drugą o nadanym arcybiskupowi gnieźnieńskiemu urządzie legati nati⁶⁾ i trzecią wykluczającą plebejuszów od dostępu do godności kapitulnych⁷⁾.

Prócz tych opuszczeń, uderza jeszcze okoliczność, że wydawca pominął w zupełności wiele innych druków, które byłyby mu mogły dostarczyć ważnego materiału do uzupełnienia zbioru. Nie kładziemy nacisku na pominięcie przeważnej części druków Zygmuntowych, zawierających rozporządzenia królewskie i pomniejsze ustawy z pierwszej połowy XVI w., jakie wyliczyliśmy w rozdziale pierwszym; w warunkach ówczesnych zgromadzenie i zużytkowanie tych druków było jeszcze rzeczą prawie niemożliwą, zwłaszcza o ile chodziło o druki ulotne, na luźnych arkuszach wydrukowane. Bardziej już zastanawia okoliczność, że w szeregu tych druków nawet tak ważna publikacja, jak Wietorowe wydanie Statutu mazowieckiego drugiego⁸⁾ (t. z. zwód Goryńskiego), wraz z kilku ustawami mazowieckimi pierwszorzędgo znaczenia, jak nowelami z r. 1532⁹⁾, przywilejem piotrkowskim z r.

¹⁾ Januszowski 79—84.

²⁾ Vol. leg. I. 114.

³⁾ Zalasowski I. 579—581.

⁴⁾ Ibid. I. 901—905.

⁵⁾ Ibid. II. 687—689.

⁶⁾ Ibid. I. 546—548.

⁷⁾ Ibid. I. 892—896.

⁸⁾ Statuta duc. Masoviae, 1541 k. 1—63.

⁹⁾ Ibid. k. 63^v—67.

1529¹⁾ nie zostały wcale uwzględnione. Statuty mazowieckie z r. 1538, przedrukowane u Wietora²⁾, dostały się do naszego zbioru skądinąd, z rękopisu³⁾. Bardziej jeszcze znamiennem jest pominięcie całego szeregu publikacyj innych, przeważnie dość rozgłoszonych, nieraz w wielu edycjach powtarzanych, po części na krótko przed podjęciem wydawnictwa VL. ogłoszonych, o których istnieniu wydawca chyba wiedział, i jeżeli nie wszystkie, to z pewnością większą ich część łatwo mógł dostać, chociażby w samej tylko bibliotece Załuskiego. Zużytkowanie tych publikacyj byłoby zasób materyału ustawowego, dla VL. przydatnego, znacznie pomnożyło. Tak, skoro podał tu wieluński edykt przeciw heretykom (nr. 9) i dekret księcia mazowieckiego przeciw Luteranom (nr. 97), byłby był niewątpliwie musiał znaleźć miejsce dla sześciu jeszcze innych edyktów luterskich, wydanych przez Zygmunta I, z lat 1520⁴⁾, 1522⁵⁾, 1523⁶⁾ 1525 (przeciw Luteranom w Gdańsku⁷⁾, 1535⁸⁾ i 1542 (przeciw Luteranom litewskim⁹⁾), w publikacjach tych zamieszczonych. Niewątpliwie też należało uwzględnić dwa edykty kró-

¹⁾ Statuta duc. Masoviae k. 133—138.

²⁾ Ibid. k. 138'—142.

³⁾ Por. str. 79.

⁴⁾ Lipski, Decas quaest. 1616, 111—112; Toż 1626, 138—139; Toż 1632, 104—106; Toż 1647, 92; Stephanides, Opuscula, De controv. inter spirit. et saec. ord. 1632, 72; Załuski, Epist. hist. famil. 1711, II 742; Ancuta, Ius plenum relig. cathol. 1719, 46—47.

⁵⁾ Lipski, Decast quaest. 1616, 117—118; Toż 1626, 141—142; Toż 1632, 106—107; Toż 1647, 93—94; Załuski, Epist. histor. famil. 1711 II, 743—744; Ancuta, Ius plen. relig. cathol. 1719, 115—117.

⁶⁾ Encomia Lutheri (1524) A₂—A₃; Epist. Andr. Cricii et Edictum Rogis Pol. in Mart. Lutherum (1524) 4—4' (niel); Łaski, Stat. nova incl. prov. Gnesn. 1527 KK₃—KK₄; Toż 1528 HH₂—HH₃; Orzechowski, Chimaera 1562, 132—134; Toż, inne wyd. 1562, 81—82; Karnkowski, Const. synod. prov. Gnesn. 1579, 126—127; Lipski, Decas quaest. 1616, 116—117; Toż 1626, 139—141; Toż 1632, 105—106; Toż 1647, 92—93; Bzowski, Annal. eccles. 1630 XIX. 490; Stephanides, Opuscula De controv. inter spirit. et saec. ord. 1632, 72—73; Załuski, Epist. histor. famil. 1711 II 742—743.

⁷⁾ Lipski, Decas quaest. 1616, 118—120; Toż 1626, 142—144; Toż 1632, 107—108; Toż 1647, 94—96; Hartknoch, Preuss. Kirchenhistoria 1686 II 659—660.

⁸⁾ Lipski, Decas quaest. 1616, 121; Toż 1626, 145—146; Toż 1632, 109; Toż 1647, 96—97; Bzowski, Annal. eccl. 1630 XIX, 895; Stephanides, Opuscula, De controv. inter spirit. et saec. ord. 1632, 73—74; Damalewicz, Vitae Vlad. episc. 1642, 372—373; Raynald, Ann. eccles. XX. 1690 p. 695—696; Załuski, Epist. hist. famil. 1711 II 744; Ancuta, Ius plenum relig. cathol. 1719, 47—49; Załuski, Dwa miecze 1731, 247—249.

⁹⁾ Załuski, Dwa miecze 1731, 251—252.

lewskie o egzekucyi starościńskiej przeciw wyklętym z lat 1511¹⁾ i 1516²⁾. Może też byłoby się znalazło miejsce dla przywileju królewskiego z r. 1526, stwierdzającego wolność duchowieństwa dyecezyi krakowskiej od ciężarów wojennych³⁾, a niewątpliwie byłby się tu był musiał znaleźć dekret z r. 1527 o dziesięcinach należnych biskupowi wrocławskiemu⁴⁾, skoro takiż sam dekret z r. 1528 zamieszczony został w VL. (nr. 105). Jeżeli na uwzględnienie w zbiorze zasługiwał pomnik prawa miejskiego, jak ordynacya Gdańska z r. 1526 (nr. 100; por. też w drugim tomie ordynacyę Gdańska z r. 1570), to należało także podać inny, zupełnie analogiczny zabytek, ordynacyę miasta Brunsbergi z r. 1526⁵⁾. Wreszcie wymagały koniecznego uwzględnienia: dekret królewski z r. 1527 o wolnej żegludze na Wiśle⁶⁾, jako też dwa pierwszorzędnego znaczenia edykty w sprawach monetarnych pruskich z r. 1529⁷⁾ i 1530⁸⁾. Wszystkie te zabytki drukowane były już przedtem bądź to w rozpowszechnionych Statutach synodalnych, bądź też w znacznych dziełach Damalewicza, Lipskiego, Ancuty, Hartknocha, Tretera, Bzowskiego, Załuskiego i Lengnich, że tu wymienimy tylko ważniejszych i pospolitszych. Niewątpliwie pominięcie ich nie wynikało stąd, żeby wydawca o samem istnieniu dzieł tych nie wiedział; przyczyna leżała snadź gdzieindziej, w pewnem zasadniczem stanowisku, jakie w sprawie tej zajął. Jakiem ono było, nie trudno odgadnąć, porównyując materyał zużytkowany z nieużytkowanym. Oto wydawca zrzekł się z góry zamiaru wyczerpania wszystkich bez wyjątku, znanych już w jego czasach zabytków ustawodawczych, pominał z umysłu podrzędniejsze dzieła i zbiory prawne, tudzież wszystkie publikacye w ścisłem tego słowa znaczeniu historyczne, a ograniczył się głównie tylko do większych zbiorów prawa koronnego, jak zbiór Łaskiego i Statuty Zygmuntofskie, do takichże zbiorów prawa pruskiego, jak *Privilegia Prussiae* i *Iura fundamentalia*, wreszcie do najważniejszych,

¹⁾ Łaski, Stat. nova incl. prov. Gnesn. 1527, NN₄-OO; Toż 1528 KK₄-LL; Karnkowski, Const. Synod. prov. Gnesn. 1579, 151'-152.

²⁾ Olszowski, Die archiep. Gnesn. 1673, 186-188; Załuski, Epist. histor. famil. 1709 I. 1 dod. K.

³⁾ Lipski, Decas quaest. 1616, 79(s)-78(s); Toż 1626, 93-94; Toż 1632, 72-73; Toż 1647, 60-61.

⁴⁾ Lengnich, Gesch. d. preuss. Lande 1722 I. 48 nr. 17.

⁵⁾ Treter, De episc. Varmien. 1685, 101-107.

⁶⁾ Lengnich, Gesch. d. preuss. Lande 1722, I 18 nr. 6.

⁷⁾ Ibid. I 74 nr. 30.

⁸⁾ Ibid. I 83 nr. 39.

wielkich kompendyów prawnych, jak Przyłuski, Herburt, Sarnicki, Januszowski, Zalasowski.

Na tem zamykamy przegląd źródeł pierwszego tomu VI. oraz ocenę metody wydawniczej, jaką w publikacji tego zbioru zastosowano. Rozbiór nasz dał rezultat pod wielu względami ujemny dla wydawcy. Oparł się on przedewszystkiem na materyale poprzednio już drukowanym, i to co do ustaw średniowiecznych wyłącznie, co do ustaw Zygmuntofskich prawie bez wyjątku. Wogóle zatem publikacja jego prawie że w niczem nie rozszerza znajomości źródeł naszego prawa poza to, co podały już ważniejsze publikacye wieku XVI, przedewszystkiem Łaski, wydania statutów Zygmuntofskich, Przyłuski i pierwsze edycye ustaw pruskich. Ale nawet materyału drukowanego nie wyzyskał w całości; pomiął znaczną część druków współczesnych z czasów Zygmunta I, pomiął cały szereg innych publikacyj późniejszych, o ile to nie były większe zbiory ustaw i wielkie kompendya prawne. Zamiaru wszechstronnego wyczerpania dostępnych sobie źródeł drukowanych widocznie nie powziął, a jeśli go miał, nie przeprowadził go stanowczo i konsekwentnie. Nawet tych publikacyj, z których korzystał, nie wyzyskał całkiem ściśle, pomijając nieraz zabytki, które z istoty i treści nadawały się do uwzględnienia, przyczem w wyborze inateryału dopuszczał się niekonsekwencyi, podając z pewnej grupy pomników ustawodawczych pewne tylko zabytki, a pomijając inne, treścią i charakterem zupełnie im pokrewne. Naodwrot wcielił do swego wydawnictwa niektóre akta, które, ściśle biorąc, ustawami nie były i przeto na uwzględnienie nie zasługiwały. Usunąwszy z góry wszelką myśl skontrolowania tekstów drukowanych tekstami rękopiśmiennymi, przedewszystkiem takimi, jakich dostarczyć mogły źródła urzędowe (Metryka koronna), pozbawił się w wielu wypadkach możności przywrócenia pełnych tekstów autentycznych; idąc za drukami, nie wyjmując tu nawet Łaskiego i przedruku urzędowego wydania Statutów Zygmuntofskich, podawał i podawać musiał bardzo często teksty skrócone, interpolowane, przerobione, wogóle zepsute i skoszlawione; czasem podany w drukach przekład łaciński przyjąć musiał jako oryginalny zamiast autentycznego, niedrukowanego tekstu polskiego. Ponadto, mając do wyboru między dwoma lub więcej przedrukami tego samego zabytku, które się wzajemnie nietylko w drobnych odmiankach tekstowych, ale czasem nawet w całych ustępach i szeregach ustępów różniły, wybierał nieraz teksty gorsze, daleko od autentycznych odbiegające, zawierzywszy zbyt pochopnie zmienionemu drukowi późniejszemu, zamiast się tu oprzeć na druku pierwotnym. W pewnym stopniu na nieścisłość i niedokła-

дноść tekstu, przynajmniej w pomniejszych odmiankach, wpłynęła także okoliczność, że z kilku wydań tego samego dzieła nie użytkowywał wydania pierwotnego, ale późniejsze, w części odmienne. Nie zawsze ostrożnie i z należytą ścisłością czerpiąc ze swych źródeł, rozdzielał czasem jednolitą ustawę na dwie rzekomo osobne, albo też dwie ustawy łączył ze sobą w rzekomą, jednolitą całość. Podjął też kilkakrotnie samodzielnie pracę zestawiania rozrzuconych w źródle tekstów w jedną całość. Czasem, jak przy kompilacji rewersałów, pochodzących od dwu wystawców, sam pomysł był zasadniczo chybiony i doprowadził do stworzenia aktów w rzeczywistości nigdy nieistniejących; w innych razach, gdzie sama myśl rekonstrukcyi mogła być usprawiedliwioną, nie zawsze dała się ona przeprowadzić szczęśliwie, przynosząc w wyniku tekst niepełny, skażony powtórzeniami, a nawet wciągnięciem ustępów, należących do innych pomników ustawowych. Do tych wszystkich usterek i błędów, jakie tu wniosły czy to same źródła, czy też niewłaściwa metoda, zastosowana w ich użytkowaniu, przyłączyły się wreszcie dość liczne, często istotne i zasadniczego znaczenia błędy tekstowe, popełnione w samym przedruku, bądź to skutkiem nieopatrznej korekty, bądź też z niewczesnej chęci poprawiania rzekomych usterek pierwodruków; zewnętrzna strona zabytków ustawowych, często już w samych źródłach naruszona, wyszła tu skutkiem tego w kształcie bardziej jeszcze zepsutym. Dodać wreszcie trzeba, że i sam układ chronologiczny, w zbiorze przeprowadzony, podlega wielu zarzutom, nawet co do takich zabytków, które wydawca przejął z gotowem datami; gorzej jeszcze przedstawia się rzecz co do zabytków niedatowanych, które najczęściej dostały się na niewłaściwe miejsce, rodząc nieraz mylne przypuszczenia co do czasu swego powstania; są nawet wypadki, gdzie do niedatowanych aktów przydano objaśnienia chronologiczne, rzeczowo błędne, rzeczywistości nieodpowiadające.

Oto szereg zarzutów, przeważnie zasadniczych, nieraz bardzo ważnych, jakie z dzisiejszego, ściśle naukowego stanowiska uczynić można wydawcy. I, cokolwiek zresztą dałoby się przytoczyć na jego usprawiedliwienie, nie można przecież będzie zaprzeczyć, że na niektóre zasługuje całkowicie, bez żadnych zastrzeżeń, i że przy większej uwadze i staranności mógł się ich ustrzedz nawet wydawca z pierwszej połowy XVIII stulecia. Ale znaczną ich część trzeba będzie przecież złagodzić albo nawet usunąć, jeśli uwzględnimy czas, w którym wydawnictwo powstawało i warunki, wśród których się dokonywało. O wielu postulatach i zadaniach wydawniczych, jakie ustaliła dzisiejsza nauka, podówczas jeszcze nie wiedziano albo nie zdawano sobie z nich

dokładnej sprawy; o czym zaś miano świadomość, to w ówczesnych warunkach pracy naukowej daleko trudniej, a po części niepodobna było przeprowadzić. Przytem odgrywał tu ważną rolę cel praktyczny, wysuwający się na pierwsze miejsce, sam w sobie bardzo doniosły, który się z wydawnictwem połączył. Chodziło o ogłoszenie pełnego zbioru ustaw Rzeczypospolitej, jakiego podówczas nie było, dla użytku władz i całego społeczeństwa. Taki zbiór był istotnie potrzebą nagłą; zbytnia drobiazgowość w gromadzeniu materiału byłaby wydawnictwo o tak olbrzymim zakresie odwlekła w nieskończoność. Trzeba było zatem określić pewne, ściślejsze granice poszukiwaniom materiału, ażeby jaknajrychlej dojść do wytkniętego celu. Ten jeden, jedyny względ wystarcza już do usprawiedliwienia wielu istotnych i najbardziej zasadniczych zarzutów, jakie z dzisiejszego punktu widzenia podnieść możemy przeciw publikacji. Byłoby więc niesprawiedliwością potępiać Konarskiego; owszem, trzeba mu przyznać zasługę wielką, niespożyta, że samą myśl wydawnictwa podjął i w sposobie, na jaki go było stać, przeprowadził. Czem dla początków wieku XVI był Statut Łaskiego, na co się potem nie zdobyła cała reszta tego stulecia i cały wiek XVII, to urzeczywistnił Konarski w pierwszej i początkach drugiej połowy wieku XVIII: dał narodowi wielki, jednolity zbiór pomników ustawodawstwa krajowego od początku aż do czasów jemu najbliższych. I trzeba dodać, że się zasłużył nietylko współczesnym, ale i potomnym; bo już nawet po upadku państwa, kiedy prawo nasze straciło moc obowiązującą i stało się tylko przedmiotem badań naukowych, przez cały wiek XIX aż do dni naszych, nauka posługuje się Voluminami jako głównym zbiorem zabytków ustawodawstwa polskiego, i niewiadomo, jak długo jeszcze, przynajmniej w dalszych tomach, posługiwać się niemi będzie musiała. Publikacja Konarskiego ma więc w sobie coś pomnikowego: objęła ona nietylko całą przeszłość, ale wystercza i w przyszłość, na całe stulecia. Był tedy Konarski wielkim i torował nowe drogi nietylko w reformach edukacji narodowej i pomysłach naprawy Rzeczypospolitej, ale i w tym, bardzo śmiałym jak na swój czas i olbrzymim zaprawdę pomysłem ogłoszenia zbioru wszystkich ustaw polskich. Że nie we wszystkim sprostął zadaniu, w tem wina stosunków, wśród których działał; że zaś na tych usterkach i błędach, jakie wykazuje zbiór jego, cierpi nauka dzisiejsza, w tem wina nauki samej. Dwa blisko stulecia upływają od czasu, kiedy się pojawił pierwszy tom Voluminów; ale dopiero po upływie całych stu lat od jego wydania podjął Bandtkie pierwszą próbę poprawienia tekstów i uzupełnienia materiału średniowiecznego ustawodawstwa polskiego, jakie one zawierały; a tylko pół stulecia liczymy sobie od czasu, kiedy się pojawiło

nowe, pomnikowe wydanie niektórych zabytków tegoż samego ustawodawstwa średniowiecznego, dokonane przez Helcla. Pracowano zatem wprawdzie nad usunięciem braków i niedostatków, ale tylko częściowo, a i tutaj jeszcze nie wyczerpująco; późniejsze czasy, licząc od Zygmunta I zaniedbano prawie w zupełności. W tem tkwi wina nauki dzisiejszej, a zarazem drogowskaz jej zadań na przyszłość.

nr	tytuł	nr	tytuł
1	1357-1361 (1361) 1361-1362	1361-1362	1361-1362
2	1362-1363 (1363) 1363-1364	1363-1364	1363-1364
3	1364-1365 (1365) 1365-1366	1365-1366	1365-1366
4	1366-1367 (1367) 1367-1368	1367-1368	1367-1368
5	1368-1369 (1369) 1369-1370	1369-1370	1369-1370
6	1370-1371 (1371) 1371-1372	1371-1372	1371-1372
7	1372-1373 (1373) 1373-1374	1373-1374	1373-1374
8	1374-1375 (1375) 1375-1376	1375-1376	1375-1376
9	1376-1377 (1377) 1377-1378	1377-1378	1377-1378
10	1378-1379 (1379) 1379-1380	1379-1380	1379-1380
11	1380-1381 (1381) 1381-1382	1381-1382	1381-1382

I. Wykaz synoptyczny źródeł

1. Część pierwsza

Pozycja	Paginacya Vol. Leg.	U s t a w a	Łaski, Privilegium 1506	Przytuksi, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594
1	1—54	1347 (i nast.) Wiślica (i inne miejsc.) Kazimierza Wielkiego Statuty ziem- skie	l. 7'—39'		
2	55—58	1374, 17 września, Koszyce. Ludwika węg. przywilej ziemski	l. 40—41'		
3	58—60	1382, 27 listopada, Radomsko. Stanów polskich konfederacya po śmierci Ludwika węgierskiego za- warta		6—7	
4	60—63	1401, 18 stycznia, Wilno. Panów litewskich przywilej unii między Polską a Litwą	l. 128—129	690—692	
5	63—66	1404, 22 maja, Raciąż. Konrada z Jungingen W. Mistrza Zakonu krzyżackiego, przywilej po- koju z Polską	l. 132—133	708—710	
6	66—71	1413, 2 października (mylnie 2 gru- dnia), Horodło. Włodzisława Jagiełły i Witołda przywilej unii między Polską a Li- twą	l. 125—127'	686—690	
7	71—82	1423, (28 października), Warta. Włodzisława Jagiełły Statuty ziem- skie (redakcyja druga)	l. 42—47'		
8	82—85	1422, 23 lipca, Czerwieńsk. Włodzisława Jagiełły przywilej ziemski	l. 48—49'		
9	85—86	1424, 9 kwietnia, Wieluń. Włodzisława Jagiełły edykt prze- ciw heretykom	l. 75—76	169—170	
10	86—89	1424, 7 czerwca, Toruń. Pawła Russdorfa, W. Mistrza krzy- żackiego, przywilej wolnego han- dlu Polski z Zakonem	l. 158—159	749—751	
11	89—95	1433, 9 stycznia, Kraków. Włodzisława Jagiełły przywilej ziemski	l. 50—52'		

I-go tomu Voluminów Legum.

(ustawy średniowieczne).

Herbert, Statuta 1597(1620)	Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Privilegia stat. dnc. Prus- siae 1616	Zalaszowski, Ius Regni Pol. 1699--1702	Iura fund. ter- rar. Prussiae 1728	U w a g a
338—341		3—7				
153—154 w wyd. z 1563 lub 1567 85	3—4	73—74				
529—531	750—753					
374—376	838—841					
524—529	743—750					
346—349		7—11				
191—192	260—261			1. 38—39		
	904—907					
341—346		12—19				

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Łaski, Privilegium 1506	Przytuśki, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594
12	95—98	(1361, 6 listopada, Wieliczka). Jarosława, arcybiskupa gnieźnieńskiego, arbitracja w przedmiocie dziesięcin	I. 53—54'		
13	98—104	1359 (mylnie 1369) 14 czerwca, Kraków. Bodzanty, biskupa krakowskiego, ordynacja w przedmiocie dziesięcin	I. 55—58'		
14	105	(1464—1471, w indeksie VL. przyjęto przybliżoną datę ok. 1466). Jana, syna Lutka z Brzezia, biskupa krakowskiego, statut (synodalny) o t. z. annus gratiae	I. 58'	118	
15	105—108	(1389—1404 Rzym). Bonifacego IX papieża bulla o wolnościach Kościoła (zatwierdzenie Karoliny)	I. 59—61	101—105	
16	109—112	1413, 17 lutego, Rzym. Jana XXIII papieża bulla o wolnościach Kościoła (zatwierdzenie Karoliny)	I. 61'—63	105—108	
17	112—114	(1432, 11 lutego, Lublin). Włodzisława Jagiełły Statut o przechodach wojska	I. 63'—64	893—895	
18	114—129	1435, 31 grudnia, Brześć kujaw. Włodzisława Jagiellończyka dyplom pokoju z Zakonem krzyżackim	I. 133'—141	710—723	
19	129—130	1436, 18 marca, Malborg. Pawła Rusdorfa, W. Mistrza Zakonu krzyżackiego, dyplom pokoju z Polską	I. 141—141'	724	
20	130—131	b. d. (nie w kształcie dyplomu). Porządek i następstwo dostojników i urzędników królestwa polskiego, a częściowo i W. X. litewskiego	I. 141'		
21	132—133	1435, 31 grudnia, Brześć kujaw. Włodzisława Jagiellończyka dyplom zobowiązujący go do szanowania pokoju z Zakonem			
22	132—138	(1435, 31 grudnia, Brześć kujaw.) Urywek dyplomu książąt mazowieckich w sprawie pokoju z Zakonem krzyżackim	I. 152'—155'	743—749	

Herbert, Statuta 1597(1620)	Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Privilegia stat. duc. Prus- siae 1616	Zalasowski, Ius Regni Pol 1699—1702	Iura fund. ter- rar. Prussiae 1728	U w a g a
16	205—206					
	263—266					
	266—268					
32—33 i po- raz wtóry 350—351						
376—392	842—862		6—13'			
392	862—863					
			13'			
	891—900					

W nadpisie Ł., a za nim we wszystkich późniejszych drukach, także w VL., statut ten mylnie oznaczony jako Statut biskupa Lutka.

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Łaski, Privilegium 1506	Przytuński, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594
23	138	(1435, 31 grudnia). Wylczenie pieczęci przywieszonych na dyplomie pokoju brzeskiego z 31 grudnia 1435	I. 155'—156		
24	139—140	1438, 16 grudnia, Piotrków. Włodzisława Jagiellończyka przy- zywilej zatwierdzający prawa Zy- gmunta, W. ks. litewskiego	I. 129—129	692—693	
25	140—141	1438, 25 kwietnia, Korczyn. Stanów polskich konfederacya dla przestrzegania praw królestwa i wy- tępienia herezyi	I. 76—76'	171	
26	141—142	1439, 10 maja, Nowe Miasto. Spytka z Melsztyna i jego zwolen- ników akt konfederacyi			
27	142	1440, 12 marca, Kraków. Włodzisława Jagiellończyka statut, wzbraniający zastawiania dóbr do wielkorządztwa krakowskiego na- leżących	I. 84—84'	375—376	
28	143—149	1440, 10 maja, na wyspie Czepiel. Włodzisława Jagiellończyka przy- wilej, zatwierdzający potwierdzenie Włodzisława Jagiellończyka, udzielone r. 1421, 3 marca, przywilejowi Kazi- mierza Wielkiego z r. 1356 (sic) 5 października w przedmiocie urzą- dzenia wyższego sądu prawa nie- mieckiego na zamku krakowskim	I. 167'—171	294—300	
29	149—164	(1447, 24 sierpnia, Piotrków). Statuty zjazdu walnego	I. 88'—91		
30	154—156	1451, 17 czerwca, Piotrków. Kazimierza Jagiellończyka Statut o monecie brakteatowej	I. 86'—87	436—437	
31	156—158	(1465, w maju, Korczyn). Statuty zjazdu walnego	I. 87'—88'		
32	159—170	1451, 17 czerwca, Piotrków. Kazimierza Jagiellończyka zatwier- dzenie orłynacyi żup bocheńskich i wielkich Kazimierza Wielkiego z r. 1368, 21 kwietnia, wraz z do- daniem nowych postanowień	I. 76'—82'	393—403	

Herbert, Statuta 1597(1620)	Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Privilegia stat. duc. Prus- siae 1616	Zalaszowski, Ius. Regni Pol. 1699—1702	Iura tunc. ter- rar. Prussiae 1728	U w a g a
531—532	753—754					
192—193	262--263			I. 40		
		74--75				
49—50	85			I. 460—461		
	1016—1025					
289—291	374—376					
416—422	32—47					

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Łaski, Privilegium 1506	Przytuoki, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594
33	171—172	1451, 17 czerwca, Piotrków. Kazimierza Jagiellończyka przywilej o prerogatywach arcybiskupa gnieźnieńskiego		84—85	
34	172—179	1454, 6 marca, Kraków. Kazimierza Jagiellończyka przywilej inkorporacji Prus i Pomorza do Polski	I. 156'—157 fragment	751—753 fragment	
35	179—183	1454, 15 kwietnia, Toruń. Stanów pruskich i pomorskich zatwierdzenie inkorporacji Prus i Pomorza do Polski			
36	183—184	1454, 24 czerwca, Toruń. Kazimierza Jagiellończyka przywilej, zastrzegający na przyszłość nadawanie zamków pruskich tylko krajowcom pruskim.			
37	184—185	(1448, m. 20 czerwca a 7 lipca prawdopodobnie). Kazimierza Jagiellończyka przywilej, przyjmujący księstwa oświęcimskie i zatorskie pod opiekę Polski		789	
38	186	1455, 31 października, pod Chojnicami. Kazimierza Jagiellończyka przywilej, zastrzegający wolność podatkową szlachcie ziem wielkopolskiej, łęczyckiej, sieradzkiej i kujawskiej		948—959 (949)	
39	186—190	1457, 21 lutego, Gliwice. Janusza, ks. oświęcimskiego dyplom, stwierdzający pozbycie tegoż księstwa na rzecz Polski		793—796	
40	190—191	1457, 3 marca, Kraków. Janusza, ks. oświęcimskiego pokwitowanie odbioru sumy należnej mu za sprzedane księstwo oświęcimskie		796—797	
41	191—192	1457, 3 grudnia, Piotrków. Kazimierza Jagiellończyka zatwierdzenie statutu Włodzisława Jagiełły o przechodach wojska z 1432, 11 lutego, z dodaniem nowych postanowień	I. 64'—65'	895—897	

Herburt, Statuta 1597(1620)	Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Privilegia stat. duc. Prus- siae 1616	Zalasowski, Ius Regni Pol- 1699—1702	Iura fund. ter- rar. Prussiae 1728	U w a g a
63—64	391—393			I. 682—684		W Przyłuskim i innych późniejszych zbiorach przywilej ten podany w zatwierdzeniu Aleksandra, które w VL. opuszczono.
			14—16		11—23	
			16—18		23—30	
			18—19		31—32	
						Przywilej niniejszy, podany u Przyłus. bez daty, w VL. umieszczony wśród aktów z r. 1454, którego daty sam Grünhagen, Leh.-u. Bes. Ukden II. 592 nr. 19 ustalić nie umiał, odnosząc do czasu między 20 czerwca a 7 lipca 1448 na podst. Długosza, Hist. Pol. V. 51.
264—265	320					
						W VL. dokument ten nieoddzielony zewnętrznie od poprzedniego.
33—34 i po raz wtóry 351—354	721—725					W tekście Ł. przywilej Jagiełły z 1432 inserowany jest w całości w przywileju Kazimierza z 1457, natomiast w VL. opuszczono przywilej Jagiełły, powołując się na str. 112, gdzie już raz był drukowany (nr. 17).

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Łaski, Privilegium 1506	Przytuśki, Statuta 1558	Sarnicki, Statuta 1594
42	193—197	1458, 26 kwietnia, Piotrków. Kazimierza Jagiellończyka zatwierdzenie statutu Włodzisława Jagielly o łupieżcach dóbr duchownych i wykletych z 1433, 31 stycznia, wraz z dodaniem nowych postanowień	I. 66—68	128—132	
43	197—198	1460, 9 lipca, Poznań. Konwentu lubińskiego zobowiązanie do zasięgania zezwolenia królewskiego przy wyborze opatów	I. 74—74'	145—146	
44	198—199	1460, 10 lipca, Poznań. Andrzeja, biskupa poznańskiego, zobowiązanie do niewyświęcania opatów lubińskich bez przyzwolenia królewskiego	I. 75	146	
45	199—202	1462, 20 kwietnia, Brześć. Kazimierza Jagiellończyka przywilej, wcielający ziemię bełską do Korony i nadający jej prawo polskie		704—707	
46	202	1463, 7 grudnia, Koło. Kazimierza Jagiellończyka przywilej, zastrzegający wolność podatkową szlachcie ziemi brzeskiej i kujawskiej		759(749)	
47	202—221	1466, 19 października, Toruń. Kompilacja dyplomów Kazimierza Jagiellończyka i Ludwika z Erlichshausen, W. Mistrza Zakonu krzyżackiego, ustalających warunki pokoju między Polską a Zakonem.	I. 142—150'	724—740	
48	222—225	b. d. Wysłańca Polski mowa do papieża Pawła II z prośbą o zatwierdzenie pokoju toruńskiego i z oświadczeniem obedyencyi Polski wobec Stolicy apostołskiej.	I. 150'—152	740—743	
49	225—226	(1470). Kazimierza Jagiellończyka zatwierdzenie praw i przywilejów królestwa polskiego		9 i 26	

Horbart, Statuta 1597 (1620)	Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Privilegia stat. duc. Prus- siae 1616	Zalasowski, Ius Regni Pol- 1699—1702	Iura fund. ter- rar. Prussiae 1728	U w a g a
135—139	242—247					
1—2	209—211					
2—3	211—212					
401—404	795—799					
265	320—321					
	863—888		20—27			Łas., Przył. i Janusz. zawierają tekst dyplomu W. Mistrza, Priv. d. Stände Preuss. tekst dyplomu król. Jakkolwiek w dop. marg. podano w VL., że akt ten przedrukowano z Łas., to jednak w rzeczywistości dokonano tu kompilacji tekstu z dwu źródeł, zatem z Łas. i Privil., połączwszy ustępy z dyplomu królewskiego i W. Mistrza.
	889—891					
156 i 99	6 i 16					Niniejszy akt jest właściwie zlepkiem dwu osobnych ustępów, z których początkowy pochodzi z dyplomu Kazimierza Jag. z r. 1470, ale końcowy wzięty jest z dyplomu Włodzisława Warneńczyka z r. 1434.

Pozycja	Paginacja Vol. Ieg.	U s t a w a	Łaski, Privilegium 1506	Przyłuski, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594
50	226—227	1474, 11 marca, Korczyn. Kazimierza Jagiellończyka statut o łupieżcach dóbr duchownych	I. 68'—69	897	
51	227—228	(1477, 28 kwietnia, Piotrków). Ustawa wojenna zjazdu walnego		940—942	
52	229—230	1476, 26 lipca, Malborg. Kazimierza Jagiellończyka statut, wprowadzający w Prusiech prawo cbełmińskie jako powszechnie obo- wiązujące			
53	231	1477, 13 czerwca, Korczyn. Kazimierza Jagiellończyka przywi- leż, zatwierdzający prawa ziem pru- skich			
54	231—233	1478, 29 stycznia, Piotrków. Kazimierza Jagiellończyka dyplom, wzbraniający zastawiania ziemi san- domierskiej	I. 85'—86	376—377	
55	233—237	1479 (przez omyłkę 1579) 15 lipca, Piotrków. Mikołaja, biskupa warmińskiego, dy- plom podległości lennej wobec Polski	I. 159 —161	754—757	
56	237—239	(1485) 12—15 września. Opis hołdu, złożonego Kazimierzowi Jagiellończykowi przez wojewodę mołdawskiego Stefana, z przytocze- niem rot przysięg wojewody i jego bojarów	I. 167	806—808	
57	240—241	1494, 29 listopada, Toruń. Jana Olbrachta przywilej, zatwier- dzający prawa ziem pruskich			
58	241—245	1494, 29 lipca, Kraków. Jana Olbrachta przywilej wcielenia księstwa zatorskiego do Polski		790—793	
59	245—246	(1494, 29 lipca). Rota przysięgi wierności, złożonej przez księcia zatorskiego i jego wa- żalów	I. 167—167'	797	
60	246—281	1496, 1 czerwca, Piotrków. Statuty sejmowe wraz z zatwier- dzeniem (inserowanego) przywileju nieszawskiego Kazimierza Jagiel- lończyka z 1454, 23 listopada	I. 91'—III		

Herbert, Statuta 1597 (1620)	Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Privilegia stat. duc. Prus- siae 1616	Zalaszowski, Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. ter- rar. Prussiae 1728	U w a g a
34—35	725—726					
35—37						
					33—36	
			28		36—37	
50—52	86—89			I. 457—459		
	907—912					
	1014—1015					W Ł. podane same tylko roty przysięg wojewody i je- go bojarów.
			31—32		37—40	
248—249	1013					

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Łaski, Privilegium 1506	Przytuśki, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594
61	281—284	1499, 24 lipca, Wilno. Panów litewskich dyplom, zatwierdzający akt panów litewskich z daty Horodło, 1413, 2 października, z przydaniem nowych postanowień	I. 130—131'	692—695	
62	285—291	1501, 23 października, Mielnik. Aleksandra przywilej unii między Polską a Litwą			1005—1010
63	291—292	(1502). Aleksandra przywilej, zatwierdzający prawa ziemi sandomierskiej		30	
64	292—294	(1503, po 2 kwietnia), Piotrków. Statuty sejmowe	I. III—II2		
65	294—299	(1504, po 13 marca), Piotrków. Statuty sejmowe	I. II2—II5		
66	299—309	1505, 31 maja, Radom. Statuty sejmowe	I. II5—120		
67	309—316	(1505, w maju). (Aleksandra zatwierdzenie) dyplomu Kazimierza Wielkiego z 1334, 9 października, zawierającego potwierdzenie przywileju żydowskiego Bolesława ks. kaliskiego z 1264, 16 sierpnia	I. 163'—167'	357—363	
68	316—325	(1505 w maju). (Aleksandra zatwierdzenie) traktatu Mikołaja Kotwicza, archidyakona poznańskiego, o interdiktach kościelnych	I. 69'—74		
69	325—334	(1505, w maju). (Aleksandra zatwierdzenie) zwyczajów prawnych ziemi krakowskiej	I. 120'—124'		
70	334—338	(1505, w maju) Roty przysięg	I. 161'—163'		
71	338—340	1374, 8 kwietnia, Awinion. Grzegorza XI papieża bulla, potępiająca niektóre artykuły prawa saskiego i magdeburgskiego	I. 172—173'	300—301	

Herbert, Statuta 1597(1620)	Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Privilegia stat. duc. Prus siae 1616	Zalasowski, Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. ter- rar. Prussiae 1728	U w a g a
532—536	756—759					
105	89—90			I. 459—460		VL. nie podały daty nawet w nadpisie, pomimo że Herb. (tudzież Przył. i Janusz.) przytaczają ten dokument pod datą 1502 r.
233—240	1115—1123			I. 74—79		
456—465	248—260					
						Z tekstu Łas. wypuszczono w VL rotę przysięg księcia zatorskiego i jego wazalów, powołując się na tekst zamieszczony na str. 245—246 (nr. 59).
	1071—1072					

Pozycya	Paginacya Vol. Leg.	U s t a w a	Łaski, Privilegium 1506	Przytuński, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594
72	340	1374, 15 października, Awinion. Grzegorza XI papieża bulla, skierowana do cesarza Karola IV z zawiadomieniem o potępieniu niektórych artykułów prawa saskiego i magdeburgskiego	I. 173'	302	
73	340—342	(1505). (Aleksandra zatwierdzenie) wykazu czternastu artykułów prawa saskiego i magdeburgskiego, potępionych przez papieża Grzegorza XI	I. 174—174	302—303	
74	342—352	(1505, w maju). Jana Łaskiego, kanclerza, układ prawa procesowego polskiego	I. 1—6		
75	352—354	(1505, w maju). Aleksandra przywilej, zatwierdzający Statut Łaskiego	I. 6'—7 i 175		
76	355—357	1505, 3 maja, Radom. Aleksandra przywilej, zatwierdzający prawa Królestwa polskiego	II. 66—67	23—25	

II. Wykaz synoptyczny źródeł

2. Część druga (ustawy)

Pozycya	Paginacya Vol. Leg.	U s t a w a	Rękopisy	Druki z czasów Zygm. I.	Przytuński, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594	Herbert Statuta 1597(1620)
77	357—358	(1507, 2 marca, Kraków). Zygmunta I przywilej (rzekomy) zatwierdzenia praw królestwa polskiego		Konst. 1507 f. 1—1' (razem z Stat. z 1507)	30—31		105—107

Herbert Statuta 1597 (1620)	Januszowski Statuta 1600	Przywileje koronne 1610	Privilegia stat. duc. Prussiae 1616	Zalaszowski, Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. terrar. Prussiae 1728	U w a g a
	1073					
	1073—1074					
103—104		38—40				

I-go tomu Voluminów Legum.

z czasów Zygmunta I).

Januszowski Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Statuta Sigism. I. (Zamość) 1602	Privill. stat. duc. Prussiae 1616	Zalaszowski, Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. terrar. Prussiae 1728	Inne wydawnictwa	U w a g a
	40—50 (razem z Stat. z 1507)						Niniejszy rzekomy przywilejnie stanowił osobnego aktu, jest to część składowa (wstępna) statutów sejmowych z r. 1507.

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Rekopisy	Druki z czasów Zygm. I.	Przytuśki, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594	Herburt, Statuta 1597(1620)
78	358—359	(1524, kwiecień). Zygmunta I edykt, ogłaszający zbiór statutów sejmowych od r. 1507—1523		Stat. Sigis. I, 1524 1 (odm. 1—10)			
79	356—365	1507 (2 marca) Kra- ków Statuty sejmowe		Konst. 1507 1—4 razem z zatwierdz. praw. Stat. Sigis. I. 1524 1'—7' (odm. 1—10)			
80	366—374	1510 (22 lutego), Piotrków. Statuty sejmowe		Stat. Sigis. I. 1524, 8—15' (1—10 odm.)			
81	374—379	1511 (15 lutego), Piotrków. Statuty sejmowe		Stat. Sigis. I. 1524 15'— 20' (1—10 odm.)			
82	379—383	1512, 7 grudnia Piotrków. Zygmunta I przywi- leję o wyborze bisku- pów warmińskich					
83	383—384	(1516, Wilno). Zygmunta I pismo do senatorów kró- lestwa żądające rady co do zamierzonego małżeństwa			20—21		
84	384—387	1516, 2 marca, Wilno. Zygmunta I przywi- leję, nadający ziemi drohickiej prawo polskie			698—701	1030—1034	536—539
85	387—391	1519 (5 marca), Piot- ków. Statuty sejmowe		Stat. Sigis. I. 1524 24'— 28 (odm. 1— 5, 10) 21— 24' (odm. 6—9)			

Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Statuta Sigism. I. (Zamość) 1602	Privil. stat. duc. Prussiae 1616	Zalaszowski. Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. terrar. Prus- siae 1728	Inne wydawnictwa	U w a g a
		I. I					
	40—50 (razem z za- twierdz. praw)	I. 2—II					
		I. II—22					
		I. 22—29					
					40—45	Iura munic. terr. Prussiae 1578, K ₃ —M; 1612, 40—45; 1638, E ₃ —F; 1657, E ₃ —F; 1685, E ₃ —F; Załuski, Epist. histor. - famil. 1711, II 554 —557; Iura capit. Varmien. 1724, P ₂ —P ₃ '.	
20							
834—836							
		I. 29—34					

Źródło	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Rękopisy	Druki z czasów Zygm. I.	Przytuński, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594	Herburt Statuta 1597(1620)
86	391	1519, 30 listopada, Brześć kujaw. Zygmunta I przywilej, zastrzegający nadawanie godności senatorskich w Prusach krajowcom pruskim					
87	392—395	1520 (4 grudnia) Bydgoszcz. Statuty sejmowe		Stat. Sigis. I. 1524 21— 24' (odm. 1—5, 10) 25—28 (odm. 6—9)			
88	396—397	(1520, 7 stycznia), Toruń. Statuty sejmowe (fragment)			336—337 i 272—273		252—253 i 518—519
89	397—399	1521, 19 kwietnia, Toruń. Zygmunta I zatwier- żenie przywileju, wydanego stanom pruskim przez Ka- zimierza Jagielloń- czyka r. 1454, 6 marca (por. nr. 34), bez insercyi przy- wileju zatwierdzo- nego					
90	399—402	1523, Piotrków. Statuty sejmowe		Stat. Sigis. I. 1524 28'—31 (odm. 1—10)			
91	403—427	(1523, Piotrków). Formula processus indiciarii, uchwalona na sejmie		Stat. Sigis. I. 1524 31'— 55 (odm. 1—5, 10) 31'—54 (odm. 6—9)			
92	427—429	1524, 23 marca, Kra- ków. Zygmunta I edykt o odbywaniu tar- gów w Polsce			312—313		305—307

Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Statuta Sigism. I. (Zamość) 1602	Privil. stat. duc. Prussiae 1616	Zalasowski, Ius Regni Pol. 1699 — 1702	Iura fund. terrar Prus- siae 1728	Inne wydawnictwa	U w a g a
					46—47	Iura munic. terr. Prussiae 1578 M'—M ₂ '; 1612 46—47; 1638 F''—F ₂ '; 1657 F''—F ₂ '; 1685 F''—F ₂ '.	
		I. 35—40					
1079 i 594—595							Podane tu tyl- ko dwa środ- kowe artyku- ły, części wstę- pnej i końco- wej (por. n. p. Acta Tomicia- na V. 133— 135 nr. 123) brakuje.
			31—33		47—51	Iura munic. terr. Prussiae 1578 M ₃ —N ₂ '; 1612 47—51; 1638 F ₃ —F ₈ '; 1657 F ₃ —F ₈ '; 1685 F ₂ —F ₈ '.	
		I. 40—44					
		II. I—35					
1040—1043							

Pozycja	Pageinacya Vol. Leg.	U s t a w a	Rękopisy	Druki z czasów Zygm. I.	Przytuński, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594	Herburt, Statuta 1597(1620)
93	429—440	1525, 9 kwietnia, Kraków. Zygmunta I dyplom, zatwierdzający in- strument pokojowy Jerzego, margrabiego brandenburskiego i Fryderyka, ks. li- gnickiego, jako po- średników między Polską a Zakonem, z daty 1525, 8 kwie- tnia			762—770		
94	440—443	1525, 9 kwietnia, Kraków. Eberharda, biskupa pomezkańskiego i in- nych pełnomocni- ków Zakonu krzy- żackiego dyplom, zatwierdzający po- stanowienia zawar- tego z Polską pokoju			775—777		
95	443—447	1525, 10 kwietnia, Kraków. Zygmunta I przywi- leję, nadający Al- brechtowi, margr. brandenburskiemu, ziemie pruskie w len- no			770—773		
96	447	1525, 12 kw, Kraków. Zygmunta I przywi- leję, zapewniający Albrechtowi, margr. brandenburskiemu, roczną płacę 4000 zł.			773—774		
97	448—449	1525, 16 marca, Warszawa. Janusza III, ks. mazowieckiego, de- kret przeciw here- tykom					
98	449—453	1525 1 grudnia, Rzym. Klemensa VII pa- pieża bulla o alter- nacie sześciu mie- sięcy przy obsadza- niu godności ko- ścielnych w Polsce.					

Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Statuta Sigism. I. (Zamość) 1602	Privil. Stat. duc. Prussiae 1616	Zalaszowski, Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. terror. Prus- siae 1728	Inne wydawnictwa	U w a g a
913—919			32—36'				
923—925			37—38'				
919—922							
922—923							
				I. 43—44		Łubieński, Se- ries episc. Plo- cen. 1642, 157; Załużski, Epist. hist. fam. II. 1711, 744— 745.	
				I. 674—678 i po raz wtóry I. 907—910		Piasecki, Pra- xis episc. 1611, 461; Nicolarts, Compend. pra- xis benef. 1731 127.	

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Rękopisy	Druki z czasów Zygm. I.	Przytuński, Statuta 1553	Sarnieki, Statuta 1594	Herbert Statuta 1597(1620)
99	453—454	1526, 26 maja, Malborg. Zygmunta I dyplom, wyjaśniający i uzupełniający niektóre postanowienia przywileju lennego na rzecz Albrechta ks. pruskiego			774—775	1141—1143	
100	454—463	1526, 17 lipca, Gdańsk. Zygmunta I ordynacja miasta Gdańska					
101	463—469	1526, 17 lipca, Gdańsk Zygmunta I ordynacja ziem pruskich			778—783	1132—1139	
102	469—471	1526, 3-go maja, Gdańsk. Zygmunta I przywilej, nadający Jerzemu i Barnimowi, książętom pomorskim, miasta Bytów i Lauenburg w lenno			787—788	1220—1222	
103	471—479	1527, 19 marca, Kraków. Dekrety sejmowe		Decreta 1527 5 odmian			
104	479—483	1527, 19 marca, Kraków. Ustawa sejmowa o taksacyi dóbr			962—965		480—484

Jannuszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Statuta Sigm. I. (Zamość) 1602	Privil. stat. duc. Prussiae 1616	Zalaszowski, Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. terror. Prus- siae 1728	Inne wydawnictwa	U w a g a
923			38'—39				
942—948						Karnkowski, De iure prov. terr. Prussiae 1574 B ₂ '--D ₂ '.	
925—929						Lengnich, Gesch. d. preuss. Lande I. 1709 str. 4— 10, nr. 2.	
972—973				I. 633—635		Lengnich, Gesch. d. preuss. Lande I. 1709 str. 3 nr. 1.	
		I. 45—55					
388—390							U Przył. tekst autentyczny, w Herb. Jan- nusz. i w VL. tekst złożony z trzech pierw- szych ustępów Dekretów sej- mowych z r. 1527 (nr. 103) tudzież z dal- szych (z opu- szczeniem trzech pierw- szych) ustę- pów niniejszej ustawy.

Pozyeya	Paginacya Vol. Leg.	U s t a w a	Rękopisy	Druki z czasów Zygm. I.	Przyłuski, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594	Herburt Statuta 1597(1620)
105	483—484	1528, 10 stycznia, Piotrków. Zygmunta I edykt do mieszkańców Prus o płaceniu dzie- sięcin biskupowi włocławskiemu			783—784		
106	484—487	(1530). Zygmunta I odpo- wiedź na legacyą ks. pruskiego w sprawie udziału je- w wyborze królów polskich, apelacyj z księstwa pruskie- go tudzież dawania listów żelaznych			784—6		

Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Statuta Sigm. I. (Zamość) 1602	Privil. stat. duc. Prussiae 1616	Zaluszowski, Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. terror. Prus- siae 1728	Inne wydawnictwa	U w a g a
						Stephanides, Opusc. De con- trov. int. ord. eccl. et. saec. in Pol. 1632, 63—65; Da- malewicz, Vi- tae Vlad. e- pisc. 1642, 365 —366; Ray- nald. Ann. eccl. XX 538 —539; Len- gnich, Gesch. d. preuss. Len- de I. 1709 str. 50 nr. 18.	
930 i 912							U Przył. i Ja- nusz. akt ten bez daty, w VL zamieszczono go między ak- tami z 1528 i 1529; w rze- czywistości zdaje się on należać do r. 1530; wyszedł zapewne sku- tkiem remon- stracyj ks. pru- skiego z po- wodu pominie- cia go przy elekcyi Zy- gmunta Augu- sta r. 1530. — Końcowy u- stęp tego aktu (De eisdem ap- pelationibus) w VL. niewła- ściwie tu przy- łączony; nale- ży on do Kon- stytucyj sej- mowych z r. 1543, jak to zresztą wyra- źnie Przył. na marginesie za- znaczył.

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Rękopisy	Druki z czasów Zygm. I.	Przytuński, Statuta 1553	Sarnicki, Statuta 1594	Herbert, Statuta 1597(1620)
107	487—495	1529, 21 czerwca, Wilno. Zygmunta I dyplom pokoju między Polską a Albrechtem ks. pruskim					
108	495—496	1530, 26 marca, Kraków. Zygmunta I przywilej, zastrzegający wolność elekcji królów polskich			12		159
109	496—497	1530, 26 marca, Kraków. Zygmunta I przywilej, zastrzegający przyszłe potwierdzenie praw królestwa przez nowo obranego króla Zygmunta Augusta			10—11		157—159
110	497—499	1530, 1 kwietnia, Kraków. Zygmunta I przywilej, zastrzegający stanom pruskim prawo udziału w elekcji królów polskich					
111	499—512	1532, 20 stycznia, Kraków. Konstytucje sejmowe		Constit. 1532, 6 od- mian			
112	513—514	1537, 6 lutego, Kraków. Zygmunta Augusta przywilej, stwierdzający złożenie przysięgi i zastrzegający późniejsze potwierdzenie praw królestwa			13—14		
113	514—515	1537, 6 lutego, Kraków. Zygmunta I przywilej, zastrzegający przyszłe potwierdzenie praw królestwa przez Zygmunta Augusta					

Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Statuta Sigism. I. (Zamość) 1602	Privil. stat. duc. Prussiae 1616	Zalasowski, Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. terrar. Prus- siae 1728	Inne wydawnictwa	U w a g a
			40'—43'				
10							
	50—51						
					51—54	Iura munic. terr. Prussiae 1578 N ₂ '—O'; 1612 51'—54'; 1638 F ₃ '—G; 1657 F ₃ '—G; 1685 F ₂ '—G.	
		I. 55—72					
	51—52				80—83	Iura munic. terr. Prussiae 1578 V—V ₃ ; 1612 80—82; 1638 I ₃ '—I ₄ ; 1657 I ₃ '—I ₄ ; 1685 I ₂ '—I ₄ .	
					54—56	Iura munic. terr. Prussiae 1578 O'—O ₃ ; 1612 54—56; 1638 G—G ₂ ; 1657 G—G ₂ ; 1685 G—G ₂ .	

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Rękopisy	Druki z czasów Zygm. I.	Przytuński, Statuta 1563	Sarnicki, Statuta 1594	Herburt, Statuta 1597(1620)
114	515—516	1538, 28 lutego, Piotrków. Zygmunta I przywilej, zastrzegający wolność elekcji królów polskich			12—13		159—160
115	516—535	1538, 7 marca, Piotrków. Dekrety i konstytucje sejmowe		Decreta et Const. 1538, 5 odmian			
116	536—540	1538, 7 marca, Piotrków. Konstytucje sejmowe dla księstwa mazowieckiego	Rękopis				
117	541—546	1538, 12 września, Kraków. Konstytucje ziem pruskich		Const. terr. Pruss. 1541			
118	546—551	1539, 15 lutego, Kraków. Konstytucje sejmowe	Rękopis				
119	551—555	1539, 15 lutego, Kraków. Ustawa wojenna sejmowa		Const. 1539, z trzech odmian 2 albo 3			
120	555—565	1540, (17 marca), Kraków. Konstytucje sejmowe	Rękopis				
121	565—566	1542, 20 września, Kraków. Zygmunta I przywilej, określający tok instancji sądowych w ziemiach pruskich					

Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Statuta Sigism. I. (Zamość) 1602	Privil. stat. duc. Prussiae 1616	Zalaszowski, Ius Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. terrar. Prus- siae 1728	Inne wydawnictwa	U w a g a
10—11							
		I. 72—98					
						Statuta duc. Masoviae, 1541, 138'— 142.	
					57—65	Karnkowski, De iure prov. terr. Prussiae 1574, A—B ₂ ; Iura munic. terr. Prussiae 1578 O ₃ '—Q ₄ ; 1612 57—65; 1638 G ₂ —H ₂ ; 1657 G ₂ —H ₂ ; 1685 G ₂ —H ₂ .	
					66—67	Iura municip. terr. Prussiae 1578 Q ₄ —R'; 1612, 66—67; 1638 H ₂ —H ₂ ; 1657 H ₂ —H ₂ ; 1685 H ₂ —H ₂ .	

Pozycja	Paginacja Vol. Leg.	U s t a w a	Rękopisy	Druki z czasów Zygm. I.	Przytuński, Statuta 1558	Sarnicki, Statuta 1594	Herburt, Statuta 1597/1620
122	566—582	1543 (12 kwietnia) Kraków. Konstytucje sejmowe			Passim		Passim
123	582—585	1544, Piotrków. Ustawa wojennasejmowa			942—944		37—41
124	585—587	1545 (sic, 1544). Ustawa (rzekoma) o okazowaniu (Lustratio militum)			944—946		
125	587—589	1547, 23 lutego, Wilno. Zygmunta Augusta przywilej, nadający powiatowi bialskiemu prawo polskie			701—703	1034—1036	539—541

Januszowski, Statuta 1600	Przywileje koronne 1600	Statuta Sigism. I. (Zamość) 1602	Privil. stat. duc. Prussiae 1616	Załaszowski, Ius. Regni Pol. 1699—1702	Iura fund. terrar. Prus- siae 1728	Inne wydawnictwa	U w a g a
Passim							Tekst tutaj ogłoszony zestawiony został z luźnych ustępów, rozrzuconych w różnych miejscach Herb. i Jan. O szejgółach, jako też o stosunku tego tekstu do autentycznego tekstu por. tabl. III.
							Jest to pierwsza część ustawy sejmowej z r. 1544. Podany tu tekst łaciński jest dokonany przez Przył. przekładem tekstu autentycznego polskiego.
							Jest to druga część ustawy sejmowej z r. 1544, nie zaś osobna ustawa z 1545. Co do tekstu por. uw. poprz. (ad nr. 123).
836—837							

III. Ta-

wykazująca układ i pochodzenie zamieszczonego w Voluminach stosunek jego do autentycz-

Tekst łaciński Voluminów Legum					
Paginacya	Artykuł	Początkowe i końcowe słowa artykułu	Teksty podstawowe		
			Przyłuski	Herburt	Januszowski
566 _{21d} — 567 _{12g}	1	Cum sulditi — facta et recepta.	698	523	742
567 _{18g} — 9d	2	Tametsi vero incolae — volumus et pollicemur.	946	28—29	933
567 _{9d} — ost.	3	Quamquam postulati — accedat consensus.	321	162 albo	1057—1058
568 _{1g} — 10g	4	Quando quidem fraternitates — puniri debet.	321	181	279
568 _{11g} — 19g	5	Domini palatini — facere ipsi palatini.	320	315 albo	1056
568 _{20g} — 6d	6	Cum de occlusionione — pro Nobis tollemus.	421—422	517	1038
568 _{6d} — 569 _{17g}	7	Teloneares litterae — Reipublicae postulabit.	424	486 albo	74
569 _{18g} — 9d	8	Tametsi multum — illi imponatur.	431	492—493 albo	68
569 _{9d} — 5d	9	Assentimur dominorum — casibus exceptis.	24	92 albo	113
569 _{4d} — 570 _{4g}	10	In eo cum consiliariis — debet se iustificare.	171—172	193	263
			442	295	379

blica,

Legum tekstu łacińskiego konstytucyj sejmowych z r. 1543, oraz
czonego tekstu polskiego.

Tekst łaciński Voluminów Legum			Tekst polski autentyczny		Stosunek tekstu łacińskiego (VL) do autentycznego tekstu polskiego
Teksty drugorzędne (excerpty, ustępy skrócone lub zmienione)			Artykuł	Rubryki artykułów	
Przyłuski	Herburt	Januszowski			
				Zygmunt z Bożej Mi- łości... (tytuł i wstęp).	Nie ma.
			1	O zjednoczeniu z ko- roną państw księ- stwa wielkiego li- teńskiego, pruskie- go, oświęcimskie- go i zatorskiego.	Tł. wierne.
					Wzmianka o wojnie z Turkiem trzykrotnie pominięta, zresztą tł. wierne.
			2	Składy miejskie.	Tł. wierne.
			3	O cechach rzemie- śniczych.	Pod koniec opuszczony ustęp o deferowaniu wo- jewody przez starostę, zresztą tł. wierne.
					Tł. wierne.
			4	O zamknięciu drogi do Śląska a do Wę- gier.	Ustęp o przewożeniu towarów niemieckich przez furmanów niemie- ckich, opuszczony, zre- szta tł. wierne.
			5	O liściech celnych.	Tł. wierne.
			6	O cłach wodnych.	Tł. wierne.
			7	O walnem sejmie.	Tł. wierne.
			8	O wyjeżdżaniu z Pol- ski poddanych na- szych.	Znaczna część artykułu (środkowy ustęp o wy- jazdach w towarzystwie) opuszczona.
			9	O mynicy.	Artykuł ten w tekście łac. wypuszczony, mimo że się znajdował w Przył. Herb. i Janusz.

Tekst łaciński Voluminów Legum					
Paginacya	Artykuł	Początkowe i końcowe słowa artykułu	Teksty podstawowe		
			Przyłuski	Herburt	Januszowski
570 _{5g} — ost.	11	Universi senatores — posse videntur.	441 z datą 1534	294—295 albo z datą 1543	379
571 _{1g} — 13g	12	Quanquam in litteris — valore relinquimus.	786		932
571 _{14g} — 12d	13	Satisfaciendo postulationibus — pro monitione.	179—180	144	301
571 _{11d} — 8d	14	De civibus et plebeis — litteris nostris.	458	84 z datą 1547	
			109	15	232—233
			808		
571 _{7d} — 572 _{20g}	15	Visum est Nobis — esse non debent.	583 i po raz wtóry 677	85	456—457
572 _{21g} — 8d	16	Quod si iudices — hominum prorogetur.		85—86 albo	458—458
572 _{7d} — 573 _{7g}	17	Palatini, Castellani — illius excusetur.	677—678 (bez daty)	88—89 (bez daty)	

Tekst łaciński Voluminów Legum			Tekst polski autentyczny		Stosunek tekstu łacińskiego (VL) do autentycznego tekstu polskiego
Teksty drugorzędne (excerpty, ustępy skrócone lub zmienione)			Artykuł	Rubryki artykułów	
Przyłuski	Herburt	Januszowski			
					Niniejszy artykuł nie należy do konst. z r. 1543; jestto uchwała sejmowa odbytego pod nieobecność króla r. 1534.
			10	O apelacyj od książeia pruskiego.	Tł. wierne.
676 (str.) 676 (str.) z datą 1523	88 (str.) 88 (str.) z datą 1543	296 (exc.) 460 (str.) 458 (str.) z datą 1543	11	O dostojenstwach.	Tł. wierne.
			12	O mieszczaniech i inszych prostego rządu ludziech, aby ziemskiego imienia nie trzymali.	Tł. wierne.
	15—16 (streszcz.)		13	Annaty albo sakry	Artykuł ten opuszczony w tekście łac., mimo że go podali Przył., Herb. i Janusz.
			14	O granice miedzy Koroną a Wielkim Księstwem litewskim, pruskim, śląskim a Margrabstwem.	Artykuł ten opuszczony w tekście łac., mimo że się znajdował u Przył.
			15	O rocech ziemskich i o wiecach (c. d. zob. niżej).	Początkowe dwa człony tego artykułu w tekście łac. przerzucone. „Czwartek“ tekstu pol. trzykrotnie mylnie przez feria quarta przełożony. Przy wyliczeniu roków w ziemi bełskiej mylnie podstawiona ziemia lubelska, co dostrzegł już Janusz. i w dopisku marg. uwidoczniał.
583—584 (exc); 677— 678 (exc. zm.)	88—89 (zm.)				Ostatnie dwa człony tego artykułu w tekście łac. przerzucone, zresztą tł. wierne.
					Jest to powtórzenie w zmienionej nieco stylistycznie formie artykułu poprzedniego; w tekście pol. ustępu tego po raz wtóry oczywiście nie podano.

Tekst łaciński Voluminów Legum					
Paginacja	Artykuł	Początkowe i końcowe słowa artykułu	Teksty podstawowe		
			Przyłuski	Herburt	Januszowski
573 _{8g} — 18g	18	Repositio et suspensio — instigare astringuntur.	654	501 albo	483—484
573 _{19g} — 22g	19	Capitanei et vicecapitanei — ac tenebuntur.	207	50 albo	429
573 _{22g} — 25g	20	Camerarii cum notariis — Regni contingat.	52 i 660	166	
573 _{26g} — 574 _{19d}	21	Tametsi hortatu — et non servus.	286—287	198—199	611—612
574 _{18d} — 575 _{2g}	22	Ab accessoriis — cedere debet.		5—6	647—648
575 _{8g} — 11g	23	Si quis alicui — necnon cum poena.	340	255—256 albo	1085—1086 (bez daty)
575 _{12g} — 17g	24	Relatio ministerialis — iuxta statutum.	628	283—283 albo	525 i po raz wtó- ry 397
575 _{18g} — 15d	25	Statuta posteriora — consti- tuere poterimus.	592	473 albo	144
575 _{14d} — 5d	26	Statutum et sancitum est — essent descripta.	382	93—94 albo	410
575 _{4d} — 576 _{5g}	27	Quod si quis — statutum puniatur.	392	96 albo	411
576 _{8g} — 14g	28	Ex mutuo colloquio — nulla dabimus.	573	409 albo	629

Tekst łaciński Voluminów Legum			Tekst polski autentyczny		Stosunek tekstu łacińskiego (VL) do autentycznego tekstu polskiego
Teksty drugorzędne (excerpty, ustępy skrócone lub zmienione)			Artykuł	Rubryki artykułów	
Przyłuski	Herburt	Januszowski			
678 (exc. zm.) i 207 (exc. zm.)	90 (exc. zm.) i 50 (exc. zm.)	429 (exc. zm.)	15	O rocech ziemskich i o wiecach (c. d.; dok. zob. niżej).	Tł. wierne. Jest to powtórzenie w zmienionej nieco stylistycznie formie końcowego ustępu artykułu poprzedniego; w tekście pol. ustępu tego po raz wtóry nie podano.
			15	O rocech ziemskich i o wiecach (dokończenie).	Początkowe zdanie o leżeniu ksiąg ziemskich opuszczone. W określeniu jurysdykcji komorników opuszczono sprawę o zbiegłych kmieci.
278 (exc. zm.)			16	O mężobójstwie.	Tł. wierne.
675 (exc.) 233 i 675 (exc.)	310 (exc.)	647 (exc.)	17	Accessoria.	W środku tekstu łac. słowa od: A. colloquiali vero — contineret decreto, dodane (niema tego w tekście pol.); przy końcu opuszczony ustęp tekstu pol. o causae officii, mimo że go podali Przył., Herburt i Janusz.
			18	O kmiecia zbiegłego.	Tł. wierne.
			19	Relacya woźnego.	Tł. wierne.
			20	O niezgodnych a sobie przeciwnych statuciech.	Zdania, określające bliżej statuty (o sądach komisarskich, ziemskich i grodzkich) wypuszczone w tekście łac.
386 (exc. zm.)			21	O sędziach komisarskich granicznych albo na wykupno imienia danych.	Tł. wierne. Tł. wierne.
			22	O żelazne listy i glejty.	Tł. wierne.

Tekst łaciński Voluminów Legum					
Paginacya	Artykuł	Początkowe i końcowe słowa artykułu	Teksty podstawowe		
			Przyłuski	Herburt	Januszowski
576 ₁₅ — 20 _g	29	Quinimmo ipsi iudices — et Nobis alia.	673	406 albo	503 z datą 1643
576 _{21g} — 7 _d	30	Statuimus, ut nonnisi — et admitteretur.	227	139—140 albo	492
576 _{6d} — 577 _{21g}	31	Procuratores mercennarii — ei indubia.	598	371—372 albo	518
577 _{22g} — 19 _d	32	Omnis, qui procuratore — unicuique ministretur.	595	370 albo	518
577 _{18d} — 578 _{19g}	33	Quia negotium — remitti debet.	545	397—398 albo	591—592
579 _{20g} — 15 _d	34	Differentias iudiciorum — et apostasias.	126	453	235—236
579 _{14d} — 5 _d	35	Item pro decimis — neque defendi.	126	453	236
578 _{4d} — 2 _d	36	Item ad iudicium — alias poświętne.	126	453	236
578 _{1d} — 579 _{6g}	37	Nihilominus de ipsis — iure spiritualium.	126	453	236
579 _{7g} — 16 _g	38	Excepto hoc — ad ius ter- restre.	126—127	453—454	236
579 _{17g} — 20 _g	39	In qua quidem — sub poena infrascripta.	127	454	237
579 _{21g} — 22 _g	40	Sic etiam — non potest.	127	454	237
579 _{21d} — 20 _d	41	Item huic etiam — seu na- talibus.	127	454	237
579 _{19d} — 16 _d	42	Item ad iudicium — iudicio spirituali.	127	454	237
579 _{15d} — 13 _d	43	Nam tales inscriptiones — valere debent.	127	454	237
579 _{12d} — 10 _d	44	Sed inscriptiones — iudicio spirituali.	127	454	237

Tekst łaciński Voluminów Legum			Tekst polski autentyczny		Stosunek tekstu łacińskiego (VL) do autentycznego tekstu polskiego
Teksty drugorzędne (excerpty, ustępy skrócone lub zmienione)			Artykuł	Rubryki artykułów	
Przyłuski	Herburt	Januszowski			
667 (zm.)			23	O pamiętne.	Tł. wierne.
654 (exc.)			24	O deliberacye.	W tekście pol. rozróżnione sprawy urzędowe od grodzkich, w tekście łac. zmieszane.
			25	O prokuratorzech pieniężnych.	Tł. wierne.
651—652 (zm.)					Niniejszy ustęp pochodzi wprawdzie z konst. r. 1543, ale należy gdzieindziej (art. 29. tekstu pol.).
			26	O gwałtownem wybijaniu z imienia.	W tekście łac. dodano przy officium: castruse (nie ma w tekście pol.), a nadto zdanie w nawiasie: facturi — volent.
	193 (exc.)				Tł. wierne.
99(exc.zm.) 108—109 (exc. str.) 271 (exc. zm.) 564 (exc. zm.)	193 (exc.) 498 (exc. str.) 186 (exc. zm.)	623 (exc. zm.)			Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
269 (zm.)					Tł. wierne.
537 (exc. zm.)					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.

Tekst łaciński Voluminów Legum					
Paginacya	Artykuł	Początkowe i końcowe słowa artykułu	Teksty podstawowe		
			Przyłuski	Herbert	Januszowski
579 _{9d} — 5 _d	45	Sed hoc debet — suscipi non debent.	127	454	237
579 _{4d} — 580 _{3g}	46	Etiam pro percussionibus — pertinere non debent.	127	454	237
580 _{4g} — 9 _g	47	Etiam ad iudicium — veterem consuetudinem.	127	454	237
580 _{10g} — 15 _g	48	Testamentorum vero — legari debet.	127 i po raz wtóry 463	454 i po raz wtóry 505—506	238
580 _{16g} — 18 _g	49	Hoc est autem — factum esset.	127 i po raz wtóry 463	454 i po raz wtóry 506	238
580 _{19g} — 22 _g	50	Hoc tamen debet — voluntate stat.	127 i po raz wtóry 463	454—455 i po raz wtóry 506	238
580 _{22d} — 16 _d	51	Sed testamentum — saeculare ius citare.	127—128 i po raz wtóry 463	455 i po raz wtóry 506	238
580 _{15d} — 9 _d	52	Et si qua spiritualis — spiritualium iudicem.	128	455	238
580 _{8d} — 6 _d	53	Alias autem omnes — saeculari experiri.	128	455	238
580 _{5d} — 2 _d	54	Similiter etiam — quatuordecim marcarum.	128	455	238
580 _{1st} — 581 _{6g}	55	Nihilominus per hanc — constitutiones priores.	128	455	238—239
581 _{7g} — ost	56	Ad effugiendas — amissione suae causae.	524—525 z datą 1523	210—211	440—441

Tekst łaciński Voluminów Legum			Tekst polski autentyczny		Stosunek tekstu łacińskiego (VL) do autentycznego tekstu polskiego
Teksty drugorzędne (excerpty, ustępy skrócone lub zmienione)			Artykuł	Rubryki artykułów	
Przyłuski	Herburt	Januszowski			
			27	O sprawach, które mają zależeć sądu duchownemu.	Tekst łącz. ma: Sed hoc debet intelligi zam. non debet, przez co sens całego postanowienia gruntownie zmieniony.
99 (exc. zm.)					Tł. wierne.
490 (exc. zm.)	146 (exc. zm.)				Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
					Tł. wierne.
			28	O służebnych.	Tł. wierne. Ostatni ustęp, art. 27 tekstu pol. połączony w tekście łącz. z tłumaczeniem art. 28 tekstu pol.
489 (exc. zm.) 641 (exc. str.) 652 (exc. zm.)	209 (exc. zm.)	444 (exc. zm.)	29	Obyczaj polskich zapisów, przedania, zastaw, zamian, arend i innych, a ktemu jakie prze mają być między stronami przymowany albo czyniony.	Tł. wierne; jednakże pod koniec opuszczono z tekstu polskiego trzy dłuższe ustępy o namowie stron w czasie rozprawy sądowej, o postępowaniu z stronami, które nie mają prokuratorów i o ilości wywodów stron. Z opuszczonych tu ustępów, środkowy, t. j. o stronach stawających bez prokuratorów, zamieszczony był poprzednio jako art. 32 tekstu łącz.

Tekst łaciński Voluminów Legum					
Paginacja	Artykuł	Początkowe i końcowe słowa artykułu	Teksty podstawowe		
			Przyłuski	Herburt	Januszowski
582 _{1g} — 6	57	Ut autem citationes — sub amissione officii.	671	209	527
582 _{7g} — 21g	58	Porro contra inscriptiones — amissione suae causae.	652	209	

Tekst łaciński Voluminów Legum			Tekst polski autentyczny		Stosunek tekstu łacińskiego (VL) do autentycznego tekstu polskiego
Teksty drugorzędne (excerpty, ustępy skrócone lub zmienione)			Artykuł	Rubryki artykułów	
Przyłuski	Hezburt	Januszowski			
					Do postanowienia tekstu pol., mówiącego o inskrypcjach w języku polskim, wtrącono słowo vel latine; zresztą tłóm. wierne.
					Jest to powtórzenie zmienionej nieco stylistycznie drugiej części artykułu 56 tekstu łac.; tekst pol. oczywiście ustępu tego po raz wtóry nie podaje.
				Które to konstytucye... (Klauzula końcowa, orzekająca, że Konstytucye te trwać mają do roku).	Nie ma.
				Datum Cracoviae... (data, 12 kwietnia 1543).	Nie ma.

335571

/2